

Biographie

DES

R. JEHUDA MOSCATO

Rabbiner in Mantua

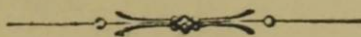
mit besonderem Hinweis auf seine Bedeutung und seine Werke

von

ABE APFELBAUM

Leiter der hebr. Schule «Tendath Israel»

in Rzeszow.

Inhaltsangabe:

- I. Lebensbeschreibung.
- II. Bedeutung seiner veröffentlichten Werke.
- III. Übersicht über die damaligen Rabbiner in Italien.
- IV. Seine bis jetzt noch nicht herausgegebenen Gedichte über die Herzogin von Savoyen.

DROHOBYCZ.

DRUCK von A. H. ŻUPNIK in DROHOBYCZ

1900.

ספר תולדות

הג' ר' יהודה מוסקאטו ז"ל

(רב במנטובה לפני שלש מאות שנה)

כ ו ל ל :

- (א) קורות ימי חייו.
- (ב) שימת עין על ספריו „נפוצות יהודה“ ו„קול יהודה“.
- (ג) השקפה על חכמי זמנו שבאיטליא.
- (ד) שיריו הנקראים „שירי סאביו“ שהיו בכ"י עד כה.

מאת

אבא אפפֿעלבוים

מנהל בית הספר העברי „תעודת ישראל“

ברישא.

דראָהאַביטש.

בדפוס א. ה. זופניק תר"ס.

מזכרת נצח

לנשמת החכם הגדול עטרת תפארת ישראל צנא מלא ספרי הרב מו"ה
שלמה זלמן חיים האלבערשטאם
הנודע בשמו שוה"ה ז"ל שהלך לעולמו כ"ד לחדש אדר"ש דהאי שתא
לזכר עולם יהי צדיק.

מקטור מגש

מאת

ה מ ח ב ר.

מכתב החכם שזח"ה ז"ל.

ב"ה! ביעליטין, כ"ז אדר תר"ס.

לכבוד ידידי הרב החכם הנכבד וכו' מוהר"א אפֿעלבוים נ"י.
קבלתי מכתביך וגם הגליונות מתולדות הר"י מוסקאטו ושמחתי
עליהם כי עשית מלאכתך בשקידה רבה ובהשכל ודעת.
לא היה להעיר רק מעט מזער, וכאשר יהיו כל הגליונות בידי אשלח
לך אי"ה את הערותי

והנני ידידך הדו"ש והמוקירך

ש. ז. ח. האלבערשטאם.

נפש זכה! לא זכיתי לפאר את ספרי בפרחי נועם מגדך, אבל
נגדה נא כל קהל הקוראים, הנני מודה לך, כי רק בסבתך הגעתי עד
כה ואת היא שהרהבתני לגשת אל המלאכה באמרך לי עם הספר מ"ד
שבט תרנ"ט: "שמחתי לשמוע כי בדעתך לכתוב תולדות הר"י מוסקאטו
אשר לא נכתבה עוד כהוגן כראוי וכנכון." ואם ימצא ספרי זה חן בעיני
הקורא אז גם שמך יהי זכור לטוב.
ה מ ח ב ר.

פרק א.

בכית גנוזה של התולדה הישראלית עוד רבה העזובה והחסרון, ואם כי הרבו מאד התיירים הגדולים יודעי העתים בישראל לעשות ולפעול במקצוע זה, הרבה הניחו עוד פנוי וריק בקרבם, ועלים גדולים ורחבים חלקים עוד הנם ועומדים צפופים לקראת כל קורא הדורות שיבא וימלאם באותיות חיות לעשות העבודה תמה והמלאכה שלימה, ולכן כל המביא אבן ולבנה לשכלל את הבנין הזה, טובה גדולה הוא עושה את הספרות! מנקודת ההשקפה הזו מחזיק אנכי למועיל, לתת לפני הקוראים ציור נאמן מאת חכם אחד החי לפני שלש מאות שנה באיטליא, אשר למרות גדלו בתורה ונכל דבר חכמה לא יצאו בו "כותבי תולדתנו" ידי חובתם, והוא הגאון הררשן ופיטן הנפלא מ' יהודא מוסקטו ז"ל. ואם כי כמה מהסופרים כבר יזכירוהו, אבל כאמור "לידי חובה" לא באו! מפני כי לדעתי אין פירטי חייו ומאורעותיו של אדם מצוין חשובים מצד עצמם לעשות מהם העיקר כמו לצמצם בדיוק שנת או שעת מולדתו וכדומה דברים צדדים וטפליים; רק העיקר* לדעת התפתחות נפשותיו ועצמותו וההתעמקות במפעליו הרוחניים. כי רק מהם תצא לנו תורה להכיר תכונת איש העצמי ולעמוד על אופיו האמתי כפי תכלית המבוקש ושלימות הענין — אולם בטרם אכנס לפניו אחשוב לנכון לתת תמונה כללית ומגבלת מחכמי איטליא של כמה דורות הקודמים מהעת שידובר בזה, למען נכיר כמה מההשפעה שהשפיעו גם המה עלינו נושא מאמרנו ובמה כחו גדול מהם. — כאשר נביט בסדר דורותינו אז נוכח, כי בארבעה אלה הלמודים: הלכה ואגדה, חקירה ושירה, התחרו חכמי ישראל שבכל דור ודור, ואם כי הרבה מהם וגם בארצות שונות ספנו את כלם וכללום יחד; וכאשר האבן עזרא בספרד כן גם הרשב"ם בצרפת רכשו להם שם גדול בכל ענפי הידיעות האלה, עכ"ז נחשבים המה כיוצאים מן הכלל, כי בדרך כלל נראה תמיד יתרון ארץ אחת על זולתה, ועל הנקלה נכיר חותם משבעתה עלי בניה חכמיה אשר מקרבה הם יוצאים. ההחלטה הזו מאומתת היא שדי לנו רק במופתים והקשים מועטים להוכיח את בירורה. עוד בימי פריחת התלמוד נתבונן הברל עצום בין חכמי בבל לחכמי א"י; בעוד שהראשונים הגביהו עוף בחקרי ההלכה והחרוד, האחרונים התנשאו לעמתם בדרישת האגדה והפיוט, וזהו מפאת תכונת הארץ החצינית, יפי נפיה, מרום הריה, וכל מראותיה הטבעיים אשר בכל פנותיה ופאותיה, נאותה להעיר ולעורר הרגש הפיוטי בקרב בניה ולהטות רוחם אל האגדה שהיא כלה פיוטית א, וכן נראה גם הלאה ב. אין לך זמן

(*) כמוש"כ הנפוצות יהודה בדרוש חמישי שדרך כותבי הדורות כשיזדמן להזכיר שמות שרים ונכבדים יזכירו גם טבעם ותכונתם וכו'.

(א) דורו"ד ח"ג פ"ד.

(ב) ר' שרירא גאון אמו בזמנו: "אין סוף ותכלה אגדות" בס"ר "דאשכול" ח"ב

שיהיה עשיר בספרים מעניני אנדה כבודות הגאונים, ומעולם לא שרר רוח כזה ונמוכה על האנדה a כזמן הזה! במשך זמן הארוך הזה, ימי תקופת הגאונים, מבצבץ ועולה רק דרך אנדת הבבלים הקדמונים וכברק השמש מבין מפלשי עב יתראה לנו בהדרגה הנאון בסוריא רבינו סעדיה הפיתומי וההולך בעקבותיו מר רב שמואל בן הפני, וזה ג"כ מפאת ארץ מולדתו של הנאון רבינו סעדיה, היא ארץ מצרים, המקשטת בכל הדרת הטבע שהשפיעה עליו במחזותיה הנישגכות לשאוף רוח צה, רוח חדש בהאנדה, שלא הרגישו לו הגאונים זולתי ילידי בבל החשכה, ואם כי בחכמת התלמוד נבהו מכל בני דורם אז, כאשר גם מצינו עוד בימי ר' שרירא גאון, כאשר באו עפ"י סבה ר' משה ור' חנוך לקורטבה אשר בספרד מצאו כי לא היו אנשי ספרד בקיאים בדברי רבותינו בעלי התלמוד ואירע כי ר' משה בקר את ביהמ"ד ושמע כי ר' נתן הדיין הורה שם תורה לתלמידיו ולא ידע לפרש דבר בג"מ עד שהוא הורה (ד); אעפ"כ ארץ מולדתם גרמה להם לישן הרגשותיהם בחלק האנדה התלוי בעקרו רק בחקי החן והיופ! המחזה הנפלאה הזו תתראה לנו ביתר שאת בימי חכמי ספרד וצרפת! אין קץ ושיעור להתודות שחייבים אנו לבעלי התוספות חכמי צרפת ולותר שהיו הראשונים אשר בראו לנו נתיב חדש בים התלמוד והיא "בקרת התלמוד", כאשר גם יעיר בצדק הרב ראה"ו בספרו ה) "תולדות ר"ת" כי הוראת מלת "תוספות" היא דברים שהוסיפו על התלמוד, להוציא מלב החושבים כי נקרא לבעבור זה "תוספות" על היותן נוספות על פי רש"י, אבל איך יקטן מעלתם מאד בחלק האנדה לעמת חכמי זמנם שבספרד, ארץ החזיון והטבע. — ומעתה אחרי ההצעה הזו תפתר לנו החידה מדוע נצחה מדת האנדה והפיוט אצל חכמי איטליא, רב יתר מבשאר חכמי הארצות; כאשר סגלת הארץ המבורכת הזאת, ויפי נועם מראה הרחיבו לב יושביה ופתחו את רוחם לכל נשגב ויופי, שהם מוסדות האנדה ואבני פנותיה! כי אמנם כשנתבונן לשלשלת התורה שבחכמי איטליא נמצא עפ"י רוב אשר הגדולים שבהם מלבד חכמתם הרבה בכל מקצעות התורה שבע"פ, הקנו להם ג"כ ידעות החכמה הכללית ורוח השיר והפיוט נחה עליהם, עד כי נוכל להעמידם בשורה אחת של חכמי ספרד הגדולים. עוד ו) מימי הגאונים יספר לנו, אשר הקיסר קארלוס הגדול בחצי הראשון של מאה השלישית לאלף החמישי בהיותו באיטליא להתודע מחכמת ותורת היהודים שמה, קרא לאחד מחכמיה הגדולים והוא הרב ר' משה מלוקא אשר במדינת לאמבארדיא, להרבות תורה וחכמה ביהודי ארץ ממשלתו היא אשכנז, ודבר ברור הוא, כי לא רק הוראת הדין של איסור והיתר וכדומה לקחה את לבו לשתלה בארצו רק גם — ואולי דוקא — ידיעותיהם השונות ונמוסיהם הפין לטעת בין חוסי ממשלתו לעשותם לאזרחים הגונים, כדרך כל גבור נערץ כובש ארצות כמוהו. — כן נמצא עוד את ספר "הערוך" מרבינו נתן ב"ר יחיאל מרומא

ג) המתבונן בעין בוחנת בתוך האגדות אשר בהלכות גדולות ובשאלות של ר"א משיבחה יתן צדק למשפטנו.

ד) ספר הקבלה להראב"ד.

ה) עיין שם פ"א צד 2 ובהערה 2.

ו) שו"ת מהרש"ל ס' כ"ט ותולדות הקליר של רפ"פ הערה י"ט וראוי להעיר, כי לדעת גראטץ ח"ה צד 218 המאורע הזה יוקדם עוד כמאה שנים והוא שנת 787 למח"נ.

המראה לנו נטיות ושאיפות חכמי ארצו בדורות הקדמונים ללמודי חכמות ולשונות ולהבנת חלק האגדה שבתורה ע"צ הנאות והנועם, וכמעט לא נחשוב לנוזמא להחליט, אשר הספר הזה היה המפתח הראשון לכל חכמי אגדתא שנולדו אחריו בכל הארצות הישונות; ובזמן קדום ז) עוד נראה באיטליא ספר חובר מאיש אחד שמו שבת דולונו והיא "ספר חכמוני" אשר מלבד טהרת לשונו ומליצתו מלא הוא בחקירות פיליסיפיות וחכמיות לבאר הפסוק "נעשה אדם בצלמנו" שבתורה להרחקת הגשמיות, דבר שנשפלו אליו חכמי הרבה דורות שלאחריו — וכן יש בידנו להביא עוד דוגמאות רבות לזה לולא חשבנו כבר לדי גם ממה שהבאנו לחזק דעתנו, כי חכמי איטליא הקדמונים הגדילו ג"כ בפנת האגדה לרגל השפעת ארצם הברוכה והמסגלת, ועוד זאת, כי לדעת החכם הגדול צונין ח) השפעת התורה לאיטליא באה ע"י צנורות דרך א"י, ארץ האגדה מאה, ובכן ירושה היתה להם מארץ מולדת אבותיהם כאמור, כן סובב הולך הרוח הזה בין חכמי איטליא שבכל הזמנים, ואם כי בימי הבינים נראה מעט אותות קפאון במעלות רוחם כאשר ט) יסופר לנו גם מהראב"ע, כי בעת היותו באיטליא הקפיד על התירשותם בחכמת לה"ק שהיא המעלה הראשונה לחלק האגדה והפיוט, ואם כי עוד בדורו קרא הר"ת את הקריאה: "כי מבארי תצא תורה ודבר ד' מאוטרנטו", אבל בחכמות וידיעות כלליות ירדו כנראה איזה מעלות אחרונות; אולם לא ארכו הימים ההם ותיכף במאה הראשונה לאלף השישי נמצא שם חכמים גדולים בחכמות וחוקרים בחקירות אלהיות כמו החכם ר' הלל ב"ר שמואל מוירונא בעל המחבר ספר "תנמולי הנפש", המלא על כל גדותיו במחקרים פלוסופים ובדרושי אגדה ע"צ הנאות והנועם, ובטה לא היה הוא בודד במועדו ויחיד בדבר זה, כאשר ראינוהו מביא חכמים שונים שחיו בזמנו והיו תמימי דעות אתו, לנשא ולפאר את דרך החקירה של הרמב"ם ודעותיו לאין קץ, ויהי בשנת מאה השניה אחרי הטבה הגדול בשנת קנ"א בספרד ואחרי הרדיפות והמצוקות שסבלו אז בני ישראל בכל ארצות מושבותיהם, ורבים מהנדרים מצאו מקום מפלט ומושב בארץ איטליא י) הנודעת בחסדה וצדקתה נגד היהודים; אז נבלט ונכר ביתר שאת שמכתחלה הרושם שבין החכמים יא) שנולדו ונחנכו שמה, לחכמים אחרים שהתלקטו שמה מארצות שונות ובפרט מאשכנז וצרפת, חכמי הארץ היו מבלעדי תורתם גם חכמים כוללים בכל מיני מדע, שיר והפיוט, והרבנים הגרים שנתישבו שמה, רובם נשארו על תכונת ארצם שהגלו ממנו והיו עוינים או — אינם חושבים לכולם — את החקירה וכל סעיפי הלמוד אשר לא מההלכה והפלפול מוצאו, לאמת כל זאת ישפיק לנו רק להראות על שני רבנים מפרסמים שחיו בזמן אחד ובעיר אחת והם הרב ר' יהודה מסיר ליאן בן הארץ ומתנגדו ממגורשי צרפת הרב ר' יוסף במוה"ר שלמה קולין הנודע בשמו מהרי"ק, שניהם היו רבנים בעונה אחת סביב לתחלת המאה השלישית בעיר מנטובה, ואיך רב המרחק בינותם, אם

ז) על כל אלה עיין בספר דודו"ד ח"ד צד 228.

ח) על הדרשות הוצאה שניה צד 361.

ט) גראָטץ בתו"י ח"ו ודודו"ד ח"ד צד 308.

י) חנוך היהודים והשכלתם באיטליא מאת ר"מ גידעמאָנן.

יא) עיין על כל אלה מאמרי "ר' עזריה פיגווספריו" בהמגיד שנה שניה גליון כ"ו.

כי בלי ספק כמהרי"ק כן הרב מסיר לראון היה גדול בתורה, כאשר יוצא מהתהירותו בהלכה את התלמודי הגדול המהרי"ק יב) ומהסכמתו על ספר ההלכה האגור יג) מהר"ב לנדאוי, אבל מלבד גדלו בתורה היה בקי בכל החכמות וכתב ספרו "נופת צופים" יד) על חכמת הדבור וההלצה, מלא דקדוק והגיון, ופירוש על משלי טו). ובעוד אשר המהרי"ק לא טעם טעם הקירה מעודה, וגם בדבריו אגדה דרש רק בפלפול טז), מצאנו את הרב מסיר לראון אומר יז): "ומזה התבאר הטעות של קצת חכמינו עתה האומרים מה לנו להחכמת העמים, והם הושבים לרומם התורה והם משפילים אותה!" ואולי צדקו דברי כותבי תולדתנו באמרם, כי פרוד דעות הזה היה בנוק השלום של שני הרבנים האלה ובסבת אי-סבלנות הדעות נפרצה המחלוקת הגדולה ביניהם, עד שנגרשו שניהם יח) מהממשלה, כאשר גם נתגלע אז הריב בין שני רבנים אחרים נודעים בשם, הלא המה הרב ר' אליהו ב"ר אבא דילמידיגא יליד קנדיא ותושב פאדווא והרב ר"י מיניץ בן הר"א הלוי ממגנצא שהיה לפניו רב באשכנז וכאשר בא לאיטליא נתקבל לאב"ד בפאדווא. ואם כי לא הוברר לנו סבת המריבה הגדולה, ידים מוכיחות יש, כי רק דעותיו התוריות וידיעותיו הכלליות לא ישרו בעיני הרב מיניץ האשכנזי מלידה ומבטן, כאשר נשמע אותו מדבר תוך ספרו יט) בדבר האגדות שבתלמוד וז"ל: "לפעמים לא נסכים בה ולא יקרה בזה חטא, שלא היינו לשמוע להם רק בעניני דינים מקצתן כפשוטן וקצתן מקבלות ביאור. עם האנשים בשתוף אשר יאמינו כל דבריהם כפי פשוטם אין ראוי לדבר ולא לחלק, כי אחרי היותם בתכלית הסכלות ופתי יאמין לכל דבר לא יקבלו שום סברה", ואין פלא, כי בעבור דברים כאלה שטמו ורבו אותו רבנים מעין הרב ר"י מיניץ כ) אשר לא הגיע לנו ממנו רק ספר תשובות אחדות המלאות פלפול והלכה ותו לא. מכל הדברים האלה תצא לנו ההוכחה הברורה, כי בחכמי איטליא היו התורה והחכמה קשורות אשה אל אחותה, ונוכל לשפוט בצדק, כי אף גם החכמים אשר לא הגיע אלינו שום חבור מהם בפלפול והלכה, זולתי בחכמת המחקר והאגדה, בכל זאת גדולים היו גם בתורה שבע"פ ככל הרבנים מבני דורם, אלא שבכרו לכתוב פרי עשתנותיהם באגדה המושכת לב השומע, להראות זיו תורתנו הקדושה, להשכיח יפיותו של יפת באהלי של

יב) תשובות מהרי"ק ספ"ח.

יג) תולדות גדולי ישראל גירונדו צד 200.

יד) הספר הזה נדפס מחדש ע"י הח' מה"ר יעליניק בשנת תרכ"ד בוויען.
טו) תוג"י הנ"ל.

טז) תשובותיו הנ"ל סל"ז.

יז) נופת צופים ספי"ג.

יח) תוג"י הנ"ל שם.

יט) בחינת הדת צד 53—60.

כ) מה שיספר הרב גידעמאנן בס' הנ"ל כי הר"י מיניץ דרש באוניווערזיטאטען פקפק בו כבר הר' ווייס כאשר לא נמצא שום נקוד לדבריו, ואם אמת היא כדבריו וכאשר גם גירונדו בס' תוג"י מביא כי בעצמו ראה באוניווערזיטאט תמונתו וכי היה דורש שם בפומבי, מוכרחין אנו לומר, כי סבת המחלוקת היה כמעט אחר בדבר המעשה של חבית יין שמוכר בשו"ת הרא"מ סנ"ו כאשר יבאר הח' שטרשון בהספדותיו לס' קריה נאמנה פ"ן.

שם ולהרגיל את לב העם במדות ונמוס, באשר זה כל האדם עלי הארץ. זאת היתה מגמת רוב גדולי איטליא הנזכרים, וזהו גם הדרך שבחר לו הרב מוסקאטו ז"ל, אשר תולדותיו ופעלותיו נספר בזה לפני הקוראים.

פרק ב.

בעיר (Osimo) שבאיטליא הסמוכה לאנקונה (Ancona) העיר הקדמונית הוישבת על מבואות ים אדריאה ואשר האפיפיור קלומנס השביעי כבש אותה ויכפחה בשנת 1532 אל מדינת ממשלתו. בעיר ההוא נולד בסוף המאה השלישית הרב ר' יהודה ב"ר יוסף מוסקאטו ז"ל בעל המחבר ספר "נפוצות יהודא" ופירושו "קול יהודה" על הכוזרי. שנת הולדתו בדיוק לא נוכל לצמצם, כי יחסרו לנו המקורים הנאמנים לזה. הן אמנם יעיד לנו החכם כרמולי א) אשר מצא בכ"י בפאריז כי מת בן חמשים וחמשה שנה ביום כ' אלול שנת 1590 היא שנת ש"ן לב"ע, אבל עדותו נאמנת לנו מצד אחד והישודה מצד אחר, רצוני לזמן מיתתו מצאתי לו סמוכים שלא יפול רק בין שנת שמ"ט לשנת שנ"ד, באשר ראינו כי בהדפסת פירושו קול יהודה שיהיה בשנת שנ"ד כבר מזכירים אותו בזעק"ל, וספרו נפוצות יהודה אשר נדפס פעם ראשונה בוויניציאה בשנת שמ"ט נדפס בחייו, באשר עני הרוואה תחזינה שם מיישרים, ויוכל היות לפי"ז כי היתה מיתתו * בשנת ש"ן ובפרט כי מצאנו ג"כ בספר שנים ב) עשר דרשות למור"י מינין, והוא הרב ר"ש יהודה קאצינעלנבויגען בהספדו שעשה עליו ואמר בזה"ל: "אשר ע"כ ראוי לנו להתחמם מאד בהספדו ולהוריד עליו דמעות וכו', ו ה י מ י ס ה א ל ה מ י ו ח ד י מ ל ת ש ו ב ה כ מ ו ש ד ר ש ו ה ו"ל על דרשו ד' בהמצאו אלו י" ימים שבין ר"ה ויו"כ ע"כ. וזה מותאם עם ימי אלול שיציין הח' כרמולי, ולא יתכן לומר כי עבר זמן רב מיום המיתה להספד, באשר יאמר שם הלאה: "ומה גם עתה כי נפקד ממנו איש קדוש שר וגדול בישראל מוסקאטו ז"ל". אולם בזמן הלידה שעושה לפי דעת החכם הנ"ל בשנת רצ"ה, לבי מהסס בו מפאת יחוסו של המוסקאטו להחכם ר' עזריה מהאדומים, כי זה האחרון יגולד לפי"ד החכם צונין ג) בשנת רע"ג או כפ"ד החכם ר"ד קאסיל ד) בשנת רע"א, והדין נותן כן מפני כי מצינו אותו בעצמו מעיד עליו בחלק אמרי בינה שכתבו בשנת של"א ה) שחיה בן שישים ו) שנה בעת ההיא ולפי"ז היה זקן מהרב מוסקאטו חמש ועשרים שנה שהוא היה בן חמש ושלושים, וזה לא יתכן בעיני

א) איוראעליטישע אננאלען שנת 1839 צד 101.

* א) כי גם על השנה בדיוק יש עוד כהשוב כי כפי שראיתי בהספר קול יהודה הנדפס בראשונה בשנת שנ"ד יסיים שם את פירושו בקול תודה לד' וירמו במליצתו כדרכו בהפסוק כי איש זרנתי לשפעי ו"לד לחברתי, הא' מתכת איש והוא"ו מן וילד כתובות באותיות גדולות והמותר באותיות קטנות והציון עליהן הצורין לדעתי על מספר שנת הגמר מלאכתו ועולה לשנת שנ"ד. ויוכל היות כי באותה שנה גם מת — והתימה על הח' גאלדמאנן בהדפיסו את הקול יהודה לא הרגיש זאת והדפיס המליצה כלה באותיות שוות.

ב) דרש ג', והספר הזה נדפס בראשונה וויניציא שנ"ד.

ג) תולדות האדומי כ"ח ח"ה ו"ז.

ד) בהקדמתו לס' מאור עינים ווילנא.

ה) ימי עולם פ"ס.

ו) אמרי בינה סוף פ"א.

מפני יראת הרוממות שנותן הרב ר' עזריה הזקן להרב מוסקאטו הצעיר בכל מקום אשר יזכרנו כי בכל ז' השלשה מקומות שיזכיר שם את שמו ישמש בסגנון הבנעה והישפלה אשר לא יאות להבם כמוהו לפני בן גילו הקטן ממנו בשנים רבות כמוהן ואף אם יהי' משכמו ולמעלה גבוה ממנו כמו דבריו למשל: "הסביר לי גברא רבה הנה כי כן תרי גברא רברבא נפקי להכי ויאמרו וישר או אשר הורהו לי הר"י מוסקטו" דברים שלא יתכנו היותם יוצאים מפי זקן בן שישים לעמת הבם צעיר ממנו כמעט בחצי שנותיו' לולי נהשבים גדול בצבועות והנופה שהן מדות מגונות מאד ואסור לנו לתלותן באדם גדול כר' עזריה הלוחם בעד האמת ואשר יאמר ח) "כל התמים בלבו ודרכיו אשר עם התקבל אצלו התשובות שכתבנו וכו' יבחר להשליך במצולות ים כל דברי הרבנים והסופרים הנזכרים בלי צבועות והונף יאמר אין לנו לשמוע וכו'!" ובפרט נרגיש זאת גם מדברי הרב קאצינעללענבוזען שם אשר נתחמם בהכפדו ולא זכר מאומה מהמאורע הזה כי מת בלא עתה ענין הנותן חומר רב להדרשנים והכפדנים בכל העתים והזמנים — אשר על כן נאמר על עדות הח' ברמולי בדבר זה "פלנין דיבוריה" על זמן מיתתו נאמין לו אבל זמן לידתו נחשוב להקדימו באשר גם רישמי דבריו יסכימו על זה כאשר יאמר: ט) "ומצוה זו שנודמנה לידנו לסעי' לעניי עמנו האומללים המטולטלים והמגורשים לא נהמיצנה" או ז' "הלא היא פדיון השבויים אשר על הודעתי שלהתי הנה" דברים המורים בעליל על ימי מהצית השניה של המאה השלישית אשר לקחו חלק בראש בהטלטולים והגירושין פי שנים מחברותיהן האחרות. וכן יספר לנו גם סופר דברי הימים ר' יוסף הכהן הרופא יא) כי בשנת רצ"ה כאשר נגרשו היהודים מטונים ע"י הקיסר קרלוס ונמכרו לעבדים ולשפחות בארבע כנפות הארץ. פדיון קהלות איטליא רבים בעת ההיא עי"ש. ואולי על "פדיון שבויים" הזה דרש ר' יהודה דרשתו הנ"ל: — אולם גם אנחנו אין אנו קובעים מסמרות לדעתנו. כאשר כבר אמרנו בראשנה שאין כונתנו לטפל בדקדוקים כאלה שלא מעלין ולא מורידין להכליתו של דבר בעצמו. רק נגענו בו משום "מראית עין" שלא יראו אותנו המומחים לאותו דבר כמקטני מלאכתם יתר מן המדה ויבזונו בלבם — וההתנצלות הזו תעמוד לנו גם בדבר החקירה על השם "מוסקאטו" אשר נדמה לדבר בו דברים אחדים:

החקירה בשם "לוי" של איש מסוים היא כבר חקירה נוישנת מאד. עוד בימי התנאים והאמוראים העמיקו לחקור ולתת טעם בהשמות שנתוספו לפעמים על שם העצם כמו מאמרם ז"ל יב) לא ר"מ שמו רק נהוראי שמו ולמה נקרא שמו מאיר שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה. ולגירסת ר"ח שם היתה לא ר' מאיר רק ר' מייאשא שמו וכן אמרו שם הלאה עד התנא נהוראי לא נהוראי שמו רק ר"א בן ערך שמו ולמה נקרא שמו נהוראי שמנהיר עיני חכמים בהלכה. יותר עוד מצינו כי פנו לפעמים איש נכבד, בשם מורה על מאורעותיו או מעשיו החצונים שאין להם עסק כלל בפעולותיו דוהנית כמו למשל ו' שם "פקולי" על ר' עבנגון דפקולי ג) ישדר דברכות לפני ר"ג

ז) שם פ"ד ימי עולם פנ"א ונ"ז.

ח) ימי עולם פמ"ב בסופו.

ט) נפוצות יהודה דרוש רביעי.

י) שם כ"ג

יא) בספרו עמק הבכא הוצאת לעטערים צד 118.

יב) עירובין דע"ג ושבת קמ"ז.

יג) ברכות דכ"ח ע"ב בסופו.

הזקן, אשר לדעת רש"י והערך היה מפני כי מוכר פיקולי צמר נפן או פשתן נקי היה או כפי"ד הזהר המובא בסדר הדורות בערכו נקרא פקולי מלשון פקו פלילה והוציאו אביו מדינא של גיהנם, וכן הפיטן הידוע ר' אליעזר הקליר נתכנה בשם זה לדעת הקדמונים יד) מפני כי אכל עוגה שהיה כתב בה קמיעא ונתפקח ויש מקום שקורין לעוגה קליר טו). כן תספר לנו גם המסורה טו) מן ארבע המשפחות שהגלה טיטוס לרומי, אשר כלן נתכנו בשם "כנוי" כמו האדומים (de Rosi) התפוחים (de Pomis) הנערים או הזקנים יז). ועפ"י רוב נראה כי נקראו החכמים המסוימים בשם עיר או מקום מולדתם, כמו שמעון התימני, שמואל ירחינאי, סעדיה הפיתומי, ר' משה בן נחמן גירונדי ע"ש "גירוני" אשר בארץ ספרד וכמוהם רבים, ויפלא בעינינו איפה למצוא פתרון נכון מה טיבו של השם "מוסקאטו" אשר יכנה בו הרב? ושמעתי אומרים, כי תואר הוא אל העונה * ונובע מהמלה (זבוב = Musca) וכאשר מצאנוהו גם בעצמו מרמז ע"ז בעת שבחזוהו חכמי הועד שבעירו לראש הישיבה באמרו יח): "ומדוע א"כ לא היתה אוהרה זו נכה פניהם לבלתי יחזאו להבאיש ולהביע שמן רוקה זה על ידי בחירת הזבוב הלז". ויוכל להיות ג"כ כי נקרא בשם זה מפני התעסקו בחכמת המוזיקא, כנראה מדרשתו "הניזן בכנור", המלאה כלה מחכמה זו, וכאשר גם יעיד עליו אחד מחכמי דורו הוא הרב ר' מנחם הכהן פורטו וז"ל יט): "ר' יורה מוסקאטו היה אחד מן הגדולים בדורנו בחכמת המוזיקא". כן נוכל לומר ג"כ שהוראתו (moschata) (ביזאס בל"א), גם שם עין ופריו הריחנים (מוסקאטענבוים) כאשר מצינו משפחה גדולה "מן השקדים", אבל בכל האופנים השם הזה הוא איטליני גמור ונקראו בו גם חכמי איטליא שאינם בני ברית כמו הישר כ) הרופא וחכם המדינה (Graf Pietro Moscato) ממנטובה שהיה שר ההשכלה והחנוך בימי נפליין הראשון — והנה לא ארכו לו ימי שבתו שם בעיר מולדתו, כי הרדיפות והמצוקות כא) שעברו על העיר אנקונה וסביבותיה בשנות שי"ד—שי"ה מחמת האפיפיור המבוהל פולוס הרביעי הטיאטיאני הכריהוהו לתור לו מקום מנוחה ומפלט בעיר אחרת, כאשר אמנם חפש ומצא בבית הוריו השניים ממשפחת מינצו ביריטארו אשר במנטובה כאשר יספר בעצמו וז"ל כב): "שמע גיסי ואעידה לך עדות נאמנה, כי אהבתי את אדוני אהבת עולם ואזכור את ברית ראשונים המפוארים הורי נב"ת, אשר בעבותות האהבה משכוני מהפכת ארצי ומולדתי ויבואוני להסתופף בצל קורתם". בעיר 'ההוא הנודעת מאז למקום חכמים וסופרים, השתלם ר' יהודה והתפתח בכל כחותיו הרוחניים, ובמדה מרובה

יד) ערוך ערך קליר.

טו) ובמוסף הערוך שם מביא כי גם בלשון יוני פי' קליר עוגה.

טז) מאור עינים פ"ס בסופו וכ"ח ח"ה ו"ז.

יז) איוראעליט. אַננאַלען צד 221 שנה 1839.

יח) נפוצות יהודה דט"ז.

יט) מנחה כלולה צד ק"פ.

כ) נולד במנטובה בשנת 1739 ומת שנת 1829 במייקאנדי. קאנווערזאציאָנס-

לעקסיקאָן בראַקקהויו.

* ממשפחת הענוים (Dei mansi) וייחסו עצמם גם משפחת בעל שבלי לקט למשפחה זו כמו אחיו ר' בנימין הרופא ובנו ר' יהודה רבו של בעל שה"ל (כנסת ישראל פ"ן).

כא) ע"ד מעשי פוילוס הנזכר באנקונה עיין בס' עמק הבכא לרי"כ 117 ומאסף

לכל המחנות הח' שפר בספרו מוצאי גולה צד 373 ולהלן.

כב) הקדמתו אל הספר נפוצות יהודה.

סיעת אבות אשתו עמדה לו לעלות במעלות התורה והחכמה כאשר שמענוהו מעיד עליהם במכתבו הנ"ל וז"ל: "שם נתנו את דודיהם לי ויערכו לפני ש"ל הן לה תעסק במשכ"ל ות" וביהר את גיסו הנ"ל נשא ונתן במילי דשמיא" יישגשג ויהי לנפן אדרת. שם מצא גם את שאהבה נפשו, הכל רבנים גאונים מלאים בכל דבר חכמה ובינה ובראשם האחים ר' משה ר' דוד ור' יהודה פרוכניצאלי אשר הרב האדומי כג' יקראם בשם "תופשי התורה במנטובה ולמאורות בארצותיה" ואצל הבכור שבהם ה"ה הרב ר' משה פרוכניצאלי בעל ההשגות על הספר מאור עינים, והנודע ממחלקתו את רבני דורו ע"ד גש כד' הארום שמואל ב"ר משה מפירושא לארוסתו תמר בת הרופא יוסף התמרי מוויניציא ומהסכמתו כה' על הדפסת ספר הזהר נגד המהר"ם מפאדווא שלא הרשה להדפיסו באמרו כי אינו רשאי לגלות סודות בדפוס לפני ההמון ואשר הרב ר' עזריה הנ"ל יתארהו כו' "אחד מגדולי המורים וגאון רבה דעמיה" אדוני כו' הנאין מהר"ם פרוכניצאלי מן הישרידים ואנשי השם" "אחד מגדולי המורים האטלקיים" למד הרב רוב תורתו והכמתו כאשר שמענוהו מעיד על עצמו בהספרו עליו כט': "ויהי השמש באה אשר בעצם אורה היתה זורחת על פני עיון שכלי וברוב אונים עצמה תרבה בכחות הנרדפים עד היותה מדהבת בנפשי עוז להלך בנדולות ונפלאות ממני הוא המאה"ג וכו' לזכר עולם יהיה צדיק כי עמו מקור חיים באורו ראיתי אור." שם בעיר ההוא התאזרח וישב בשלוחה זכה לראות בנים ובני בנים מקי"מי מצות ד' כאשר יספר לנו: ל' "ומי האיש החפץ לדעת שמות האנשים אשר נקבו בשמות בהוצאת מצוה זו אל אור הפועל ידע איפה כי כורת ברית אלי זכה הוא היקר בני יצחק יצ"ו אבי הבן בעצמו ולבעל ברית שני סניף למצוה זו בחר לו נכדי חביבי יהושע יצ"ו, ואם כי לא נכתר לא' בכתר הרבנות וראש ישיבה רק איזה שנים לפני מותו עכ"ז היה ראש המדברים בכל מקום ודבריו היו נשמעין בכל ארץ איטליא, כאשר נזכר ממכתב הגאון ר' מנחם הכהן פורטו מקרומינא בדבר ריב הספר מאור עינים, הוציאו לאור החכם הגדול יצחק ל"ב וז"ל: "מה שכתבנו בדרוש ס' מאור עינים ל"ה ר"ע מאדומים שכבר נאסר קריאתו ואה"כ הותר במושב זקנים וכו' באסרי להם קריאתו עד אם יעבור תחת השבט של שני הצנתרות המאורות הגדולים ה"ה כמו"ה דוד לג' פרוכניצאלי וכמו"ה ליאן מוסקאטו יצ"ה וכל עת תרין אריוותא אילן יעידון יגידון בלי היות בו דבר

כג' מאור עינים פ"ט וס'.

כד' עי' בס' אלה הדברים מנטובה שכ"ו.

כה' גראטין ח"ט 370.

כו' מאור עינים פכ"ג.

כז' שם החלת התשובה.

כח' שם פמ"ב בדברי המחבר עם רעו ועיין צונץ כ"ח ח"ז.

כט' נפוצות יהודה דרוש ל"ג ותונ"י צד 126.

ל' נפוצות יהודה דכ"ח ומכאן גם רגלים להשערתי להקדים זמן לידתו משנת רצ"ה כמובן.

קא' מזכרת חכמי איטליא צד 34 כפי מכתב החכם קויפמאנן אלי, והדבר צריך

עוד בשש. —

לב' צופה דמניד שנה י"ז (תרל"ג).

לג' על החכם הזה עיין צונץ כ"ה ח"ה ו"ז תונד"י 81—82 וספר מאור עינים

בסופו ושלטי הנכורים מהר"א שער אריה בחתימת ספרו.

פגול, למן היום ההוא והלאה ירצה להקריבו לפני כל אשר בשם ישראל יכונה, והוא גם הוא, ר"ע, עשה אזנו כאפרכסת ונענע להם בראשו ובטרום קרא ענה דין הניין לי והמאורע ההוא היתה כידוע בשנות של"ג—של"ד ובאותו זמן בהיות הרב האדומי במנטובה להרפים את ספרו חשב לו לנכון להתייעץ אתו לבקש הסכמתו על דבריו ומתפאר את עצמו עלי הללו את דבריו בפרק נ"א מספרו לפני הר"ד פריוואנצאלי כאשר יאמר (לד): "אמרתי אנלה אונץ כי אחרי כתבי הפיק הזה עד הנה נודמן הר"י מוסקאט"ו לשים עינו עליו ויהלל אותי בה שעתא לפני הר"ד פראבינצאלי וכו' והנה כי כן תרי גברי רברבי נפקי להבא ויאמרו יישר" ולא זו כי גם קבל ממנו דעתו ולמד מאתו ענינים אחדים אשר בעבורם יזכירוהו בהודיה כמו לה) "והוא באמת טעם נכון שהסבירו לי גברא רבה ר"י מוסקאט"ו יצ"ו לו) אזרה מנטובה" "וגם לו) את המופת הזה תקח בידך שהורהו לי הר"י מוסקאט"ו ובמשך זמן זה חבר את שני ספריו המפורסמים ספר "נפוצות יהודה" כולל נ"ב דרשות יקרות וספר "קול יהודה" פירוש גדול ורחב על ספר הזוהרי שחבר המשורר האלקי ר' יהודה הלוי ז"ל ופירוש על שיר השירים כו' שמזכירו כמה פעמים בספריו הנדפסים כמו בנפוצות (דרוש מ"ט) "עיין מה שהוספתי עליו בטעמו בפירושו על שיר השירים" "ועוד הסברתי פני להם בהקדמתי לפי' שיה'ש אליו תבא" ובספר "קול יהודה" (מאמר ג' פי"ז) יאמר: "וכבר כתבתי בביאור שה"ש כי ע"כ נמשלו ישראל לאנו כו'", ולכל אחד ואחד מהחבורים האלה נקדיש פרק מיוחד בהפרקים הבאים אחרי אשר ננסה מקודם לצייר ציור כללי מתכונות וידיעות הרב המוסקאט"ו ז"ל ולתת לנו מושג מה מכל הליכותיו בקדש.

פרק ג.

בהפצנו לתת תמונה מדויקת מענק ספירתי הזה ולבא עד נככי תהום עשתנותיו, אמרנו לדון בפרטיות על כל תכונה ותכונה שנשרשו בקרבו ולהגביל גם מדת רכישו הרוחני, למען לפיהן נוכל לבוא עכ"פ לידי הסתכלות מה באספקלריותו של האדם הגדול הזה, ואז מצאנו אותו מלבד גדולתו בתורה ובכל החכמות גם בלשן מפואר, יודע ומבין לשונות רבות ומעמיק לבא עד חקר פנימיותיהן, מבלעדי לשונות עברית וארמית שבהן היה מליץ מפואר ולפרקים גם משורר, ידע על בורין גם שפות א) איטליני ב) לאטיניי וגם בשפת ג) יון, בשפה הזו אשר גם חכם דורו ובן גילו הר"ע מהאדומים לא ידע אותה, ויתאונן על זאת באמרו:

לד) מאור עינים פנ"א.

לה) שם פ"ד.

לו) מהתואר הזה הוכחתי שני דברים, כי בעת ההוא לא נכתר עוד בכתר הרבנות,

וכי מקום מולדתו לא היתה העיר מנטובה כנ"ל.

לז) מאור עינים פנ"ז.

א) נפ"י א', כה.

ב) שם א', י"ד, כ"א, כ"ג, קול יהודה ב' סנ"ד.

ג) נפ"י א'.

"אני הצעיר לא ידעתי ספר ולשון יון", "מי ידעתי ואבינהו", ידיו היו רב לו ועשה חיל בספרותה ד). בדבר קדמות הלשון העבריה והשפעתה על הלשונות האחרות נחה עליו דעת רעו וידידו כמוה"ר דוד פריווונצאלי וכאשר הרב הזה יעלה בספרו ה) "דור הפלגה" אלפים מלות עבריות המפוזרות קצתן בלשון רומי וקצתם ביוני ואיטלקי וזולתם כמו: עזר = "אוגסור" (Uxor) אצילי = "אסילו" (Axian) פלגש = פליקס (Pellex) אוסף דלים = אוספידאלי (Hospidale) קול יפה = קאליאופי (Kalliope) ואקדמיה, המורכבת מלשון בית עקד ומאדם כלומר אסיפת בני אדם, וכמוהן רבות, כן מתאמין גם המוסקאטו בכל עת המצאו להראות ולהוכיח הסתעפות השפות מלשוננו הקדושה שהיא האם לכלן כאשר יאמר א: "שם המלה מוסיקה נגזרת מלשוננו אל יחסר המונג בחלוקה אותיות המוצא ע"ש התמונות הקולות בהסכמה נערכת" או שם ז): משה קרוב ללשון מוס"ה שענינו שיר מעולה וחשוב, "וזה שמה אשר יקראו לה בלשון יון ה) קליאפ"י נגזר מלשוננו כאלו אמר קול-יפה", נקרא בלשון לאטיני איסיפראני וקרוב אצלי היותו נגזר מאוסף אוגר כעין אמרו קורא דגר ולא ילד ע"ש אסופתו בני זולתו (דרוש מ"א)", "עלה ט) בדעתי לומר כי מנה המורה על פעל הספירה נגזר מלשון עשרת מונים ר"ל אחרים כי כן בלשון יון מונס ר"ל אחד ואולי מפ"ז ק' זון נקרא בל' חז"ל מנה כי המאה הוא האחד במדרגה השלישית", י: "קראו הלאטיני בשם סידור"י נגזר מלשון סדר בלשוננו", "הוא יא) המשל אשר ממנו נגזרה בלשון לע"ז סימול"י בהפוך האותיות והרחק לא ירחיק הישכל הישר כי מה שקראו הלאטיני בעל התמונה היפה הזאת בשם ספיר"ה הוא נגזר מל' ברוחו שמים שפרה", יב) "ואפשר שמלת ארמו"ס נגזרה מלשון חרם בחלוקה ח' בא' או בה"א", ונטייתו זאת גברה בו מאד עד שלפעמים תוליכחו בנתיב החדוד להוכיח אמיתתה כמו למשל דבריו יג): "מה שמצאתי ליונתן שתרגם איש קשיטה אחת — גבר חורפא חדא, ושם פירוש הראב"ע קשיטה כבשה קטנה ופינותי אני לראות מוצא המלה ובינותי בספרי בעלי לשון יון ולאטיני כי "אניוס" הוא שם מונח להורות על הכבש מורה ג"כ על מי שהוא תם וישר בלי עקבה ומרמה הוא הנקרא בלשונם פורו"ס וקוסטו"ס ובל' איטלקי פור"ו וקוסט"ו, כי כן הכבש יתואר בתמימותו כפי טבעו, ולב המתרגם ראה שתמימת הכבש הוא ביחוד כשהוא רך וקטן, כי אז הוא פור"ו וקוסט"ו בלי"ס והוא אצלו בל' פסוק "קשיטה" קרוב באותיותיו ללשון קסט"ו". ככה מתהפך

ד) יד שם, יאמר בזה"ל: ובינותי אני בספרי בעלי כשון יון.

ה) מאור עינים פנ"ז.

ו) נפ"י א'.

ז) שם.

ח) שם, והמלה ההיא בעצמה שהביאה הר"ד פריווונצאלי הנ"ל ועיין בקול יהודה

מאמר ה' י"ב.

ט) שם דרוש ג'.

י) שם ה'.

יא) שם ל"א.

יב) קול יהודה מאמר ב' סג"ד.

יג) נפ"י דרוש י"ד.

בתחבולותיו להרים שפת קדש, משאת נפשו אם כי הנפש היפה לא תנוח בהשערות דקות וביאורים קלושים כמוהם ותשפוט בצדק, "אהבה מקלקלת את השורה", כאשר כן נחזה ממשפטו על החכמות הכלליות: "עוד מימי קדם תפשה לה הדיעה מקום בקרב חכמי ישראל שכל הידיעות והחכמות באו להאומות מהעברים ע"י גלגול כזה מהיהודים לכשדים מכשדים לפרס מפרס ליון יד", ועי"כ נולדו גם אגדות וספורים ביניהם מראיית פנים של חכמי ופילוסופי יון עם רוב גדולי ישראל הקדמונים כמו טו פלטאגורוס ויהזקאל אריסטו טו ושמעון הצדיק וכדומה, אבל ממצב ההישכלה והחכמה היום יכיר ויורה כל שופט צדק בלי משא פנים, כי כל האגדות האלה נוסדו על מוסדי שוא, לאשר כבר נודע היום כי השכלת וידיעת עם יון ובפרט פילוסופותו התפתחה בקרבו בלי שום התקשרות ארצות המזרח, ורק אחרי תקופת אלכסנדר המקדוני ואחרי התפשטות עם ישראל במלכות רומי ובפרט אחרי נפילת והריסת ממלכת ישראל רק אז התבצצו סימני התקרבות שני הלאומים השונים האלה, המזרחיים והיוונים, ורק ההתקדמות הגדולה של עם היווני בכל ענפי היופי והנשגב, לעמית עמי המזרח אשר ירדו בכל פעם עשר מעלות אחורנית, היא היא שהולידה הרעיון בלב רבים לחשוב כי היוונים נחלו מהעברים את חכמתם, לאשר קשה היה להם להאמין, אשר העמים שלא היה להם מושג מה באלהות אמתית והיו עובדים את העצבים, שהמה יגיעו למדרגה גבוה כמוה שלא הגיעו אליה העברים אשר נגלה להם אור אלהי אמת יו, ועתה נשמע נא מה בפיו של המוסקאטו אודות הדבר הזה? הוא יאמין באמונה שלימה שחכמת המוזיקה לא מפיטגורוס יצאה, רק מיובל אבי כל תופש כנור ועגב ויגזור ויאמר יח: "אכן שקר נחלו המיחסים את ההמצאה זו לפיטגורוס, שהרי עפ"י עדות ד' נאמנה יובל היה אבי כל תופש כנור ועגב, ואפשר שהמצאת החכמה היתה על הדרך שהזכירו בהיות תובל קין אחיו לוטש כל חורש נחשת וברזל יט, ואולם ההתנגדות הנמצא מן החכמות אל התורה האלהות אינו אלא מצד המתפלספים שגנבו החכמות וזייפום", וכה התחזקה בקרבו האמונה ההיא, ערי החשיבה להצטרפות גמורה עלי שמושו בספרי חול וכה דבריו כ: "ואל תתמה מאשר הרגלתי לשאוב מים מבורות זולתנו, שהרי הם נוזלים אצלי מתוך בארנו כאשר כתב ההכם רש"ט בעל ספר האמונות וכו', וא"כ מידנו הכל ומידנו נתנו לנו ואם לוקח אני מדבריהם להסתפק מהם מים ומזון לצורך מה שאני עליו מן הדרושים את מי עשיתי ואת מי רצותי? לנו המים ולחמנו הם.", הצטרפות והתנצלות כזאת לזה לא מועילה, ולזה היא יתירה! לאשר המשכיל באמת וחוקר לכל תכלית, לא יחשוב לו לעון, "הבאת הטוב מכל מקום" כמאמר בא

יד) דרך אמונה ביאכאני ב' ג', מורה נבוכים א' ע"א, ב', י"א, כוזרי א' ס"ה ב' ס"ו.

טו) וואלף ביבל: העבר: א' 983.

טז) ר"י ש"ט בפתחתו לס' המדות מהר"י אברבנאל בס' גחלת אבות עד משנת

שמעון הצדיק.

יו) על כל דברי אלה עיי' בבאור הח' קסול לכוזרי מאמר א' ס"ה.

יח) נפוצות דרוש א'.

יט) שם י"ד.

כ) שם דרוש ה'.

כא) סנהדרין ק' ב'.

ר' יוסף: "כל הני מילי מעלייתא דאיתנהו בהו דרשינן להו" וכאשר גדולה מזאת מצינו שהז"ל סמכו עליהם גם במילי דאסור והיתר כדמוכה מתשובתם בהלכות ערוגה (המורה כב) על שאלת הגמ' שם מנ"ל דהא דקי"ל לרבנן מילתא היא? דכתיב לא תסיג גבול רעך שנכלו הראשונים, גבול שנכלו ראשונים לא תסיג ומאי נכלו ראשונים אר"י כתיב אלה בני שעיר החורי יושב הארץ, אטו כ"ע יושבי רקיע נינהו אלא שהיו בקיאיין בישיבה של ארץ וכו' וכאשר האריך למדי בזה החכם בעל מאור עינים כג; והצבוע המאפיל בטליתו על קופה של שרצים התלויה מאחוריו הוא לא יקבל שום אמתלא שבעולם ואם גם באלף מופתים חותכים נוכיח לו כי החכמות רכושנו הן ומידנו באו להם הלא אז יענה ויאמר: "מכיון שנישבו בין הנכרים הרי הן כמוהם ואסורות הן לנו!" ובכן התנצלות כזו למה היא באה? אין זאת רק מפני כי באמת החזיק במעוזה של הדעה ההיא, כי אנהנו הננו אבות כל החכמות, וממקור רעיונו זה הקרו דבריו אלה לרומם ולנשא את תוה"ק חמדת נפשו ולבבו, ונטייתו זו בוקעת ועולה גם ממשפטו על הספור מראיית-פנים של חכמי יהודים ויונים שהזכרנו למעלה. כאשר כבר אמרנו נזכרה האגדה ההיא גם בספרי הישר אברבנאל ז"ל, כי הוא מעיד לנו בספרו "נחלת אבות", אשר נמצא באגרת שכתב אריסטו הפילוסוף רבו של אלכסנדרוס מוקדון שדבר עם שמעון הצדיק בדברי החכמה הטבעית וכאשר דברו בחכמת אלהות הגדיל עצה הפליא תושיה, והשתומם אריסטו ממעלת חכמתו באלהות ונמצא בדבריו שכתב באגרותיו בענינים מיוחדים שאמר, "זה ממה שהשיבני השמעוני". והנה מקורו של הספור ההוא נובע ממה שמביא היוסיפון בספרו "נגד אפיון", שאריסטו הגיד לאחד מרעיו איך באחד מאיי היונים נודמן לו להתחבר ימים רבים עם חכם גדול מדבר שפת יון ושפט היותו יהודי יען בא מארצות היהודים וכי באמת הביא לו מן החכמה יותר ממה שהוא, אריסטו, נתן לו הימנה. אבל מה שהוסיף הרי"א, כי אריסטו כותב באגרותיו, "זה ממה שהשיבני השמעוני", יפקפק בעל "מאור עינים" ויאמר כד; "מאשר שאלתינהו לכלהו נחותי ימא רבה של ספרי אריסטו ואין מגיד לי באחד מהם זכרון "שמעוני" אפשר כי מה שמין דבר שמע בו מן הספור הנזכר ויהודי היה ונברא ושמו שמעון הלא אף בעיר קטנה חיישינן לשני יוסף בן שמעון כ"ש במלוא רוחב הארץ פוק חזי כמה שמעון בלתי צדיק איכא בשוקא". והנה נשמע נא גם קול המוסקאטו בענין זה, אז נראה, כי בלשון אחרת ידבר לנו בזה, גם הוא יטיל ספק בדברי הרי"א ז"ל באמרו כה; : "מה שהעיד הרי"א על המצא כתוב לאריסטו זכר השמעוני לא ידענו מה היה לו? אבל תוך כדי דבור ישיב מהרהורו ויאמר "אמנם ראיתי לא ראינו אינו ראיה", לאות כי יחזיק בתומתו להאמין שאריסטו למד משמעון הצדיק, כאשר גם מאמין כו) ששמעון הצדיק הטהו ברוב לקחו לבטל דעתו בדבר הקדמות

כב) שבת פ"ה א'.

כג) שם א"ב פ"ב.

כד) א"ב כ"ב.

כה) קול יהודה ב' ס"ו.

כו) שם מאמר א' ס"ה.

ובכלן מה שהיתה דעתו חולקת על תורתנו ונהפך לאיש אחר שהתיהר כז, אם כי אין הדעת סובלתו כלל ולא יעמוד לפני הבקורת הנאמנה כנ"ל. ואולי גם אהבתו הנפרזה להקבלה הטתה את לבו להאמין בכל מה שנאמר לו מבלי לבקש השבונות רבים, כי אמנם זה האיש למרות גדולתו בחקירת אלהות ובפילוסופיא הכללית הנשקפת מבעד שני ספריו הנדפסים ולמרות ידיעותיו השונות המרעישות את לב רואיהן בכל דבור מדבריו, היה שוגה גם הרבה בחכמת הקבלה ולא עוד כי גם שם אותה לגבירה על פני החקירה רעותה, כאשר נפנוש אצלו בכל צעד וצעד. ולא יפלא בעינינו איפה אם נראהו פעם עומד ברום פסגת החקירה והופש הדעות באמרו (כח): "גם כי יעמוד לנגדנו מאמר קהלת האלקים בשמים ואתה על הארץ ע"כ יהיו דבריך מעטים מ"מ לא ננעלה דלת לפני כל הבאים בשם ד' בשער החקירה. אדרבא הוא מחויב לכל משכיל לבדוק עד מקום שידו מגעת." ובמקום אחר יטה את הדין ויאמר (כט): "ככה נאמר במה שיראה בתורה יוצאת משטת הסדר, כי בל"ס הכל בא על נכון והתורה כלה שמותיו של הקב"ה, ומה שאמרו אין מוקדם ומאוחר בתורה, יש לפתור, כי אפילו מה שיראה מוקדם ומאוחר חוץ למקומו הנאות אינו לא מוקדם ולא מאוחר לפי האמת אבל איתן מושבו במקום הראוי לו ואם לא נשיג זה, הוא לפי קצורנו", ואם כי נהירין היו לו שבילי דפילוסופיא עד זמנו כנראה מדבריו שאומר (ל): "ראה נתתי לפניך בזה דעות הפילוסופים היותר מפורסים שבזמננו ועתה ההצעה הזאת קח בידך והלכת כי נר לרגליך דברי להאיר אל עבר פניך וכו'". עם היות שנפשו יצאה בדבריו בכמה פרטים מקו משקולת הפילוסופים וכו', כי אולי רוח אחרת היתה לפילוסופי זמנו אשר הוא שתה מים מכאדם "עכ"ז נשמעו מתאונן הפעם לאמר לא: "אולם ירד ירדנו בתחלה כמה מעלות טובות ממדרגת החכמה והמדע זה מאות רבות בשנים והיום רד ערכנו מאד בהשגת הסודות כי טה עיניהם של ב"א וכו' ומתו בוערים בעם מצד העדר השגתם, אולם עוד חזון למועד אשר יעלה על שפת נהל מי החכמה מזה ומזה כל עין מאכל מתוק לנפש ומרפא לעצם הנשמה העליונה." דברים הראוים להאמר מפי חכמי צפת שבזמנו שהיו נטבעים בראשם ורובם בחכמת הנסתר הזו שהיא לבדה מאשרת — לפי דעתם — את נפש האדם ומביאו לחיות חיים נצחים וקימים (*), וכזאת נרגיש ונבין גם מכל

(כז) ובקול יהודה מאמר ד' ס"ג מביא ג"כ הספור על אפלטון שהיה דברו עם ירמי' במצרים ואחרי הלעג והבוז נתישב בדבר ושנה את טעמו לשבח בבואו לכלל דעת כי כנים דבריו ומלתו על לשונו, אפס כי מרסיליא"ר פיצונ"י אשר הגלה על ספר קורותיו זכר בסתם העתקו ללכת מצרים, ואת דבר ירמי' לא זכר, והרי"א כ' בפירוש עד הפסוק כי נער אנכי שאחר החרבן הלך למצרים ועמד שם שנים רבות בלי נבואה עד יום מותו ושחכמי היונים מעידים שדבר עמו אפלטון במצרים. ע"כ.

(כח) נפוצות ד"ד.

(כ"ט) שם דו"ב.

(ל) קול יהודה ח' י"ב.

(לא) נפוצות ד"ז.

(*) ובקול יהודה מאמר ד' ס"ג יאמר והמדוקדקת היא הפילוסופיה אשר יד אריסטו אוחות עם אחוזת מרעהו וגם היא עם היותה מניציאה ראיות כספיקות על כמה פנות התורה וכו' ה"ה דורשת ג"כ דרשות של דופי.

הכבוד והתפארת שחלק לס' הזהר כמו לב): "והלא כל דברים ז"ל בס' הזהר וכו', וכל הספר ההוא ממולא בתרשיש ליסד אבן פנת יקרת הדעת האמיתית הלז". או לג): "גם בארנו בשלישי שזה דעת חכמי האמת, והלא היא היא הדעת מה שהעירו אליה בזהר פקודי היכלא קדמאה." וכה גדלה חביבותו של הזהר בעיניו עד שיביא ממנו ראיה לצדקו של חבר על קדמות הנקודות באמרו לד): "מאשר מצינו זכרון הנקודות אצל חכמי האמת שומרי משמרת הקדש ושום שכל ברמזיהם וכאמרו במדרש הזהר וכו'", אם כי בזמננו זה שנתגלה סדר נקוד אחר, נקוד הבבלי או האשורי, כבר נטו כל חוקרי וחכמי הדקדוק לדעת מהר"א בחור לאחד זמן הנקודות והטעמים לדורו של אנשי טבריה לה). אהבתו להקבלה ההיא הביאתהו גם לאחוז בהמדה שאחזו בה כמה חכמים לפניו בדבר דעות הרמב"ם ושיטתו. המה בראותם, כי הרמב"ם הגדול אשר השבוהו לראש המדברים בכל מקום ואשר יראו אותו כמלאך אלקים, יגנה את הקבלה וידבר בחמת רוחו על חלומיותיהם ועל דברותיהם ועל שנעון כותבי קמיעות ואומר: "דברים כאלה לא יאות לאדם לשמעם כל שכן להאמינם לו". כי צרופי השמות שהם פועלים בהם סכלות הם וכזב אשר בדאום הפתאים לז) ומוזהיר כל אדם מפני אולתם שהם המשוגעים מבני אדם והם מכהלים בשם המפורש לה). וכמוהם רבים דברים היוצאים בצדק מאת איש כמוהו המזהיר באגרתו "לעולם אל ישליך האדם דעתו לאחריו שהעינים הם לפנים ולא לאחר" לה); אז למען התאם אותו את משאת לבם היא חכמת הקבלה שנתרבתה ונתגדלה אחרי כן, עשאוהו גם אותו לבעל תשובה ומתחרט על הראשונות ובראו מאתו אגרות ומכתבים שונים, אשר לפי דעתם יתורה בס' הרמב"ם ויתאונן עלי מניעת למוד החכמה הזו. כן עשו הרבה ממחשובי הרמב"ם, אבל הראש וראשון בהם היה הגאון ר' שם טוב בן אברהם הספרדי בעה"מ "מגדול עוז" על ס' משנה תורה להרמב"ם. הרב הזה הוא אשר חשב את הרמב"ם ל"מאיר עיני הגולה כגדולים כקטנים ומפיו אנו חיים" (ט), הרב הזה הוא אשר רב את ריב הרמב"ם מאת מתנגדיו היותר גדול הראב"ד מפשקיר"ה, ואיך א"כ תקוים בריתו זאת את רהשי רוחו ואהבתו להקבלה, שבה חבר מ) ספר מיוחד בשם "כתר שם טוב" לבאר סודות הרמב"ן? ולכן למען הפים דעתו ולהיות שלם את עצמו האמין באמונה שלמה, כי הרמב"ם בסוף ימיו החזיק בחכמת הקבלה ומעיד מא) שראה בספרד מגלה על קלף ישן וכתוב בה: "אני משה בן מימון כשירדתי לחדרי המרכבה בינותי בענין הקץ וכו'". אין רצוני בזה להכזיב ח"ו את

דב) נפוצות יהודה דרוש מ"ו.

לג) קול יהודה ג' כ"א.

לד) שם סל"א.

לה) עיין קאסול בהערותיו להס' מאור עינים סנ"ט.

לו) מורה א' ס"א.

לז) שם פס"ב.

לח) פיהמ"ש בפ"ז דסוטה.

לח) אגרת הרמב"ם בתשובתו לחכמי מרשיליא.

לט) הלכות ברכות פ"ב.

מ) הלכות ק"ש פ"ב.

עדותו של הרב הזה, רק להראות. כי מפני דבקותו בהקבלה ואמונתו גם ברמב"ם נקל היה לו להאמין בהמגלה ההיא שנהשרת בעיני כל מבין וכ"ז רק למען יוכל לאחוז החבל בשתי ראשיו, להיות מקובל וממחשבי הרמב"ם כאחד. ובדרך הזה אחזה גם רגל המוסקאטו ז"ל! הרמב"ם היה משויש לבו ומאור עיניו. וכמעט אין עלה בספריו אשר לא יעלה בו את דבריו על ראש שפתיו. וכאשר הכה בעברתו על קרקד הרלב"ג בדברו על שכל הפועל יציב לנגדו את הרמב"ם ויאמר (מב) : "לא כן משה עבד ד' בכל ביתו נאמן הוא", והרוצה לעמוד על עקרון של דברים ילך לו אל הר המור הוא הרב המור"ה ז"ל בערוגות בשם בהחלק הג", ואיך ישקוט ויגוה בראותו כי אהוב לבו הזה נותן טעמים פשוטים ומבוארים לכלי המקדש ועבודתו המסוגלים לרמזים וסודות להשרידים, לכן יגזור ויאמר (מג), "כי לא כיון בו רק להוכיח על פני כל מפקפק וכו', והוצרך לעשות זה בטעמים נגלים לא ידחם שום מתעקם, ובכל זאת לא השיב אחור טוב טעם הידוע לשרידים אשר ד' קורא. וכבר מצינו לו אגרת לבנו על רמזי המשכן באמרו : "דע בני אברהם ירחמך האל, כי המשכן וכליו בא המשל על גוף נכבד וכו' והארון משל על הלב, מלבד האגרת השלוחה מאתו למצרים לאמר אליהם : "אחרי בואי בארץ הצבי מצאתי זקן אחד שהאיר עיני בדרכי הקבלה ואולי ידעתי אז מה שהשגתי עתה דברים רבים כתבתי שלא כתבתים." והנקל היה לו להאמין בכל אלה, אם כי המכתבים האלה נשפטו כבר למזויפים ממומחים (מד) לאותו דבר ובפרט המכתב למצרים שנובע מה) מעדותו של בעל שלשלת הקבלה הנודע ללא מדייק בשמיעותיו (מו) : כי רצונו העז להשאר נאמן לקבלותיו ושלא לפשוט באהבת הרמב"ם עטרת ראשו, הרצון הזה היה בבחו לחולל נפלאות כאלה, לברוא ולצייר דברים כאלו שלא יתכנו מעולם. וכן פושטת והולכת התאווה ההיא, להיות חוקר ומקובל גם יחד בכל ספריו ודרשותיו, עד שעפ"י רוב ישמש ברמזים, צירופים ונוטריקון — אלה המה ילדי הקבלה והסוד — רב יתר מכפי המדה הדרושה, וישחית לא מעט את מליצתו הנאווה ותוכנו הנאה כמו דבריו למשל (מו) : "וכבר בא הרמז על עיקר המילה הגופנית בהפסוקים מי יעלה לנו השמימה קביעת האותיות מילה בראשיתן וקביעות שם של ארבע בסופן להורות וכו' וכבר נבלעו שתיהן בנעימה מילה ושם בן ד' במאמר משה מ"י ל"ה אלי", (מח) "ועד הציון נאמר מי יכילנו ירמו שעל יוה"כ מדבר שה"מ על היותו יום ארבעים לר"ה אלול שבו יתחילו ימי תשובה והיור מורה עלי היותו יום עשירי לחדש תשרי",

(מא) היס"ת ספ"א.

(מב) קול יהודה מאמר א' ס"א.

(מג) שם מאמר ג' מ"ז.

(מד) הג' שי"ר בישרון לקאבק, הח' גידעמאנן בס' קורות החנוך, יה"ש בהחלוץ.

(מה) ואינו רחוק כי הרב ראה זאת בשם"ק מפני כי נדפס בראשונה שם"ז בוויניצה וקול יהודה נדפס אחר זמן זה.

(מו) עיין בסה"ד בהקדמתו שמביא בשם הישר מקנדיה על בעל שה"ק שאין מביאין ראיה מן השוטים ושקלקל חבורו בכזבים עד שהאמת שבתוכו אינו נכרת.

(מז) נפוצות כ"ח.

(מח) נפוצות מ"ה.

מט) ע"כ יאמרו המושרים ממשל רב במכמני הדעת והחכמה האמתית שאם תקח אמצעיות הנ' מלות הנזכרות (נפש רוח ונשמה) שהוא פוש"ם יעלה בידך שם אלקים כי כן אלקים עולה פ"ו וכשתקח קצות כל מלה מהם נ"ש ר"ח נ"ה יעלה בידך מספר תרי"ג וכו'". נ) כי בו נחקקה אותיות קשת התיו באות הראשונה של תרועה הקוף באות השניה של מקרא והשין באות השלישית של קדש הוא מראה הקשת של תפלה וכו' ובאותיות קשת נרמזו ג"כ תקיעת השופר תקיעה שברים תקיעה וכבר כתבו חכמי האמת וכו'". נא) "וראיתי לסמוך ע"ו נר של בר קפרא אל נון רבתי ור' רבתי שנמצאו בתורה ושתיהן יעמדו בפ' כי תשא נון של נוצר חסד ור' של לא תשתחוה לאלהי אחר". נב) "וע"ד צחות נאמר כי ע"כ נקרא בלשון ארמי אר"ע להורות בנוטריקון שלו ארך רחב עמק". נג) "הפצתי נוטריקון שלו חמר צורה פער תכלית". נד) "נעמה רמז להשפעה אלהות ערפה רמז להומר ההופך עורף למוסר השכל ורות רומז לשכל מל' ראות והוא חסר א' לחסרון ראות בעיני אלקים". וכמוהם רמזים וסודות אין קץ מבלעדי הרמזים שהרגלו בהם גם הדרשנים לפניו כמו נה): "מצה רמז לחדוש העולם". נו) "נה ובניו רמז לשלשת הקנינים" וכהנה רבות. ועוד יתר מזאת נראו אצלו נצני ההויה שעברה או בזמנו על רוב חכמי דורו המקובלים לשגות בחלומות ודמיונות המאפילות מעט זהר קלסתר פני השכלתו כאשר נראהו הפעם מתהלל על הגלות לו בחלום חזיון לילה הקירות רבות על שמותיו של הקב"ה כמו: נז) "ואגידה לך רשום בכתב אמת כי יום ליום אביע אומר על הנושא הלז לחבירי המקשיבים, לילה יהוה דעת על הקירות ענינו כי בתנומות עלי משכב רוח על פני יחלוף ויעבור ויקרא את אשר בו נתעוררתי על ככה" ובהספדו על המהר"ם פרובינצאלי יאמר נח): "וזכור אזכור חלום חזיון לילה אשר לסוף ט' ימים אחרי פטרתך באשמורת הבוקר הוא עת גויעתך נראית אלי כמושל על ערש דו"ך, וקרוב עתך לצאת נפשך, ואז בבכי גדול בקשתי מאתך את מתנת ברכתך ובטוב רצונך בנדבת רוחך הענק הענקתי מהן בשתי ידיך ומיד קמת ממטתך ועלית דרך סולם". והנה אחרי כל ההוכחות שבררנו מהם איך דבקה נפשו כשלהבת בנחלת בהחכמה היא נבין את דבריו שמרבה בכואו לפרש דברי החבר על ס' היצירה העלולים יותר להראות מבוכתו מפיוושו כאשר ירגיש כל מבין בדבריו אלה נט): בטרם יתפשט ביאורי ע"ד ס' היצירה הנה את אשר אמרתי אשלח לפניך ונרשה רעיונך מלהרהר

מט) שם י.

נ) שם מ"ד.

נא) שם מ"ו.

נב) שם ג'.

נג) שם ז'.

נד) שם ט'.

נה) שם ד'.

נו) שם יוד.

נז) קול יהודה מאמר ב' ב'.

נח) נפוצות ד"ג.

נט) קול יהודה מאמר ד' כ"ה.

שיתבארו אצל החבר דרך קבלה כי אעפ"י שזקף עשר אצבעותיו לזכור עשר ספירות בלי מה וכו', לא נהנה על ביאורם בעניני החכמה ההיא הנפלאה אפי' באצבע קטנה וכו' ראה עד כמה כוונתו רחוקה מן היות הדברים שיזכיר סובבים על עניני תעלומות החכמה ההיא העולה היא למעלה למעלה וכו', ועתה גם אני היות אהיה כמוהו, כי אין לבוא אל שער ביאור דבריו ולחלוק על כוונתו לבאר הענינים ע"ד מתחלק לדרגות, ע"כ נחנו נעבור חלופים בביאורם ונתנהלה לאמנו לרגל המלאכה אשר לפנינו, ומקבלה ואילך מצית כהנה, כי הכהנים הנגשים אל ד' יתקדשו בעניני סודותיה ובלבד שיעשו שביל לעצמן ולא יתכוונו לעשות חריין בדברי החבר הבלתי מכנים עצמו בסודות אלה, שאם ככה הם עושים לו עם היות מלאכתם מלאכת הקדש יקרא לה מ"מ כפי ערכה אצל באור דברי החבר הוא מלאכה שאינה צריכה לנופו שחייבין עליהם משום גניבת דעת הבריות והוי מין בשא"מ שרואין את שא"מ כאלו אינו ע"כ. דבריו אלה אם כי מהולים המה בהתנשאות מעט נגד החבר הקדוש, באשר התיצב איתו מחוץ למחנות הכהנים הנגשים אל ד' ואשר לא נהנה אפילו באצבע קטנה מתעלומת החכמה הנפלאה ההיא; אבל נכיר בהם גם יסית לבו שלא להעמיס בדברי החבר כונות וסודות שלא עלו על לבו, ולגונב דעת הבריות יהשב בעיניו העושה כזאת! אולם מה נאמר ומה נדבר בראותנו בכל פתקא ופתקא באותו מקום שם, איך יתאמין בכל כחו להתהדר פני החבר בשמות המקובלים, עד שהוא בעצמו הרגיש בזאת בנפשו ויחנצל בסיף שם ס; : "ידעתי כי יועילו הדברים מאד אל הבנת הענינים בעצם והיו למאורות על אשר ישנו פה עמנו במה שאנחנו אליו, ואם היות שהפירות על מדתי אשר קבעתי לבלתי לכת בגדולות ונפלאות ממני ובפירט בביאור דברי החבר הבלתי נכנסים בעומק החכמה ההיא כאשר הודעתך, אף גם זאת לא מנעתי מזכירתם להיותם דברים קרובים שידיעתם רבת התועלת והישומע ישמע והחדל יחדל." והנה בכאן השאלה תישאל, מה הועיל בהתנצלותו? הלא בכל האופן לא החזיק את דבריו שלא להתערב בו דברי קבלה, ומה יסבון מאמרו "השומע ישמע והחדל יחדל" או "שהוא מגלה טפה ומכסה טפחים", אם בכל זאת הוא משמיע ומגלה כונות וסודות שלא יסבלם החבר בשים פנים גם לפי הודאתו? אך זה הדבר שדברנו, נטיתו ונשיאות פניו הגדולה להקבלה לא הניחו לו לישן, עד שירכש לה — גם נגד רצונו המדעי — את החבר לאוהב ורע, ובפירט במקום הנוגע לפרש את "ספר יצירה"! זה הספר שנהיה להראשון והמובחר שבכל ספרי הקבלה עד היום הזה, כי אמנם הספר הזה, גם אחרי כל הראיות החזקות שמביא החכם צונץ (סא) עלי איחור זמנו לימי הגאונים, עוד הדרת השיבה חופפת עליו, ולב כל ישר הושב נופך בקרבו לחשוש לדברי המיחסים אותו עד אברהם אבינו או להתנא ר' עקיבא (סב), ואם כי גם זאת אמת שלא מצינו זכר לו בשום מקום בתלמוד, ואף הפעם האחת שנזכר שמו בסנהדרין (ד' צ"ה) : "ר"ה ור' אושעיא הוי יתבי כל מעלי שבתא ועסקי בספר יצירה", אין

(ס) קול יהודה שם.

(סא) גד"פ 175.

(סב) קול יהודה בתחלת כ"ה לרביעי.

כונתם על שם העצם של הספר, רק כי עסקו בהלכות יצירה, כמובא שם המאמר הזה בעצמו (דף ס"ז) ושם לא נאמר "ס' יצירה", רק ב"הלכות יצירה", וגם מה שיזכיר החבר סג) "וכבר נאמר אין דורשין בס' יצירה וכו'", אין כונתו על הס' יצירה, רק על המאמר בחנינה שאין דורשין במעשה בראשית וכאשר יפרש שם המוסקאטו במקומו *); עכ"ז נאמנה אלינו עדותו של ר' סעדיה גאון, שהיה מן הנאונים הראשונים, באמרו בפירושו (סד) עליו: "מסורת היא בידנו, שזה הספר חברו אברהם אבינו", והרבה מן הקדמונים כמו ר' סעדיה הנ"ל, ר' שבתי דולנו ור' יעקב מקוראן, וגם החבר בתוכם שפירשוהו (סה) כלם ע"ד החקירה בחכמות הטבעיות דים לנו להבב את הספר הזה ולהחשיבו מן הספרים היותר קדמונים, והנה בעלי המקובלים אשר יתפארו, כי חכמתם מקובלת איש מפי איש ומושכים את שלשלותה עד אדם הראשון, כאשר באו גם המה ומצאו בו עוד סמוכין ורמזים לחכמת הקבלה כמו "העשר ספירות בלי מה", היפלא עוד עליהם אם נפלו על המציאה ותלו עליה את שיטותיהם, מאמריהם וכל בניניהם? ומדוע א"כ יגרע חלק המוסקאטו, אשר לא נופל הוא מהם בחכמה הדמיונית הזו?! והנה בעיקר הדבר, איך יתכן לאיש כמוהו הנאזר בנכורות חכמות זרות ופילוסופיא גדולה, לאחר את מוחו בלמודי הנסתר הנעלמה, הנראית כצורת לרעותיה אלה, נבין על נקלה, בראותנו, כי לא היה יחיד בדבר זה, עוד רבים לפניו בין חכמי ספרד הנודעים נשאו עין להקבלה, כמו הרמב"ן שאמר עליו הר"ן סז) "שתקע עצמו להקבלה יותר מדאי", ואף הר"ן בעצמו שהיה קובל על הרמב"ן בעבור זה ושהיה חוקר נכבד בהיוצא מדרשותיו הנכבדות, לא מנע את עצמו להכחיש דעת הפילוסופים האומרים, כי מעשה מרכבה ומעשה בראשית הם חכמת הטבע והאלהות ואמר סז): "אף שמעשה בראשית היא חכמת הטבע אינה מאותו הצד שהתחכמו בה אנשים מצד מחקרם אבל מצד מה שהידיעה נעלמת בו מצד המחקר ולא תודע אלא בשפע אלהי ויהי מע"ב ידיעת צורת הדברים על אמתתם שהוא הקשר המציאות התחתון בהמלאכים ומעשה מרכבה ידיעת המשך והשתלשל המלאכים מה שם, ממש אותן הדברים שדברו המקובלים, וכאשר גם הרב ר"מ בירטל בעל הפירוש לס' יצירה עומד ונשבע (סה): "העבודה! שחכמת הפילוסופיא האלהות נעולה במפתח הקבלה"; אולם פליאתנו רק עלי התגברות החכמה הזאת בארץ הברוכה איטליא, הארץ הזאת, אשר מאז ומעולם לא הכתה

סג) שם בהכוזרי.

*) דבר פלא יעיר הח' שפ"ר בשם אחיו, כי בהמגיד משרים של הר"י קארו המקובל הגדול כאשר יזכיר את ספר היצירה מזכירו רק בשם בעל ספר יצירה, נגד המקובל בימים ההם שהוא מאברהם אבינו ע"ה (מוצאי גולה צד 251).

סד) לא הפירוש על שמו הנדפס, כי הוא מזויף מתוכו ומביא את ר"ת וראב"ע (פ' ב"מ"ג) כדברי צונץ שם בהערה (ד) רק כפי הפי' כת"י מינכן שהיה בידי הח' יעלינעק ומביאו ראה"ו בדודו"ד. ד. 150 הערה 12.

סה) צונץ בהערה שם.

סו) שו"ת הריב"ש סימן נ"ז.

סז) דרשות הר"ן ס"א.

סח) בהקדמתו שם.

בה ירש השנאה להחכמות ועוד בחצי המאה הראשונה כאשר קם הרב ר' משה שליט להבאיש את ספרי הרמב"ם במכתביו שרכש לו מרבני אשכנז ונסע עמהם דרך ארץ איטליה לא"י, אז רדפוהו וגרשוהו מן הארץ (טז). וגם המקובל ר' אברהם אבולפיא שעשה עצמו לנביא, מצא באיטליא גורל רע ומה, עד כי החכם הרופא ר' אחיטוב מפלרמו הדביק אחריו למקום מנוסו ברצלונה וכתב עליו (ע) להרשב"א להעירו על הסכנה המרחפת מאיש הזה המלא מרמה ותוך ומתעה רבים בכזביו. מכל זאת הלא נוכל לשפוט, כי איטליה לא היתה הארץ המסגלת לחכמת הקבלה אשר שמה סתר לה, ואיך נהפכה ארץ חמדה זו להיות מקום רחבת ידים לאנשים כהמוסקאטו, לעשות כונים לה בחבה יתרה? אך תפתר לנו ההדה הזו, אם נעמיק חקר בהישקפה רבה תוך ערפלי הזמן ההוא שחי הרב בתוכו וגם על המקרים הרבים שנקרו ויאתיו בתחום מושבו בארץ ההוא, התקופה הזו שחי בה הרב, שעמדה בעיקרה בסוף המאה השלישית ונופה הגיע באמצע המאה הרביעית לאלף השישי, היתה תקופה מלאה חזיונות ותקות עד אין קץ, היריפות הנוראות אחרי הגירושין מספרד ופורטוגל ובפרט האינקוויזיציה הנוראה, אשר הסופר החכם בן הדור ההוא ר' שמואל אושקי יכנה בצדק בשם "חיה נוראה", שהוקמה אז מטעם המלך יוהאן השלישי בפורטוגל לענוש קשה את היהודים ובפרט האנוסים שנתרבו אז בארץ, הם מסכו רוח עושים בקרב לבות בני הדור, לשנא את ההתחכמות והפילוסופיא ולשאוב מי תנחומות ממעיני הקבלה, שבכחה לרומם את האיש מעל המעשים הרעים בעולם השפל ולהרכיבו על כנפי רוח הדמיונות והחזיונות; וכאשר חק הוא בטבע כל איש פרטי, בהגיע צרותיו למרום קצן והיאוש יפדיש כצפעוני בקרבו לשים קץ לתחייתו, אז תבא התקוה בלבו להחיות נפשו הנענה, למען החזק מעמד במערכות החיים, כן יסוד מוסד הוא במשפחת לאום כלה; כאשר השך צר ומצוק יסובבוהו ואין דרך לנטות לו ימין ושמאל, למצא לו צד נוהם ורסים טל של תחיה, אז ישוב ויקוה לתשועה, ואם לא ימצאנה בדרך פשוט וטבע, יישפיק בדרך גם ופלא, בדרך יד נעלמה, למען יחליץ מן המצר וישאר חי במקדש; לא יבקש חשבונות, לא יכין דרכו, כי "להטובע בנהר גם האחיזה בהשבלת הצלה תקרא", יאמר המשל. וכאשר גם ראינו שרוח ההויה והשוב הקצין תקפו בעצומיהם אז גם גבורי הרוח שבישראל והטובים שבהם, מי לנו גדול מהלאמי הנלהב השר החכם האברבנאל ז"ל! וגם הוא בכל עוצם גדולתו לא עצר בעדו מלתת גם הוא קץ נאולה בכתבו בספרו, כי בשנת ה' אלפים רס"ג יופיע גואל צדק, דבר אשר אסרוהו (עא) חז"ל לגלותו, וכן רוח הסוד וההויה נשב אז לא בלבד בלב גולי ספרד, רק גם בין אחיהם בארצות אחרות ובפרט בארץ איטליה, אשר שמה מצא לו מקלט חלק רב מהגולים ומהאנוסים האמללים, ששם היה קבורתם בעיר אנקונה כנ"ל, וביחוד כאשר קמו אז המאורים המתעים בישראל, אלה המה שלשה האנשים שראו במו היהודים המצוקים קרני אורה וזיקי תקוה ועקבתא דמשיחא, דוד הראובני, שלמה מולכו ויוסף נשיא, ושדה פעלתם היתה רבה ורחבה גם בארץ איטליא, כאשר

(טז) דודו"ד ה' 23 מכתב ר' הלל לר"י הרופא אגרת קנאות.

(ע) שו"ת הרשב"א סימן תקמ"ח.

(עא) סנהדרין דף צ"א ע"א.

נספר הלאה ; אז התעלתה תורת הסוד ותשים משכנה גם בין המשובחים והנדולים שבעם, כי עב) מי חרש אשר לא ישמע לקול האיש דוד הראובני שבא מארץ הבור, ארץ ממשלת אחיו יוסף המלך, המולך על בני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה ? או מי עור, אשר לא יראה בהתקבל בן מלכים זה בהוד מלכות שתי פעמים בשנת רפ"ד בהוואטיקאן מהאפיפיור ובשנת רפ"ה בהיכל המלך הקנאי יאהן מפורטוגל ? תמהון והשתוממות מלאו אז לב כד הגולה ובלבלו את מוחם להאמין גם במה שלמעלה מן הטבע, עד שגם האשה הנדולה בינכונדה אברבנאל, אשת הרב ר' שמואל אברבנאל מנואפולי כבדה את הראובני הזה במתנות יקרות ובגדים יקרים ועל כלם דגל יהודה של משי, אשר בעצמה רקמה בו עשרת הדברים וציורים יקרים לכבוד הלאום הישראלי, ופרנסי וויניציה, ר' משה הציר ורבי מצליח נתנו לו ספינה להביאהו רומה באמרו, כי ציר שלוח הוא אל האפיפיור לטובת כלל ישראל, ונוסף עוד על זה היה איש הפלא באמת שנתנלה בעצם הזמן הזה, הוא ר' שלמה מולכו ! האיש הזה היה חוטר מגזע אנוסים בפורטוגל, בעל נפש זכה ומשכלת ונקרא בשמו הנוצרי (Diogo Pires), ואם כי רך בשנים, כבר היה סופר בבית המלך ומבין בלשונות רבות, והנה פתאם למראה הראובני הנ"ל נהפך לבו בקרבו למול את עצמו בסכנת נפשו ולהיות אחד מקדושי עליון, עד שגם שר התורה ואביר ההלכה בישראל מרן הב"י דבקה נפשו בו וחפץ גם הוא להדמות אליו, וכל הפצו ומשאת נפשו היה, שתקוים בו נביאת "מגידו", לקדש שם שמים ברבים כאשר עשה "שלמה בחירי", כי ימות גם הוא מות ישרים ותהי אחריתו כמוהו, לעלות לרצון כשה תמים על מזבח עג, כי אמנם זה האיש "מולכו" היה איש גדול באמת, זך הרעיון ולאמי נלהב, אשר אין בו נפתל ועקש, רק רחף על כנפי דמיונות ונסבכו סרעפיו בחבלי התנועה המשיחית, אשר עשתה שמות בישראל גם הרבה דורות לאחריו, ואיך לא יעורר השתוממות איש כזה, אשר גדל מנעוריו על ברכי הדת הנוצרית ובין לילה כאשר אך מל בשר ערלתו נהפך לדרשן ומקובל מהלל, אשר על דרשותיו "אמר בן דורו עד) : "ווציא מפיו דברי חן כי רוח ד' דבר בו ומלתו על לשונו", וככה גדלה בו התבערה וההתלהבות, עדי נשאו לבו לנסוע רענסבורגה, לדבר על לב מלכי אישכנו ונסיכיה והקיסר עה) קארל החמשי בראשם, שנאספו אז להתיעין בדת מה לעשות בלותיר ודעותיו, לקחת על עצמם אמונת ותורת ישראל ! ולא הביט על אחריתו כי מר, כאשר באמנה היתה אתו, כי הקיסר קרלוס הוליכו אתו למנטובה ושם אסף את שופטי האמונה ודנוהו לשרפה בחדשים הראשונים לשנת רצ"ג, וכמובן, פעלת מלכו לא עברה מבלי השאיר לה רושם גדול באיטליא ובפרט במקום המשפט, היא העיר מנטובה ! העם ראה את ר' שלמה מלכו בתור איש קדוש, מוסר נפשו על קדושת השם והלאם, מתדבק את עצמו בדבקות גמורה בהקבלה המעשית והתעלה והתקדש בסוד קדושים וטהורים, וכטבע

עב) על כל דברי אלה עיין בספר היהודים בפורטוגל מאת קייזערלינג והתייר הגדול גראַטץ ח"ט צד 264 ואילך והח' שפ"ר בספרו מוצאי גולה.

עג) גראַטץ בחלק הנ"ל הערה ט. מוצא זאת מדברי "המגיד מישרים".

עד) ר' יוסף הכהן בספרו דה"י ח"ש י"ט.

עה) צמח דוד.

המחלות המתדבקות מאיש לאיש, כן התנחלה תורה זו ששתלה ר"ש מלכו באדמת איטליא מדור לדור, עד שקמו חכמים איטלקים רבים ואחזו בה בשתי ידיים, וחכם מקובל אחד שמי ר' יוסף ארלו עז, קם ויתנבא ב"ר שלמה מלכו, כי עוד יקום מקברו וינקום נקמתו משופטיו. ויתר עוד מזה רבו אז דורשי רשומות ומפיחי לקין, כאשר מפאת קדמה מזרחה עלה השמש בזהרו והכה בסנורים כל יהודי המערב להלום הלומות נעימים בהקיץ והוא, התגלות ר' יוסף נשיא והתעלותו למשרה גבוה בממשלת הסולטאן בקונסטנטינופול, עיר ממלכת התורקים. עז השר יוסף הנשיא ובשמו הנוצרי יוהאנן מיקווים, אשר בארץ מולדתו התעתד להעלות על המוקד אשר הבעירה למענו האינקוויזיציה הארורה, השר הזה כמעט שנתיחד בקונסטנטינופול, מצא נתיבותיו אל ארמון השולטן סולימאן ויגדלוהו וינשאהו ממעל כל השרים שישבו לפניו, לא ארכו הימים ויתן לו בארץ ישראל את העיר טבריה עם שבע ערי הפרוות שבסביבה לאחות נחלה והדת יצאה מלפניו, כי בהערים האלה לא ישבו רק יהודים ודון יוסף יהיה לנגיד עליהם, והוא גם עתה החל בהעבודה ויצו לבנות חומות העיר ולטעת עצי תותים בתוכה, להאכיל את תולעת המשי וגם צמר צוה להביא מספרד לעשות בגדים כבגדים אשר יעשו בוויניציה, ובמות הסולטאן סולימאן ועלות בנו סולים למלוכה, הוא סולים שהיה חבר ורע לדון יוסף מאז, נשאו המלך הזה וימנהו לדוכס האי נקסוס והאיים אנדרוס פרוס ועוד איים אחרים ונקרא בשמו "הדוכס מנקסוס", ובפקודותיו אשר הוציא היה כותב בפתשגן הכתב המיוחד למלכים ושרים, כמו: "אנחנו בהסד אלקים דוכס ים וכו'", ובסופו "הדת נתנה מאתנו בארמון הדוכס וכו'". הנה כי כן נראו אז לבני יהודה הנענים והנגשים אורות מאופל, חזון נפלא שלא ראוהו עוד מימי מלוך מלך בישראל, בן מבני העם הנדה והנרדף עולה למעלת שר מושל נושא הוד מלכות ומשרה גדולה! ורבים בהם אשר בלכס היתה התשוקה לקומם סכת ישרון הנופלת, לחדש המלוכה לבית יעקב כמעט שאפו רוח כי קרובה תקותם לבוא וישועתם להגלות, החוקר הגדול והדרשן הנפלא עט מהר"ם אלמשנינו כבר ראה בחלומו הזיון מלוכת ישראל כאשר בספרו "פתרון הלומות" (פ) כלל גם דברי החלום הזה, כל גלגולי הסבות והמקרים האלה נקרו בשנות שכג—ל, ימים אשר מצא בהם הפין הרב מוסקאטו ז"ל ועקר פעלותיו הרוחנים יעלו מזמן ההוא, ואיך

(עז) מוצאי נולה צד 173.

(עז) בפנה זו כבר דברו למדי החכמים ד"ר לוי כרמלי, גראָטץ בספרו חלק הנ"ל.

(עז) עמק הבכא מ"ר יוסף הכהן צד 129.

(עט) גראָטץ מביא דברי הספר הזה שנתחבר בלשון ספרדית.

(פ) הספר הזה חבר לכבוד הנשיא ז"ל, וגם בהספרו של מוהר"ם אלמשנינו על שמואל נשיא, אחיו של דון יוסף יאמר המחבר: "ובכן ברכתי אל השר המאושר האדון דון יוסף הדוכס יר"ה כי בהטיב ד' לו גם לנו ולכל ישראל ייטיב ואמרתי כנגדו בכונה ברך יברכך ד' בארץ אשר נתן לך ד' לנחלה וכו'" (מאמץ כח דרוש ט'). והג"מ אלעזר אשכנזי הקדיש לכבודו את ספרו "יוסף לקח" שנדפס בשנת של"ז ובהקדמתו יאמר: "עד בוא יום ד' יום בשורה קול מבשר ואומר היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו כי כן גדל המלך את המרומם האדון דון יוסף נשיא יר"ה וינשאהו להיות כדת היום דכוס ואפרכוס אשר באזנינו לא שמענו ועינינו לא ראו וכו'".

יפלא עוד, כי נסחף גם הוא בשטף מים שאין להם סוף, הם מימי הקבלה והסודות? וכי נשתרשה גם בו המחלה המתדבקת המתהלכת ממקום טהור ר' שלמה מלכו הנשרף בעיר מנטובה, מקום משכן ביתו וארץ מולדתו? וכאשר בכלל נהייתה העיר הזאת אחרי כן למקום מקלט ומפלט להכמת הנסתר, ובשנת שי"ח פא) כאשר רצו להדפיס את ספר הזהר באיטליא ורבנים גדולים כמוהר"ם מפאדווא לא הרשו להדפיסו באמרם, כי אסור לגלותו להמון, אז קם הראש והראשון פב) לרבני מנטובה הוא הרב ר"מ פרווינצאלי רבו של המוסקאטו ז"ל והתיר את הדבר ונדפס שם בעיר כסא ממשלתו, והנה אחרי כל אלה נאמין כבר למספיק בהצדקת המוסקאטו ז"ל בפנה זו אישר הארכנו אולי בה יתר מדאי, באשר נפשנו מתגעגעת בנו למאד ולבנו מלא פצעים לזכרון כל תקותינו אלה שנהפכו לנו למפח נפש, ומורשנו רועשות מאד בהגיענו למקום הפצע והחבלה שמרגישים אנחנו עוד גם אחרי מאות בשנים. — ומעתה נשיב לעניננו, והנה אם כי הכנסנו אותו כבר בגבול המקובלים, לא תחד כבודו עוד בין בעלי ההפרזה שבהם לטול לעצמו העטרה ולנהוג צרות עין באחרים בכל דבר שבקדושה, כמו שעשה ראש המקובלים הר"ה וויטל ז"ל באמרו פג), כי בדברי המשנה "הביב אדם שנברא בצלם אלהים", אין הרשעים בכלל, וכמה כרכורים יכרכר שם להפוך את דברי הפסוק כי בצלם אלהים ברא את האדם, המורים בפירוש גם על ב"נ, למען יחזק דעתו זו ולהבדיל את אנשים שאינם ב"ב מחביבתו של הקב"ה; כי לדעתו גם הנבואה תחול על הגר שנולד בניותו, ומתמה על החבר המחליט פד), "כי האזרחים לבדם הם ראויים לנבואה", באמרו: "חזקו עלי מאד דברי החבר באמרו מאמר החלטיי שהאזרחים לבדם וכו' כמה דיו שפך לחרוץ משפטו עד בלתי השאיר לו שריד כמעט להמצא שם אפילו גר אחד עולה על מדרגת נבואה ע"כ חוששני לו מהטאת הנטיה מדעת חז"ל באמרם (סנהדרין) עבדיהו גר אדומי היה" פה). וכן דעתו על "השכל הפועל" הוא להיפוך מבעלי הקבלה, השם הזה, אשר לדעת קצת מחכמי ישראל הוא "מלאך" או הנאצל האחרון, מפני כי יאמינו אשר ממנו תוצאות חיים לכל הנפשות אשר בעולם השפל וכמו שהשמש סבה להוציא הראיה באדם מכה אל הפועל, כן כל מה שישכיל האדם בפעלת איזה השכלה הוא מכה זה "השכל הפועל" וכאשר האריכו בו הפילוסופים מבני עמנו פו), השם הזה העיר מבוכה גם בתוך הפילוסופים בעצמם; הרלב"ג בספר המלחמות פז) יפרוש ממשלתו על כל הארץ מתחת, ייחס לו כל אותות ומופתים והנבואה וכל חזיון, והרמב"ם אם כי גם הוא יגדיל מעלת "השכל הפועל", אבל יכוף אותו למשמעת הארון ד' צנאות,

פא) גראטין ח"ט.

פב) הוגד"י בערכו.

פג) מדרש שמואל אבות פ"ג משנה י"ח.

פד) כוזרי מאמר א' סקט"ו.

פה) גם אמרו לא קם בישראל עוד נביא כמשה, בישראל לא קם אבל באוה"ע קסומנו בלעם. גם הנביא יואל אמר אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגם על העבדים והשפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי.

פו) הכוזרי מאמר ה' סי"ב והמורה בס"ח וט' לראשון.

פז) מאמר ששי ח"ב.

אשר רק לו הכה והממשלה בעליונים ובתחתונים, וישלול ממנו הנבואה באמרו פח) :
 "אמתת הנבואה ומהותה היא שפע שופע מאת ד' יתעלה באמצעות "השכל הפועל"
 וכו'" ובוה רק מסכים הוא באמצעותו ולא בשלטנותו לבדו, והנה המקובלים יכחשו
 בו לגמרי וידברו תועה בשביל זה גם על לומדי ספרי הרמב"ם והמה לדעתם פט)
 "במעט מחטיאי הרבים מפני שכמה דברי המורה נטו מדרכי האמונה ובפרט בענין
 "שכל הפועל", ויאמרו הלאה : "הרד"ק מרבה בהבלים שכתב שנבואת שאר הנביאים
 זולת משה משכל הפועל באה והוא מלאך ב' ד' ו' מדעתם שמו אותו תחת
 גלגל הירח ואסור אפילו לשמעו" (צ) "וראו צא) לקרוע ע"ז כי כאשר ראו במורה
 שיש שכל הפועל גם הם אמרו כך" ועתה נשמע מה בפי המוסקאטו על אודות
 שכל הפועל אז נוכח, כי אם שעל הרלב"ג שפך כאש חמתו וירה עליו הציו
 השנונים באמרו : "הרלב"ג הגדיל והאדיר כה השכל הפועל ביתר שאת ויתר עוז
 ומסר בידו מפתחות המסות האותות והמופתים ואל אצילי ב"י שלח את ידו ליחס
 נביאתם אליו, ולכן ללוי נאמר תומך ואורחך אשר יחסת לשכל הפועל הזה אשר
 שכולת שכולת בשכל מליך אשר נסיתו במסות באותות ובמופתים ונשאתו במשא
 גי הזיון וכו' תחלקם מיעקב ותפיצם מישראל ומחה נא אותו מספרך אשר כתבת
 כי אנחנו בשם אלקנו נזכיר" (צב), "כאשר גם המטיר עליו פחים בדבר שטתו ע"ד
 הידיעה במליצתו השנונה : ואתה אחי! את מטה לוי לא תפקוד ואת פירושו על
 הכתובים ההם לא תשא בתוך בני ישראל", אבל בעיקר הדבר יאמר : "לא כן
 משה עבד ד' כי בכל ביתו נאמן הוא כי את השכל הפועל השיב על כנו וגדולתו
 תלה בבעלה, יום ליום יביע ישפיע בחפצו וברצונו ע"י המלאך הזה שר צבאו",
 וכן בדרך כלל רוח הקירה מנשבת בכל בתרי אמריו, כמו דעתו על המסורה שמכפילה
 כמה פעמים בספריו (צג), "שאין ענינה הוראה בעצם על הדבר הנלמד מהן אבל
 הוא בדמות רוח משפט מדברי הנבואה אל רוח הקודש להודיע בלאחר יד מוסר
 השכל ולמוד מועיל", ועל "הרמ"ס" (Hermes), שם חכם צד) מיתולוגי שבאומות,
 אשר האגדה תספר עליו שהמציא כל החכמות והמלאכות ושהעתיקו ספריו מל'
 מצרים אל לשון יון ורומי, ושהרב האדומי צד) רצה גם להעתיקם ללשוננו;
 האמין מוסקאטו (צו) לדברי האפורי המעיד, כי המצא כתוב בס' תולדות החכמים
 כי הרמ"ס הוא חנוך הקדמון שנאמר עליו ויתהלך חנוך את האלקים, וביותר נעים
 לנו לראות, איך בקש האמת בכל דרכיו ולא נשא פני איש ביום שידובר בו!
 הרמב"ם הלא היה משוש לבו ועטרת ראשו, בכל פעם ופעם כשמוזכרו חיבה
 יתירה יודיע לו במליצותיו הנכבדות, עכ"ז לא יעצור בעדו מלשאלו הפעם על

פח) מו"נ כ"ו לשני.

פט) דברי בעל אמונת חכמים פי"א.

צ) דברי הנ"ל פי"ג בסופו.

צא) פרק כ"א שם.

צב) קול יהודה ב"א לראשון, נפ"י י"ג.

צג) נפ"י דרוש כ"ה, יט.

צד) כוזרי מאמר א' א', הרמב"ם באגרתו אל ר"ש אבן תבון.

צה) מאור עינים צד 101.

צו) קול יהודה מאמר א' א' ומאמר ב' נ"ד.

פירושו בהמורה עין תחת עין ממש צו) "אני אדרוש מעמו מי הכניסו שיצא בדברים מסופקים נוטים אל הכתוב הפשוט ולא הוציא גזירת דינו המקובל בלי פקפוק והח' הנרבוני מצא מקום לתלות בו אמנם אין רוח החכמים נוחה הימנו שהדין פשוט אצלנו להיבו ממון לעולם?" ועל האבן עזרא אשר דבריו לו כאורים ותומים ויבטיח לכל קוראים כי ישיש ויגיל על ביאוריו צח) יקרא הפעם צט): "נוראות נפלאות על הראב"ע שלבו הלך בזה מן ההפוך אל ההיפוך באמרו בנבלתם לא תנעו וכו' הראה עצמו בתהלה חרד על הקבלה ואח"כ בעט בה ויצא והלילה והלילה שאתלה פגם כזה בחבר הנאה שאנחנו בכאור דבריו". להרב בעל העקידה קושר כתרים בכל עת המצאו ויזהיר ק): "עפעפך יישרו נגדו כי מתוך אור דבריו וטוב לעינים" עכ"ז לא יוכל להתאפק מלקרוא עליו את הקריאה קא): "ולמה יעמוד מרחיק החכם ר' יצחק הנזכר יעלים עיניו מהביט אל אחר מהמה האם זקן יצחק ותכהינה עיניו מראות?" ובפרט כאשר מצאהו חולק על הרמב"ן (בשער לו) בענין הכבדת לב פרעה יאמר עליו קב): "לוא חרש בהע"ק בעגלה זו להבין אמרי בינת הרמב"ן לא היה נכשל בהם והיה מוצא כונותיו האמתיות הבלתי סובלות ספקותיו אשר הקשה ואמין נגדו, כי אמנם בעפר תיחזה יסודם וקורי עכביש יארוגו" אולם גם הרמב"ן הזה, הרמב"ן אשר אליו נושא את נפשו בכל ספריו, לא קטן יצדק בעיניו ביום דבריו קט) בהא"ע עלי פירושו על הכתוב אנכי אלהי אביך ויגזור עליו קד) משפט, כי לא הבין כוונת הא"ע ולא העמיק בדבריו; ומי לנו גדול בחשיבות בעיני המוסקאשו מהרב אברבנאל אשר יפור לו מלא חפנים כבוד ותהלה בכל מקצעות ספריו וילחום בעדו בהמדקדק הגדול ר' אליהו אישכנזי על שליחת ידו בהקדמת האברבנאל לירמיהו באמרו "כי רוב דבריו לא לרצון בטלין ומבוטלין" ולבסוף בהראותו את עושר כבוד מלאכתו בנרון ההוא לקח לו מבינת הרי"א עצמו לתיקון מלאכתו וממנו היה העיקר שהכל תלוי בו" קה); עכ"ז לא יזכור לו אהבתו בראותו כי בפירושו למלכים אחרי שהעלה כי שני עגלי ירבעם שהעמיד, המה דוגמת שני העמודים יכין ובוועז שעשה שלמה לזכר דוד ושלמה שבנו את הבית, ואין ענינם כעגל המדבר, יסיים וז"ל: "ואחשוב שזה עצמו דעת החבר וכו'" אז יענה קו) לעומתו דברים כבוישים: "אנכי לא ידעתי איך כהו עיניו מראות בפסקא היא עצמה ובנמשכת לה כי במאזנים לעלות עגלי ירבעם ועגל המדבר המזו מהבל יחדיו? אין זה כ"א שימת עין על לשון

צו) שם ג' סמ"ז.

צח) שם מאמר ד' ס"ג.

צט) שם מאמר ג' סמ"ט.

ק) שם מאמר ב' ס"ג.

קא) שם סכ"ח.

קב) מאמר ה' ס"כ.

קג) מאמר ה'. קול יהודה סכ"א.

קג) הרמב"ן בפירושו על שמות על הפסוק אנכי אלהי אביך.

קד) קול יהודה שם סכ"א.

קה) קול יהודה ג' סל"א.

קו) שם מאמר ד' י"ג.

החבר המוצב לפניו בלתי צרוף הקודם והמתאחר וכן לא יעשה". ועוד יתר נראה התרנויות עליו עלי רצונו לקחת לו לעזר את החבר לשיטתו ודעתו בדבר מעשה המרכבה ויאמר קז): "העמדתי לך דברי השלם הרי"א עם ארוכותם למען ספר באוני בינתך שאם כה יאמר כי דברי החבר העירוהו אל הביאור הזה הם כי לא להזכיר שום תפיסה על דבריו, אך אם עלה על רוחו כי על כל מוצא פי שפתיו ישמור סדר שיטתו של חבר ועליה אדניו הטבעו וכמו שזרו דבריו כפי המשכם, אמור מעתה דלא חש לקמחיה ואשם הוא אישום פעמים שלש עם גבר אשר דרכו נסתרה ממנו ולא ידע את מקומה", גם נגד החכמים המקובלים ידבר דברים קשים כגידים ולא יביט על מראיהם הנאה לו, כאשר יאמר על בעל ספר שער ד' החדש: "ראה כמה מתלבט הוא בדרכי ביאור דבריו לעות אותם בריבו בדברים שאין להם שחר" קח), או קט): "עתה צא נא בגיני למשש בכל מליו אשר בדעתו הכביר על כונת החבר וראה נא אם הוא ראוי ליטול שכר על הפרישה אם לאו", וגם על החכם המקובל מה"ר ברכיאל, שממנו מביא בפתיחתו ראיה על דברי הכוזרי כי כלם אמת, נטה את ידו לאמר קי): "נוראות נפלאותי מה שמצאתי למהר"ר ברכיאל אשר לא נחה דעתי בהם", ורב יתר מבכל אלה נראה רוח בקרת אמת בדבריו במקום אחד קיא), כאשר החבר יאבה להוכיח את המלך הכוזר, כי אעפ"י שנאמר בנחמיה אצל מצות סכה "וימצאו כתוב", כונת הספור שם לא היתה להודיע, כי נפסקה או שלשלת הקבלה, רק להודיע חידתם על המצוה ההיא, כאשר גם יספר שמה מגירושם את העמוניות והמואביות, ששם גם נאמר "וימצאו כתוב" ובאמת לא נאמר שם רק "ונמצא כתוב", אז אהבת המוסקאטו לא תכסה את טעותו של החבר ויאמר בפירוש קיב): "מקרה שאר החכמים גם הוא יקרהו, לטעות בכמו אלה מצד רוב סמיכתם על ל' הכתוב הישגור בפייהם, כאשר גם המורה טעה בזה בראשון פי"ט באמרו מלא העומר לאחד שנתערבו לו שני פסוקים, וגם הרלב"ג נכשל פעמים ביחסו לדוד מאמר ישעיהו אורך ד' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני." — הראנוך בזה, קורא יקר! דמות דיוקנו הכללית של המוסקאטו ז"ל ונדמה, כי כמונו כמוך תנזור אומה, שגם מתי מספר הבהרות החשכות אשר פגישנו בו, לא יעממי פניו המזהירים כזהר הרקיע, והננו עתה בפרקים הבאים לדבר על חין ערך מעשיו הפרטיים, הם ספריו המחכמים, שבהם נוטל ספרו נפוצות חלק בראש.

קז) שם ד' ס"ג.

קח) שם מאמר ה' ס"ב.

קט) שם מאמר ד' ס"ג.

קי) שם.

קיא) מאמר ג' ס"ג.

קיב) שם בקול יהודה.

פרק ה.

הספר "נפוצות יהודה" יש לו לדעתי קדימה לפני ספרו "קול יהודה" בשתי מעלות: קדימת המעלה וקדימת הזמן! קדימת המעלה — שנושאו הוא ענין מקורי, נושא את עצמו ואיננו תלוי באחרים; מה שא"כ ספרו "קול יהודה", שהוא רק פירוש ונסמך אל ספר אחר; וקדימת הזמן — כי אף שלפי הנראה מתוך דבריו, חבר את ספריו אלה בעת ובעונה אחת ולא נוכל להקדים את האחד על פני חברו, כי בשני ספריו יזכיר חליפות בשם כל אחד, כמו בספרו "נפוצות יהודה" יזכיר שש פעמים את ספרו "קול יהודה" כמו (א): "זיל קרי מש"כ על ביאורו בקול יהודה", (ב) "כדבר החבר וביאורי אליו זכר עשיתי", (ג) "יזכר ויפקד מש"כ ע"ז בספר קול יהודה", (ד) "מה שכתבתי עליו בפירושי על הכוזרי בקול יהודה", (ה) "עייין מש"כ עליו בקול יהודה", (ו) "מה שבארתי עליו בריש מאמר ב"; דברים המורים באצבע על היות הספר הזה כבר מסודר בידו. ולאידך גיסא נראה להיפוך מכל אלה, כי בספרו "קול יהודה" מביא שמנה פעמים את דרשותיו מהנפוצות, כמו (ז): "כבר כתבתי בדרוש המכונה אצלי 'עולם קטן' טעם לכריות יועצות", (ח) "מה שכתבתי בדרוש המכונה מחוגה אלהות", (ט) "כמוזכר אצלי ביערת הדבש המכונה הגיון בכנור", (י) "וכבר היה דברי בדרוש המיוחד לענין הסדר" (יא), (יב) וכבר כתבתי בדרוש מחוגה", (יג) "כבר זכרנו בדרוש הגיון בכנור", (יד) "וכמוש"כ בדרושנו הגיון בכנור", ושתי פעמים ירמו בו בדרך רמז על דבריו בהנפוצות, כמו (טו): "כבר בא הרמז ע"ז במאמר הכ' מי יעלה לנו השמימה וכו'", וכונתו על דבריו בהנפוצות דכ"ה עיי"ש", (טז) "והנה מקום אתי להודיעך בו קשט אמרי אמת היוצאים מפי לאחד מנכברי ארץ בענין הזוג", והן אותן הדברים שמביאם בספר נפ"י דרוש כ"ו, ובקול יהודה מאמר ב' סל"ב מפרש שם האגדתא בשם חד מאתונא, כאשר מפרשו גם בנפוצות יהודה דרוש מ"ט, אם כי לא ירמו עליו כלום, ובכן כל היכי דיש לנו פנים לכאן ולכאן, לא נוכל לצאת מן המבוכה, רק אם

(א) דרוש ששי.

(ב) דרוש ז'.

(ג) דכ"ו.

(ד) כ"ה.

(ה) נ"ב.

(ו) ל"ג.

(ז) מאמר ד' סכ"ז.

(ח) שם.

(ט) שם כ"ה.

(י) מאמר ה' ל"ח.

(יא) כונתו להדרוש המכונה "מגלת סדרים".

(יב) מאמר ה' סנ"ד.

(יג) שם ס"ה.

(יד) שם ס"ח.

(טו) מאמר ד' ס"ג.

(טז) מאמר ה' ס"כ.

נאמר, כי שניהם נבראו בזמן אחד; אעפ"כ ניתן להספר "נפוצות" גם קדימת הזמן. כי אמנם יצא לאור עולם כחמשה שנים (יז) לפני הספר "קול יהודה", ומפני שתי הקדמות האלה ראוי הוא לקבוע לו ברכה בפני עצמו ולדבר ממנו בראשונה. — כאשר נתבונן היטב בתהלוכות והתפתחות הדרוש בימי דורות האחרונים אחרי הגאונים, אז נביר התייחסות והתקדמות גדולה בקרבנו. בעוד אשר רבנו רש"י ז"ל ירמוז (יח), "כי בני העיר נכשלין באיסורין מהמת שאין להם חכם דורש ומלמד את חוקי התורה", הנה מצינו את המהרי"ל (יט) ז"ל שהיה רגיל לדרוש בכל שנה בשנה"ג כל דיני פסח ובשבת שלפני ימים הנוראים הלכות ר"ה ובש"ת הלכות תשובה. ואם בחקי התורה וההלכות נקבעו לדרוש רק זמנים מיוחדים בשנה, לעניני האגדה והמוסר השפיק כל מקרה ומקרה, כנשואין, ברית מילה, וכל המועדים בכללם לתת ענין רב להדרשנים להתעסק בהם, וכאשר גם יאמר (כ) הסמ"ג בעתו "כי הדרוש בעניני אגדה" הוא סבה מן השמים" ובזמן יותר מאוחר בימי מהר"י מיניץ כבר נמצא השם "דרשנים" מושאל על הנאמרים נאום מעל הבמה, כאשר יאמר (כא): "לא נמצא דרשה זו בשום דוכתא רק הדרשנים אומרים זה", וכנראה גם מדברי רבינו אשר"י (כב) על המאמר וקדשתו לפתוח ראשון "להיות ראש המדברים בכל קבוצין עם לדבר ולדרוש בתורה, ובעל צמח דוד (כג) מהר"ד די פאמיס יפרש המלה "דרש" רק על הדבור לפני ההמון, והנה באיטליא אם כי גם בימים הקדמונים נראו שם נצני הדרוש במוכן שאנחנו מבינים אותו היום, כמו הר"ם מקוצי, אשר לדעת החכם צונץ (כד) הוא יליד איטליא, והוא היה סובב והולך בכל הארץ לדרוש לפני העם, ר' נתן הדרשן המובא בספר מסעות בנימין שחי בסוף אלף החמישי, ובעל שלטי הגבורים (כה) על האלפ"ס האומר: חכם המשכים לדרוש ברבים; עכ"ו למדרגה גדולה ומכשרת לא בא עוד עד ראשית ימי המאה השלישית, כאשר קם החכם ר"י מסיר ליאן וחבר את ספרו "נופת צופים" על חכמת הדבור וההלצה, כי החכם הזה לא בלא-מהשבה תחלה חבר את ספרו, רק לתקן מעות בני זמנו, כאשר יכנס בהקדמתו שם "עם טמא שפתים נלעג לשון ואין בינה", ומאז רוח חדשה נהייתה בפי הדרשנים שבאיטליא, לא עוד רק לעקם את הכתובים והמדרשים וללחצם לפירוש זר היתה מגמת פניהם, רק בחרו להם ענין הנחויך לשעתו ונשאו עליו את משאם בנאומים נעימים, והטיפו על לב העם בניבים כרביבים למשכו ולסגלו להדבר שאליו היו נושאים את נפשם, יהי בעקרי האמונה והדת, או בשאר צרכי הצבור, וכאשר יזהיר אחד מבני הדור ההוא (כו):

(יז) ספר נפ"י נדפס בראשונה בשנת שמ"ט וקול יהודה בשנת שנ"ד.

(יח) קהלת י' י"א.

(יט) המהרי"ל חי באמצע המאה השניה לאלף הששי ומביא כן בהקדמתו.

(כ) שם בהקדמתו.

(כא) תשובת מהר"י מיניץ סימן מ"ג.

(כב) נדרים דס"ב.

(כג) מביאו צונץ על הדרשות.

(כד) על הדרשות צד 437 הערה א'.

(כה) ברכות ד'.

(כו) בעל עולת שבת.

„ולא יהיו כל דרושיו ודבוריו בדברים עמוקים כי יקוצו בהם המון העם שהם הרבים“. ומאז נשאר לנו ספרות רחבה וגדולה בדרשות ממין זה כמו „י"ב דרשות" מהרש"י קצנלנבויגען, „תולדות יעקב" כז) מהר"י אלבא מפלארענין, „מדבר יהודה" מר"י ליאן כח) די מודינא, „בינה לעתים" כט) מר"ע פיגו ל), וכמוהם רבים, אשר הראש והראשון שבהם הוא הספר „נפוצות יהודה" מהמוסקאטו ז"ל. הספר הזה הנדפס בראשונה בוויניציה בשנת שמ"ט בח"י המחבר ואשר הקדיש אותו לאבות אשתו למזכרת אהבה, כולל נ"ב דרושים יקרים אשר חלק גדול מהם נדרש בפועל לפני קהל עדתו כמו הדרוש ד', כ"א, נ"א לחג הפסח, דרוש י"ב, י"ג לחג השבועות, דרוש ט"ו, י"ז על מצות לולב, דרוש י"ט, ל"א על המועדים בכללם, דרוש כ' ליום הכפורים, כ"ג על פדיון שבויים בשבת הגדול, דרוש ל' לשמיני עצרת, דרוש ל"ב, ל"ג, ל"ד, ל"ה הספדים עלי גאוני זמנו, דרוש ל"ו, נ"ב לחג הסוכות, מ' מ"א, מ"ב לר"ה, ט"ז לחנכת בית המדרש, ל"ז לימי הנכה, כ"ב על צדקה לעניי א"י, ל"ח, ל"ט על ענין התשובה ודרוש מ"ג בשבת נחמו קודם התחלת הלמוד במסכת כתובות לפני תלמידיו. מכל הדרושים האלה נראה, כי זמנם נרם להם לדרשם לפני קהל השומעים בביהמ"ד (נ לא) או בבית הלמוד, ושאריתם, מעוטם נדרשו במסכת רעים ובני משפחתו לב), כמו הדרושים כ"ה, כ"ט על מצות מילה, כ"ה כ"ו על חנוך הבנים ולקחת האשה, והדרוש מ"ט על האחדות. ורובם הנותרים לא יתנו אותותם אותות כי יצאו מכה אל הפועל, רק יראו כאלו נסדרו בידי המחבר אך למען המלאכה בעצמה, כמו דרוש א' על חכמת המוזיקה, ב' למאורעות דוד, ג' בגנות התוארים, ה' לשמירת הסדר בכל ענין, י' על ערך יקר נשמת האדם, י"ד יתרון התורה מעל שבע החכמות, דרוש י"ח אודות עיון ומעשה איזהו מהם עדיף וכדומה כלם. — והנה אם כי הדרושים האלה נפלגו למפלגותם לתכליות נפרדיות, הרוח האחד ההולך וחורו בינותם ויקבצם ויקשרם יחד, הרוח הזה יורה לכל מבין, אשר מבלעדי המטרות המיוחדות שאליהן כוננו, עוד מטרה אחרת יותר גדולה ונשגבה עולה על כלהן, שאליה ביהוד כיון דרשנם הגדול והוא: ליפות כח המליצה בהדרוש ולהנהיג הסלסול בהדבור לפני ההמון. ולא נחשוב להפלגה לגזור משפט, כי הספר הזה הוא הראשון במינו הבנוי ביסודו ועקרו על בסיס הדרוש האמתי שרוב כחו רק בפי המטיף להמתיק מליו ולהטות להפצו את לב כל הסרים למשמעתו, וכאשר יחוקק גם בעצמו את הקי הדרוש באמרו לג): „ועיקר הדרוש הוא היותו נעים בדבריו המתוקים והמסודרים כדבש ולבחור מלות מובהרות אמרות טהורות מזוקקות אשר הם לבוש לדברים המהושבים“. מה נמרצו למשל אמרי פיו בבואו לספור את מורו ורבו והתנצלותו עלי איחור

כז) נדפס בוויניציה שס"ט וחי באמצע המאה הרביעית.

כח) נולד בשנת של"א, מת שנת ת"ח ונדפס ספרו שס"ב.

כט) נדפס בראשונה ת"ח.

ל) נולד שק"ג ומת ת"ח, ועיין מאמרי אדותו בהמגיד שנה ב' גכיון כ"ו.

לא) נפ"י דרוש ל"ב.

לב) שם דרוש כ"ט.

לג) דרוש י"ב.

מועדו באמרו (לד): "קורא אני על עצמי לבי סהרהר עזבני כחי וגם אור עיני אין אתי, איככה אוכל להכנס בעובי הקורה לספר תהלת וכו' להתעורר על העדרו למלאות מה שהסרתי בעתו לסכת הליי? אמת ואמונה רם ונישא וגבה מאד הדבר הגדול הזה, נשגב לא אוכל לו, אך גודל חובתי לא נופל הוא ממני כי גדל גם הוא עד מאד, ונמצא לפי"כ להיות חוב זה מוטל על צוארי ואני קצר ידים נלאה מלהשלימו, הריני בין שניהם נמשך לכאן ולכאן ותדמיוני ואשוה לאיש אחזהו רעד באחד מאבריו כי הרתת ההיא מטעם הרופאים ישלם מ"ב תנועות הפכיות, רוע החולי אשר קרה לאחד מאבריו ינהגהו בכבדות לצד מטה, והכה הנטוע בו ינשאהו וינטלהו למעלה עד כי מהמת הפכיותם יקרה בלבול התנועה הנקראת אצל הרופאים רעד רתת ופלצות, כן מקרה זה גם אני יקרני, כי החיוב מצד אחד ימשכני לפנים ומצד אחר הבלתי-יכולת ירתיעני לאחור, ובכן כל איברי מרעידים ומזדעזעים אך אמנם בחשבי וכו' בכשלון כחי ורפיון בריאתי אשר בו ראוי להתנצל כל מוס וחסרון יקרה בספור הלז אשום לדרך פעמי". כמה מהערבות והמתיקות בהתנצלות כזה! או כאשר קם הפעם לשאת את מדברותיו בדבר פדיון שבויים אשר לדעתו הדרוש בו מיותר או יאמר (לה): "להגלות נגלות כי מעלות הנקרא תעיר ותורה על מעלת דברי הקריאה, רבים יתמהו מה קול הקריאה אשר הקהיל שלמים וכן רבים אלה קרואי העדה קרואי מועד אנשי שם? והעולה על רוחם הי' תהיה, כי דרישה תדרש אשר אוביל לכם מלכים שי, ע"כ אודיעה דברי אתכם זאת לא זאת וכו', א"כ לא הדרש הוא עיקר בקריאה זו אלא דרוש אחד הבלתי צריך לדרשה, רק הוא נדרש מאליו ונכסף מצד עצמו, ה"ה פדיון שבויים אשר על הודעת ענינו שלחתי הנה וכו' אלה וכיוצא בהן המפורסמים לעין כל יספיקו להטות לב המתנדבים ולהלהיב תשוקתם אל הנדבה הזאת וכו' אפס כי ראיתי חוב על עצמי משום הדור מצוה והביבה להראות את עצמי כאלו מסעיי ידי עושה מצוה אעפ"י שאין צריכין לכך ובמקרה הכהן המשרת גם אני יקרני כי בהקרבת זבח שלמיו היה מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף, גם אני אניח ידי תחת יד המתנדבים נראה כמניף אעפ"י שהתנופה נעשה מאליה, ועם היותי בזה מסעיי שאין בו ממש לא תהי' פעולה ריקנית ובטלה מצד הכישר הכונה בה". הצטרקות שנונה וחדודה כמוה לא נשמעה עוד בין הדרשנים! ואיך ישית בחלקות, ישבה ויחניף את לב השומע להריק אמתחותיו ולהזויל כספו וזהבו למצוה זו בספרו לו שמה: "כי מלת צדקה מתהפכת בא"ת ב"ש למלת צדקה בעצמה להורות כי רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד מאתו ית' חלף עבודת צדקתו כמאמר המשורר אענך "בסתר רעם" רמז להד הרים הנקרא בלשון לע"ז (Echo) המשיב אחר קול הברת המלות עצמן בצלמם כדמותם", צלצלי מלים מהולים ברעיונות נשגבים ונעלים כמוהם יש און להם לקרוע ולהתרגש סגור לבב גם היותר מתונני שבבני אדם! או כאשר יאמר לו במקום אחר בבואו לדבר בחג המצות בענין זה או יאמר "מצוה זו שבאה לידכם אל תחמיצנה פן תעבורו על לא יראה לכם חמין, ודעו

(לד) דרוש ל"ג.

(לה) דרוש כ"ג.

(לו) שם כ"א.

וראו נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם כי לאלקים מניני ארץ מאד נעלה. רצוני כי כאשר הזהבים הנקראים מגנים הם עולים לגבוה להשלים רצון ד' הוא באמת דבר נעלה מאד, וירמוז בזה לזו על המטבעה האיטלינית שנקראה בלשונם (Scudo) ע"ש זיון המנן של מושל הטבוע בו ויאמר: נדיבי עמים! נאספים! עם אלקי אברהם! הן לאלקים מגיני ארץ, והביכם אלה הנקראים מגנים הלא לאלקים המה, כי לו הכסף, מגיני ארצכם אלה אבל ישובם אמצעים לתכלית הסדר שמימי מאד נעלה — ומה נמרץ המאמר בפי מטיף לעם הזה האיטלקי! מקשיביו הנבונים יקחוהו כמו שהוא, קשוט דבור מחניף און, וההמונים ישבעו בחיי ראשם שלזה כיון דוד המע"ה ועל כלם יעשה רושם חזק ויכנס עמוק עמוק בתוך לבותם. וביותר מכל אלה נראה כחו הגדול בחכמת הדבור וההלצה כאשר נקרא אל על לכהן בכהנת ראש במקדש התורה, היא הישיבה שנוסדה שמה בעירו, אחרי אשר יפאר ויהלל מעשיהם עד להפליא; בדבר הקמתם בית-אל זה יקרא בהתלהבותו שמה לח): "לבר זה מצאתי חסיון לא יוכל להמנות בפעולתם הלזו והוא כי במנוי הראש לא שמרו היחס הנאות וכאלו יצרו גוף אחד, גויתו כגוית הענק וראשו כראש הננס והיה לכם להזהר מאד לבלתי חלל משום צד, פעולתם הנכבד, כי כפי עוצם חשובתו של דבר הוא מעותד אל ההפסד אפילו לסבה מועטת ומדוע א"כ לא היתה אזהרה זו נגד פניכם לבלתי יחטאו להבאיש ולהביע שמן רוקה זה ע"י בחירת הזבוב הלז?" (לט), וכן מתערך את עצמו כתולעת על מה שבהרהורו לראש הישיבה, עד שבא לידי מסקנא: "לולא תוהלתי לכם רוזני כי באור פניכם תרהיבוני בנפשי עוז וכו'". דברים מתוקים לוקחי לכבות בלי שרק ופירכם ויעלות הן כן מצאנוהו שוקד על יפוי דברנותו בכל פעם, עד שלפעמים ערך הדרוש כלו רק בהצעצעים והצלצלים שמתלבש בהם רעיונו היקרים, למען שכלל בזה את הקי הדבור (Rhetorik) וההגיון ולהעמיד את הדרוש על בסיסו הנאמן, והוא טיב טעם הנואם לבחור נאומים קשורים בנוצות נהדרות למשול ברוח השומע ולקנות את לבבו, היות זה עיקר הדרוש להתקבל מן שומעיו, כאשר יבאר בזה חכם איטליני (מ) מאוחר דורות הרבה דברי הנביא ישעיהו: "ד' אלקים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר, טעם אמרו "לעות את יעף" הוא, כי האנשים אשר עיפה נפשם ותקצר מן העבודה אשר עליהם, הנה ימאסו בשער מוכיה ובתוכחתו יקוצו אם לא ימשוך לבותם במתק שפתותיו". והנה מהמעט שהבאנו כבר די לנו להוכיח הג פעולתו הגדולה בפנה זו, עד שלמותר נחשוב להרבות עוד במופתים, באשר הספר הזה מצוי כעת ביד כל איש; רק עוד על דבר אחד יש לנו להעיר והוא על צורת הספר המלאה זיו זהר המליצה על טהרת לשוננו הקדושה שאין כמוה בכל הספרים האחרים, וכאשר עמד המוסקאטו על פסגת

(לז) הערה זו למדתי מאת ידידי החכם הגדול ר' שמואל שיפפער בלבוב, ואלה דברי סופר דברי הימים ריה"כ בספר עמק הבכא: ויעבירו קול מטעם כל עמי הארץ וישברו "מגניו" היטב, ובהערת לעטרים שם "מגניו" רומז על הציונים ואותות השרים למשפחותם הנקראים Wappenschilder. עיי"ש.

(לח) דרוש ט"ז.

(לט) ירמוז בזה לשמו מוסקאטו הנובע מהמלה מוסקא כאשר דברנו כבר בפרק ב'.
(מ) המליץ רמ"ח כוצאטי זצ"ל בספרו "לשון למודים" צד ו'.

מרום חכמת הדבור בדרשותיו, שדרש — כמובן — בשפת עם הארץ, כן גבה משכמו ולמעלה מכל חכמי דורו בטיב סדורו ונועם מליצתו (*) בחבוריו, כאשר סדרם והכינם לשלוח אותם על פני הוץ, למען יבינו גם אחיו בכל הארצות האחרות והשונות, אשר רק שפת-הספר, היא שפת קדש, הוא האמצעי האחד להבנת כלם את החכמות והידיעות האצורות והכלולות בהם. שפת מוסקאטו היא צחה וברה בלי שום לחץ ודוחק, כמי השלוח הולכת לאט לאט ותעשה שריטות שריטות בלב הקורא וכמו חי יתיצב לפניו הדורש מעל הבימה, גם אחרי נאטר עליו פי הכאר שנות מאות רבות; והיתרון הזה היה לו לחבל שכם אחד על מחברי זמנו שלא הקפידו על לשונם גם כמה דורות אחריו, כאשר יתאונן ע"ז החכם הגדול ה"ר יש"ר מקאנדיא: „ראיתי רעה חולה אצל רוב המחברים מבני עמנו שאינם כותבים בל' צה כדרך כל האומות, קצתם יערבו לשון המקרא עם לשון הנמ', כל השומע תצילנה שתי אוזניו והיו בעיניו לזרא" (מא). והנה על דבר הומר הספר ותכליתו יחשוב לבנו לומר, כי מטרה אחרת מכל הדרשנים שלפניו הציב המוסקאטו לנגד עיניו. בכל שלשלת הדורות מזמן הרמב"ם והלאה נראה רק רוח אחד מרחפת על כל הדרשנים המעולים, והיא רוח הרכבת פילוסופותו של אריסטו ותלמידיו בשתי התורות, הכתובה והמסורה, מימי חכמי פרובינצא והרלב"ג עד בעל העקידה, כלם רק הדרך הזה כבשו להם לזרוע כלאים מין בשאינו מינו ולדחוף בחוקה עיוני יון ודעותיהם בתוך כתבי ומדרשי התורה, אשר לפעמים לא רחוקות הזרות נשקפה מבין בתרי פירישיהם ומאמריהם; אבל בספר הזה אם כי כלול הוא בחקירות עיונית מראשו ועד סופו, לא נכיר בו התאווה הנפרזה ההיא, רק הנטיה להתעצם במושכלות וחכמות למודיות ושמושיות היא היא אשר נפגוש אותה בכל דרוש ודרוש, ובנטיה זו חדשות הוא מגיד לנו שלא נשמעו עוד בין המחברים הקדמונים וכמעט הוא היחיד במין זה שאסף כעמיר נורנה כל החכמות הכלליות ואספם לאסיפה לעשות מטעמים לפני הקורא ולהרגילו בנמסיות וידיעות נצרכות לו באשר הוא אדם על הארץ ולא לשבש את מוחו בעיונים שהם למעלה משכלו. דרושים מיוחדים נמצא בו על איזה מהחכמות כמו למשל דרוש ראשון על חכמת המוסיקה, דרוש חמישי על „מעלת הסדר" בכל ענין, וכמוהם רבים, ומטרתו זו עמדה לו כי התחכם מאד להביא הכתובים והמאמרים לפי הרעיונים שרוצה בהם ולהביאם בברית את החכמות המעולות, עד שגם השכל הבריא יורה בהם ולא יטול בהם שום פקפק. כאשר נראה לדוגמא פירושו על מאמר הש"ס על משנת מאימתי קורין תנא היכי קאי דקתני מאימתי ותו מ"ש דקתני בערבין ברישא ליתני בשחרין ברישא תנא אקרא קאי דכתיב בשכבך ובקומך, ואב"א יליף לו מברייתו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בוקר, אי הכי

(*) בהקדמתו יאמר: לא הקפדתי על תוספות אות או אותיות באיזה מלה או מלות להרים מכשול מדרך הקורא ומה גם עתה בהתחלף המחברים בכתיבתם אחד הנה ואחד הנה עד שמפני זה לא אדקדק אם מלה אחת בעצמה תכתב פעמים מלאה ופעמים חסרה כמלות יחדיו וכו' גם אני לא אקפיד בכך ואז מקום שיפול הקולמס שם יהא מלא או חסר דמלתא דלא קפדי אינשא לא הוי קפידה לך עמי בא בחדריו. —

(מא) בהקדמת ספרו „גובלות חכמה"

סיפא דקתני בשחר מברך ברישא לתני בערב מברך ברישא, תנא ערבין תנא ברישא והדר תנא בשחרין ואדקאי בשחרין מפרש מילי דשחרית והדר מפרש מילי דערבית, ומפרש המוסקאטו ז"ל מב) בהצעה, כי יש שלשה מיני סדר המלאכות, סדר הטבעי וסדר בחירי, וזה כוונת הש"ס תנא אקראי קאי זה "סדר המלאכות", שבמלאכת המחשבת הקדים ערבין לשחרין מפני דקאי אקרא, ואבע"א יליף מבריתו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בקר הרי "סדר הטבעי" כי כן סדר הזמנים, ועל שאלת הגמ' א"כ לתני בערב מברך ברישא, שני, אדקאי בשחרית מפרש מילי דשחרית וזה "סדר הבחירי" שעקרו תלוי בהזדמנות מאי דסליק מיניה. "כן הולך ויבאר שם פסוקים ומאמרים שלמים בסגנון זה, שגם הנפש היפה איננה סולדת בהם ותוכל לקבלם. ביהוד התאמין בכל פעם לצייר את דרושיו בציורי ההגדות ולשלב אותם בהמקראות ובמאמרי רז"ל, להראות כי בהתורה כלולה כל חן ויופי כמו מנ: "מתפאר היה רופא אחד שמו אסקליפיארי (* כי העלה ארוכה ומרפא במיני השיר והנגון לכמה פריניטיצ"א שנטרפה דעתם מחמת חולי, וגאלינום התפאר גם הוא שהרבה חולים מחולי ארוך נתרפאו על ידו בהשיבו תנועות הפעליות נפשם אל השעור ע"י המוסיק"א, ומקרא מפורש הוא יבקשו איש יודע נגן מנגן בכנור וכו'", מד) "וכבר מצאתי לאפלטון בספרו הנקרא טיאגו"ס ש"א מאוהבי סוקרט רבו היה מרגיש בעצמו תועלת נמרץ במשכלות עם היותו בלתי למד ממנו וזה בהיותו עמו בבית אחד וכ"ש בחלק מיוחד מן הבית וכ"ש בהיותו מסתכל בו עודנו מדבר דבר מה, ובאופן יותר נפלא בהיותו יושב אצלו ונוגע בו ועל כיו"ב כבר נאמר והיו עיניך רואות את מורד" וכההיא מה) דבכורות פרק הלוקה גבי האי דא"ל מלכא לר"י אייתי הנהי מייא דאתי מבי בלועי, שדינהו בתנרא, א"ל מליזה להאי ואווילו מלו שדי ביה קמאי הוי קאי בלע להו מלו עד דשמיט כתפיהו וכלו ואזיל, ופירש"י מי אוקינום שבולעים כל מים שנופלים בהם ומביאים אותם עד התהום ופולטת אותם וכו' בהגיעי אל זה המאמר ע"פ יחלוף זכרון מה שסדרו בעלי השיר בין עונשי גיהנם משפטו של סוסיפ"ו, **) הגולל אבן מתחתית ההר עד עליונו בחזרת הלילה עד אין תכלית וכן משפט הנערות דאנאיירי (***) להשתדל תמיד בפועל ריקם למלאות את המכברים היום" וכמוהם ספורים והגדות רבות המעוררים חפץ והסתכלות רבה בלב השומע הישראלי וינחתו את רוחו להמצאם כתוב בתורתו הקדושה, פיושיו הפשוטים בהכתובים הם כמעט תמיד מתקבלים, לא ילחצם הדוחק, לא יקשה

(מב) דרוש ה'.

(מג) דרוש א'.

(*) Asklepiades רופא גדול נולד תשעים ושש שנים לפני חה"נ.

(מד) דרוש ט"ז ובקול יהודה א' צ"ג.

(מה) דרוש י"ג.

(**) Sosiphanos משורר יוני בימי אלכסנדרוס הגדול.

(***) Danaus נודע מהמיתולוגיה לאחיו של Aegyptus וברח מפניו והמלך באגרוס,

וכאשר רצה אָגיפטוס אחיו להשיא את חמשים בניו לחמשים בנות דאנאס, הערים האחרון ולחש באזני בנותיו כי ימיתו את בעליהן בליל חופתן ולכן נענשו בתהום מתחת לשפוך מים אל כלי נקוב, והתמשל המשפט הזה על היגיעה בדבר שאין לו קץ ותכלית.

קשיות לא יפרוך הויות רק ילך בטח לדרכו בדבריו היקרים והכתוב יפרש מאליו, כאשר יבטיחנו גם בהקדמתו וז"ל: „וזאת היתה לי כי פעמים רבות לא הלכתי בגדולות ונפלאות הקושיות והספקות בעוז ותעצומות, כי היה עיקר מגמתי ביאור הדברים וישובם עד שידחו רוב הספקות להשיב נפש המפקפק“. ודבר זה איננו קל בעינינו, אחרי ראותנו בספרי הרשנים הגדולים, הבעל עקידה והארבנא"ל, איך יאריכו לפעמים בדקדוקיהם הקלושים, ובעוד שהאחרון מונה מספר לצבאם, הראשון בפירושו יפלפל כמו בדיני ממונות ונזקין, שואל ומשיב, מקשה ומפרק ויעמום סברות חריפות בכתובים ופישות שלימות שלא יסבלו אותן בשום פנים, ועוד יתרון מעלה נראה בהמוסקאשו, כי רוח הדרוש לא הוליכהו שולל ועקלקלות, באשר לא שכה ביום דרשו את חקי הלשון ודקדוקה, ועז רצונו היה להתאים מנעמי הרושיו את חקי השפה (*). כאשר נוכח מ"ז מעליצות לבבו במצאו סמוכין לפירושו הנפלא על הפסוק והיה „כמננן“ המננן שהכנור היה מננן מאליו: „כי כן יורה התואר על המתואר בו כי הדבר ההוא שב במתואר לקנין חזק וזהו ההבדל שבין התואר והבינוני הנודע אצל המדקדקים כי הבינוני אינו מורה על קנין והתואר מורה עליו כמו גונב וגנב“, ופירוש הראב"ע שמפרש הכתוב בתהלים אישכילה בדרך תמים מתי תבא אלי, כי תמים תא- לדרך וכו', מ"ז „לא יראה בעיניו מפני כי להיותו לשון זכר לא יתכן לסמוך לו מלת תבא שהיא לשין נקבה“, ועל פירוש העקרים על הפסוק מה ד' שואל מעמד כי אם ליראה וללכת שמפרש תחת יראה תחת ללכת, מ"ח „אין דעתו ניחה הימנו מפני שהפליג הפלגה עצומה והרחקה רבה מטבע וזלשון בכתוב לפי שכל הלמד"ן ההם במקום תחת או תמורה“ ומתפלא על הרמב"ן ז"ל שמתקשה בהבנת מאמר לאה זכרני אלהים זכר טוב באמרו: לא מצאתי למלה הזאת מוצא בלח"ק רק יתכן שהיא מלה מרכבת זה בד וכו' ואמרה לאה כי עשה לה האלהים זה הבן בד (ר"ל ענק) להיות נעלה מתלונן בצלה כי יזבלני יתלונן בצלי כמו בית בניתי זבול לך וכו' באמרו מט): „לוא חרש בעגלתנו היו מוצא למלה בחלוק אותיות ממצא ומוצאות כי הזיין והצדי"ק ממוצא אחד והדלית והתיו ממוצא אחד והרי זכרני כמו צבתני וזכר כמו צבת מענין חבור כמו שקדם ודברי לאה עולים יפה כי אמרה חברני אלקים חבור טוב ע"י הבן הששי הזה כי הפעם יזבלני ויתחבר עמי אישי בזבולי חבור מתמיד“, ועל החכם פילונ"י ר' ידידיה האלכסנדרוני דמפרש (נ) הכתוב ולשת יולד בן ויקרא את שמו אנוש אז הוחל לקרוא בשם ד' זה ספר תולדות אדם שאז היה היהול באל ית' וע"כ סמוך מיד זה ספר תולדות אדם לרמוז כי מי שאינו במדת התוחלת אינו ראוי בשם אדם וגדרו האמתי יאמר נא): „החכם הנזכר יפרש „אנוש“ מלשון תוחלת ולא ידעתי מאין לו?“ אך יצדיקו בתפשו הכלל הידוע, כי הקדמונים היו

(*) דרוש ל"ח אולם אני ליישב המקרא על פשוטו באתי הנה.

מו) דרוש א'.

מז) שם דרוש הנ"ל.

מח) דרוש ל'.

מט) שם הלאה.

נ) בספרו מנהגו של הרע לארוכ את השוב.

נא) דרוש ל"ו.

בקיאים בלשון יותר מאתנו ויאמר : "אמנם נראה שהיה זה מפורסים אצלם מטבע הלשון ויהי' אמרו יום אנוש לא התאויתי יום נחלה וכאב אנוש הפוך ענין התוחלת כלומר יום וכאב שנתיאשתי בהם מאין תקות טוב ובריאיות ודונמת זה מצינו שמות מורים על דבר והפכו כמלת חסד וזולתה וכו'" ולבו יאמר לו (נב) "כי ע"כ נקרא שמו "תכלת" מלשון כלתה לתשועתך נפשי לדברך יהולתי וקרוב היותו מלשון תכלית כי כן התוחלת ממושכה אל מול השגתו, על פירוש הקדמונים בהכתוב ושבתי בבית ד' שמרומו בו שיבת הנפש למעון השי"ת יקשה (נז) "שהי"ל לומר ושבתי לבית ד' ויבחר אשר בחרו קצת מפרשים שמלת ושבתי היא מל' בשובה ונחת תושעון ענין השקטה והנחה". כן (נד) נראהו מדקדק כחוט השערה שלא יסור ממסלת הלשון וההגיון כמלא נימא, חזון בלתי נפרץ בין הדרשנים גם בימינו אלה!

תכנית הבנין לפיהו בנה את הבנין המפואר ההוא, הוא על שלשה האופנים הנהוגים עוד מימי קדם קדמתה בין המחברים, והם : נושא, מאמר ודרוש. בכל דרוש נצב בתחלתו מאמר חז"ל אשר עליו יסובו גלגלי ספקותיו והערותיו וישלב בו במשבצי זהב, רעיונו הנשוא והתכלותי שהיא עיקר הדרשה ; ומתמצית החלטתו יוציא מאמר קצר ונאה אשר בשם "נושא" יקרא ויעמיד אותו כנס לפני הדרוש להראות, כי המועט יחזיק את המרובה, וה"נושא" הקטן הזה יכיל כל דברים הארוכים המלאים את הדרוש כלה. — המנהג הזה אם כי נשרש בין כל הדרשנים שבימיו, לא התחזק והתאזרח אצלם במדרגה גדולה כמוה כאשר בהמחבר הזה. בכל מקום ומקום ישמעשע בהנושא שלו ויהפוך בו הנה והנה להראות איך דא ביה כלה ביה, עד שלא יוכל לעצור בעדו מלקרוא הפעם (נה) : "מה לי עוד לבקש אמרים לצורך ההקדמה הואיל והנושא עצמו נושא בחצונו על מצחו כל מה שהצרכתי לאמר", (נו) "ויובן כל אלה כמאמר הנושא דברים שלא נתבשלו כל צרכם", (נז) "להוציא לאור מתוך דברי הנושא כונת כל מה שזכרנו בלי תוספות ומגרעת, העיר בזה און אנשים על הפוך אותיותיו למפרע". — ואם כי גם בעבור היתרונות והמעלות הצוריות לבדן כבר זכה הספוי הזה לשם בין כל הדרשנים והמנידים, עוד יגדל ערכו פי שנים מצד חמרו המלא ספרים ומחברים שונים שאין דוגמתו בפנה זו בכל ספרות הדרשנות. המחבר הזה שלא הניח אף אחד מכל חכמי ישראל שחיו עד ימיו, וגם מחכמי דורו, התעורר בכל פעם לקחת מאתם להשלמת עבודת מלאכתו, כאשר יודה בעצמו באמרו (נח) : "כפי מה שנתעוררתי

(נב) דרוש ל"ז.

(נג) דרוש מ"ח.

(נד) כאשר גם לא נראו לו דברי הב"ע שער ק' בטעמו על הסוגיא בש"ס בפלוגתת ר' חייא ור' אביה, לאשר נטה לפרש לשון "ופליגא" בדרך רחוקה ממשמעותו הפשוט דרוש ל"ח.

(נה) דרוש ט'.

(נו) דרוש ד'.

(נז) דרוש י'.

(נח) דרוש ל"ח.

מזולתי בקצת שכוון לזה" (נט) "שמעתי אומרים כי מנע א"ע מלחבול" (ס) "כפי"מ שלקחה אזני שמין הערה מזולתי שכוון בזה להורות" — לא מנע את עצמו מלשאוב גם מבורות זרים ולהביא דברי חכמי אינם יהודים במדה מרובה כמוה שלא ראנוה עוד בין המחברים שלפניו. ולאשר קורא דבריהם בטח יבקש לדעתם מי ומי המה ולקראם בשמותם הברור, נחשוב לתועלת לתקן את שמותם ולספר בקצור את תולדות חלק גדול מהם אשר מבלעדי החוקרים הידועים סוקר"ט אפלטון, אריסטו וכדומה, שמביאם המחבר כמעט בכל עלה ועלה ואשר הקורא העברי כבר מורגל במו מספרי הרמב"ם והמחברים הקדמונים; שמם מוזר הוא עוד באזני הישראלי ולא שמע את שמעם מעולם — כמו: ידידיה (סא) האלכסנדרוני או פילון היהודי, (סב) גאלנו = Galenus, (סג) אסקליפאדו, מרגריטה (סד) פיהלוסיפיקא = Margarita Philosophika, (סה) קווינטיליא = M. Fabius Quintilianus, מרקי טוליא"ו (סו) Marcus Tullius Cicero, רודולפי אנריקולי (סז) Rudolf Agricola, יואל פיקו מירנדולינא = Johann

(נט) דרוש כ"ט.

(ס) דרוש מ"ג. וצריך לעיין כי הפירוש הזה מובא גם בהספר בינה לעתים מר'ע פינ'ו הצעיר ממנו בדור שלם.

(סא) הפילוסוף הזה אם כי יהודי הוא, נחשבו בין המחברים שא"י, כי כתב את את ספריו בלשון יוני ולא הבין מאומה בשפת עבר, כאשר יברר בעל מאור עינים אודותיו. הפילוסוף הזה הנקרא גם בשמו (Philo) נולד בעיר אלכסנדריה כמו צ' שנה לפני חרבן בית שני ויצא לו שם בגוים בפרט בענין צחות לשונו ונעימת מליצתו. הנוצרים בדו מלבם עליו שדבר עם המשולח פיטרוט ושנכנס בדת הנוצרית אבל כבר החליטו המבקרים כי זה שקר וכזב, והיה יהודי בלב שלם ובנפש חפצה, ובשנת ל"ט לח"ה הלך ידידיה עם ארבעה יהודי אלכסנדריא בשליחות אל הקיסר קאליגולא לצעוק על מה שבקש להעמיד צלמו בבחמ"ק וכתב התנצלות אשר עשה היה מלא חכמה ודעת. ובזמן האחרון נודע החכם הזה גם לחכמי איטליא היהודים ובפרט האחים פרווינצאלי עשו התנצלות ועמדו לימינו נגד משיגיו ומתנגדיו. גם החכם האדומי מביא כמעט את כל המ"ג ספריו שחבר, וגם המוסקאטו יביא את רוב ספריו בדרושיו ולכן לא ציינתי הסימן כי מפורזים המה.

(סב) דרוש ראשון ובכמה מקומות. היה רופא יוני נולד קל"א למספרם וחי בחצרות קסרי רומה.

(סג) שם Asklepiadus. רופא גדול נולד תשעים וששה שנה לפני מספר הנוצרים.

(סד) ספר מפורסם בפילוסופיא נחלק לי"ב מאמרים, חברו כומר נוצרי שמו Georg Reisch בראשית מאה ה"ז למספרם.

(סה) חי במאה הראשונה להנוצרים ברומי והיה סופר מהיר בחכמת המליצה והלשון. ועיין בספר נופת צופים מהרב מסיר ליאן שנוסד ברובו על ספרי הסופר הזה ומובא כמה פעמים בנפוצות כמו בדרוש ה' וי"ד ובש"מ.

(סו) שם. נולד ג' יעננער בשנת מאה וששה לפני חשבון הנוצרים ונרצח ביום שביעי לחדש דעצעמבער בארבעים ושלשה לפני ח"ה.

(סז) נולד 1443 בעיר Bofloe אצל Gränigen מת כ"ח אָקטאָבער 1485 מובא בדרוש ה'.

.Averroes (סח) Ibn Reschad = בן רש"ד, גם נחשוב לנכון עוד להעיר ולפרוש מעט ואבירוא"ו (ע) = Publius Ovidius. גם נחשוב לנכון עוד להעיר ולפרוש מעט אור על הזמן שבו חבר את דרשותיו וגם על החכמים בני דורו שנשא עליהם קנים והנה והי בהספדיו היקרים. — והנה אם כי אמרנו מקודם בפרק ב' כי יוכל היות שדרשותיו יסובו גם על פרק האחרון מהמאה השלישית, עכ"ז מרושמי רובם בורט ונכר רק הזמן של רבע השנה ממחצית הראשונה של המאה הרביעית, וראיה מכרחת ע"ז מדלא מצינו בו שיספיד חכם רק את הרב ר' שמואל קזים שהלך לעולמו בשנת של"ג, ואין כל ספק אילו היה כבר דרשן ומתעסק בדרשותיו כי אז הספיד גם את הנאונים שנפטרו שנים אחדות לפני זמן הזה כמו הנאון מהר"ם מפאדווא ז"ל שמת בשנת ע"א) שכ"ה, גם המאורעות החצונים שיביאם הרב יתאימו את הזמן המוזכר כמו בדרוש ט"ז שמרמז על הנזירה שהיתה בשנת שי"ט מחמת האפיפיור המבוהל "פאול הרביעי" או כאשר יכנהו הסופר עכ"ז בן דורו: "טיאטינו קראפא נאפוליטנו", לשרוף כל ספרי התלמוד באמרו שם: "ועתה חזקו חברים ויאמין לבבכם ואיש את רעהו נעזור בהגשלו בדבר הלכה כי קרוב הוא ל'העדר הגמרא ממנו" (*), הרב ר' שמואל קזים הנספד הנ"ל היה יליד איטליא, כמובן מדברי המספיד באמרו ע"ז לקהל עדתו: "ארצכם ארץ הפין הוציאה צמחה צמח צדיק כזה פרי עץ הדר", והוא אשר הניה ספר מקור

(סח) דרוש ח'. חכם גדול באיטליא מנזע שרים ופרתמים, נולד כ"ד פעכער 1463 ומת בפלורנץ י"ז נאוועמבער 1494 אולם כנראה החליף המחבר את שמו בשם בן אחיו המת 1533 אבל לא הגיע אליו בחכמתו, גם ט"ס יש כאן בדבריו ותחת "יואן" יקראהו "יואל" ומובא גם במאור עינים די"ו דף י"ז ק"ד קל"ט רמ"ז.

(סט) פילוסוף ורופא גדול אצל העויביאים, נולד 1120 בקורדובא ומת י"ב דעצעמבער 1198 כמורוקא והוא המפרש היותר גדול לכל ספרי אריסטו ומובא בהרמב"ם והיה בזמנו ומובא בהנפוצות בכמה מקומות כמו בדרוש ט' ול' וכו'.

(ע) דרוש ל'. מליץ גדול ברומי, נולד כ' מערך ארבעים ושלישה לפני ח"ה בעיר Sulmo ומת ט' שנים אחרי ספירת הנוצרים.

(עא) ראיתי להעיר פה כי טעות גדול טעה בעל צ"ד באמרו כי המתה"ם מפאדווא נפטר בשנת שי"ח, כי כבר יעיד בעל "קורא הדורות" שמצא בהילקוט מדפוס וויניציא בדברי המגיה שנפטר בשנת השכ"ה ליצירה, ודברי המגיה הזה משנת שכ"ו שנת ההדפסה יאמרו בפירוש: שמעתי פי' זה המאמר מהנאין מאה"ג מהר"ם מפאדווא זל"ה אשר שנת שכ"ה לפ"ק נתבקש בישיבה של מעלה. ע"כ. וכדבריו נראה בשו"ת הרמ"א שקראו כנראה בשנת שכ"ב (סימן נ"א) גאון עולם בן שמונים לגבורה, והרב מו"ה ברוך עוזיאל חזקוני (שם סל"ו) ביום כ"ד מנחם שכ"ד כתב עליו בזה"ל: ישמרהו צורו: ואח"ז מצאתי בהחוספות על הספר קריה נאמנה מאת רמ"ש ז"ל שהביא מהעתקת שר"ל את המצבה של המהרם ז"ל ובפירוש נאמר בה הטור הזה: בעשרה בטבת חלף, שנת שכ"ה נפטר תם. (עב) עמק הבכא לר"י הכהן צד 131 והלאה.

(*) גם בדרוש כ"א בדרשו ע"ד הצדקה יזכיר ברמז: "והיה לכם לאות ולזכרון על כח הצדקה כמה הוא גדול להשיב אחור קצף וחימה" ומרמז בזה על המנפה שהיתה אז בשנות של"ה—של"ז בערי איטליא ובפרט במנטיובה, כאשר יזכיר הסופר ר"י הכהן בספרו עמק הבכא צד 171. ובהמנפה הזו מת הנאון ר' זלמן כ"ץ ממנטיובה אשר ירמז בו עליו בדרוש כ"ג באמרו: סבה זו מנעתני מלבוא להספיד החכם וכו' — וכאשר מוכח מי"ב דרשות למהר"י מינץ בהספדו עליו עיי"ש.

(עג) נפוצות יהודה דרוש ל"ב.

היים להרב ר"ש סרסא הנדפס שנת שי"ט, והוא אבי משפחה גדולה בישראל, אשר גם הרבה דורות שלאחריו האירה פני תבל כמו הרב ר' הנניה בכמוהר"ר מנחם קזיס, אשר אור תורתו זרח בעיר פרינצי בזמן הרמ"ז ז"ל וזה האחרון בתשובותיו יפליג מאד בשנחו וגם הרב ר' שמואל אבוהב בספרו דבר שמואל סל"א יפליא אותו ויקראהו גם בשם "הרופא", והוא חבר ספרים רבים, כמו "קנאת סופרים" על ירשי המצות להרמב"ם ו"הק לישראל", הישנות על הפר"ח וכו' ע"ד). — הרב ר' משה פראווינצאל, אשר הרב יספידו בדרוש ל"ג, כבר דברנו ממנו בפרק ב', אך נוסיף עוד פה את מה שהביא חיד"א ז"ל בשם הרמ"ז ובית דינו בקונטרס שידא דדינא אשר כתבו שלא ישניחו בתשובות אחרונים כ"א בתשובת מהר"ם פרווינצאל, וחרו כללי הדקדוק על משקל הישר ונדפסו במנטובה תחת שם קדמון והרב גור אריה בביאוריו לד' חלקי ש"ע הנדפס במנטובה הביא תשובותיו והוראותיו וכי טעות הוא בידי בעל המוסף על היוחסין באמרו, כי הוא הצעיר שבאחיו, כי אמנם משה הבכור והוא נולד בשנת רס"ד ומוזכר פעמים רבות בס' מאור עינים לשבה, אם כי היה משינו — ועלה למרום זקן ושבע ימים בן שתים ושבעים שנה ביום ד' אלול שנת של"ו והספידו המוסקאטו ז"ל ביום צום גדליהו שנה לאחריה היא שנת של"ז — ובדרוש הזה יזכיר גם בשם רב אחר ממנטובה והוא הרב ר' זלמן כ"ץ וקראו "צדיק תמים", והוא הוא אשר הספידו הרב רשי"ק בספרו שנים עשר דרשות דרוש י"א וספר בהפלטת שבחו, "שלא הניח אחריו כמותו בחסידות בגליל זה", ומת הצדיק הזה בשנת של"ו בהמנפה שהיתה אז במנטובה, כאשר כבר הערתי עליה בהערתי הקודמת. — הרב ר' שמואל רומילו אשר הספיד אותו בדרוש ל"ד, היה מגדולי הרבנים שבמנטובה, אשר מבלעדי תורתו וחסידותו, כל עניני העיר הפרטיים וההמריים נגעו עד לבו, וממכון שבתו השניח גם על בני אדם, להרבות שלום בינותם, בין איש לאשתו ובין אדם לחברו כאשר יאמר עריו שם: "והאי צורבא מרבנן כל מילי דמתא עלוהי, כי נטה שכמו לסבול טרחה דצבורא ויהי למס עובד לכל אשר יקראוהו באמת להטיל שלום בין איש לאשתו ולהשבית מדנים ודברי ריבות בין אדם לחבירו", וכן ימליץ עליו קנת דוד על שאול ויונתן: "בנות ישראל אל מר שמואל בכינה המעלה עדי זהב על לבושכן בהטילו שלום ביניכם לבין בעליכם נפלאה אהבתך לי מאהבת נשים כי הן לא היתה אהבתם עליך אלא מצד התועלת הנמשך להן על ירך", ונה נפשיה דהאי גברא רבה בפרשת וירא שנת של"ז. — האחרון מהרבנים אשר יקונן עליו הרב, הוא הגאון מו"ה יצחק פואה, אחר מרבני ריניווי הקדמונים שמת כנראה בשנות מ—נ, ומשבחו הרבים אשר יספרו עליו מספידו נכר, כי היה איש מורם מעם, התורה והנדולה היו לו לחבל יחדיו, וביתו פתוח לרוחה לכל מצוק

עד) גם הרב בעל מאור עינים יביאו שתי פעמים בספרו פרק ט' וגם פרק מ"ב שראה אצלו וגם אצל יורשו ספרים נכבדי הערך, גם בבית בנו ר' משה קזיס שנפטר בשנת שע"ז היו ספרים יקרים יעידון עליו מחברי ערוגות הבושם (פ"ו) ומנחת שי (יחזקאל ז', אסתר ב') ושלטי הגבורים (פ"ג, י"ד, כ"ד וכ"ח) ועיין בכ"ח ח"ז שזושב שם הרב צונץ את סדר יחושו עד זמן האחרון.
(עה) דרוש ל"ה.

ונענה. הלא כה דברי הגאון רש"י ק בהספרו עליו עז: "היה שלם בתורתו שלם בחכמתו שלם בהסידותו שלם במדותיו התרומיות וביתו היה פתוח לרוחה לכל עובר ושכ ראשון לכל דבר שבקדושה וצרכי הקהלות הקרובות והרחוקות בנופו ובממונו, עד שנוכל להחליט באמת כי זה שנים רבות לא נמצא בכל גלילות אלו איש רשום דבר הדור, תורה וגדולה במקום אחד כמוהו". וגם הוא, המוסקאטו ז"ל, יקשור כתרים לראשו ויאמר עליו: "כי ידענו מה היה לו מידיעת התורה, ולא זו מחבב לומדיה הבה יתירה נודעת, ומעשיו רצוים בצדקה והכנסת אורחים ובזולתם מן המדות המעולות". ואל הרב ר"י פואה הזה ובניו כיון הרב בעל מאור עינים באמרו עז: "ראיתי שני תרגומים שלימים על התורה כלה ביד הנשיאים בני פואה מרי"ו וכתב ביסוליו שהוא תרגום יונתן ב"ע", בהיות כי התרגום יונתן שנדפס בראשונה בווינצ'א שנ"א נדפס מכ"י של הגאון ר' יצחק פואה ז"ל כנזכר שם בדברי המו"ל — והניח אחריו בנים גדולי תורה כמו"ה יחיאל פואה המוזכר בשו"ת הרמ"ז לשבח גם כמו"ה חזקיה פואה הנזכר בתשובת הרמ"ע מפאנו ז"ל שהיה גם גיסו, כי היה חתן אביו הגאון מו"ה יצחק פואה עח) — בעבור כל אלה היתרונות כלן היה נהיה הספר הזה למקור ראשי לכל הרבנים והמגידים שקמו אחריו. מארגו הספרים והסופרים הזה שאבו את הקירותיהם וידיעותיהם, והוא גם היה האמצעי היותר נאמן להרגילם בהחכמות הכלליות והשמושיות המוזרות לרוב רבני ישראל גם בדור הזה, (*) ודרשן גדול אחד החי במאה הקודמת ה"ה הגאון המגיד הנפלא מו"ה יהודה בר"מ הלוי עדל שהיה מ"מ בק' סלאנימא לא זו מלחבבו ולשרת את דבריו בכל פעם ולדלות פנינים ממעמקי ימיו כאשר עיני הרואים תחזינה בספרו הנחמד "אפיקי יהודה" בשני חלקיו. — הנה כי כן נחשוב כבר לדי מלדבר במהות הספר הזה ובפרט כי מונה ומצוא הוא ביד כל מבין באשר נדפס כפר פעמים רבות במקומות שונים, והננו נכונים כעת לדבר מעט מספרו השני הוא ספרו "קול יהודה" על הכוזרי, אשר איננו נופל מספרו "נפוצות" ברוכ טעם ויופי ונקדיש לו פרק מיוחד, הוא פרק הבא. —

עז) דרוש ה'.

עז) פרק ט'.

עח) עיין בדרשות מהר"י מינץ שם, ובטעות יזכירו שם בשם "עמנואל".

(*) ומצודקים דברי גיסו הרב ר"ש מינצו בירישארו ז"ל ששכח את זה הספר

בשיר נחמד מאד וזהו תוארו:

(משקל שתי תנועות ויתד ב"ת ויתד ג"ת בדלת וכן בסוגר.)

אם מִגִּיט הָאֶרֶץ נִרְדָּה דְּבִישׁ	בְּיָמֵי שְׁפוּט נָזִיר, וְאִם הָאֶרֶץ
עֵינֵי מַלְכִּים, עֵת דְּבִישׁ הֶקְרִיבִי	אֶל פֶּה, בְּיוֹם עַל אוֹיְבֵים הִגְבִּירוּ
מִפִּי אֶרֶץ שְׂבִיחַתִּי	הוֹצֵק דְּבִישׁ הַיּוֹם, וְאִם תִּעֲרִי
אֶת לִבְכֶּם לְדְרוֹשׁ בְּאֶמְרֵי נָעִם	אֲזַ תִּפְקְחֵי עֵינַי, וְאֲזַ תִּשְׁרִי
אֲשֶׁרִי יְלוּד אִשָּׁה אֲשֶׁר לוֹ כָּכָה	אֲמַרְתִּי אֲדוֹנִי בָּס וְיִשָּׁם יִזְהִירוּ!

פרק ה.

ספר הכוזרי שחבר אותו בשפת המלומדים או, היא שפת ערבית, המשורר האלקי ר' יהודה הלוי ז"ל בסוף שנות האלף החמישי (1140) ושהעתיקו אותו ללשונו הקדושה כיוכל שנים אחרי כן המעתיקים ר' יהודה אבן תיבון ור"י קרדניאל ז"ל, הספר הזה, אם כי נדפס עוד בראשונה בשנת חמשת אלפים רס"ו בפאנו ובפעם שניה בשנת ש"ז (סו"ד זכר"י) בוויניציה (א) ע"י מהר"ם פאריניץ ז"ל, לא זכה לשום פירוש וביאור עד שנת אשמח"ה (1594) שהוציאו אותו אז לאור בני המוסקאטו, אלחנן ויצחק, בפירוש גדול ורחב מאביהם ז"ל בוויניציה. הן אמנם עוד בשנת קפ"א (1421) כתב ב) חכם אחד שמו ר' נתנאל בן נחמיה כספי מפרובינצאלי פירוש להכוזרי, אבל כנראה לא הספיק לבאר ולהשלים את מלאכתו ולא החזיקו אותה המדפיסים להגן וראוי לספחה אל הקודש הוא החבור בעצמו — ובכן נשאר הספר הנכבד הזה עם כל חשובתו ויקרתו בעיני חכמי הדורות שעברו עד שאמרו עליו ג): „וממנו אצלנו ספר הכוזר, הפליג לחקור ולבאר בו סתרי התורה והנביאות ע"צ הסכמת הדת והמושכל בכל כחו יותר מכל אשר היו לפניו", ד) „והרוצה לעבוד את אלקיו יחשוק בספר הזה אשר הוא רחוק מלב אנשי הדורות האלה", ובעל מאור ה) עינים עוד הפליג לאמר: „שכל יהודי נאמן בבריתו יאות ללמדו ולבקש שיכתוב על לוח לב כל אדם מבניו ותלמידיו עם צוי ואזהרה השמר לך פן תעזוב את הלוי", כספר החתום לרוב צבור הישראלי שאינו מורגל כל כך בסגנון הפילוסופיה וההקשת ההגיונים ובפרט בהורקה מלשון אל לשון אשר גם מעתיק נפלא כאבן תיבון, שהעתקתו לספר חובת הלבבות לרבינו בחיי עשתה לו מהלכים בכל בית יהודי לא עלתה לו הפעם לעשותו לקנין העם כלה מפני קשיות ההעתקה אשר לפעמים לא מועטות תחסר הבנתה, ולא יפלא איפה מה שמספר לנו המוסקאטו ז"ל בפתיחתו איך אצו בו פרנסי זמנו הגאונים הנוראים האחים א) כמוה"ר אביגדור וכמוה"ר רפאל צוידאלי והגאון מו"ה יהודה ב) סרואל ז"ל לבארו ולסדרו כמשפט.

א) בפתיחת המוסקאטו.

ב) קאט. בודל. שטיינשניידר.

ג) הברדשי בתשובת הרשב"א תי"ח.

ד) ספר האמונות ש"ט שער ב' פ"ד.

ה) אמרי בינה פל"ו.

א) הבכור שבהם הוא הרב ר' אביגדור היה תלמיד ומבית דינו של הגאון רש"י קאצלנבווינען בוויניציה ויש לו תשובות בספר „משבית מלחמות" ובשו"ת נחלת יעקב למוהר"י אלפרין סכ"ד וכ"ז ועלה למעלה בי"ח חשוון שנת שס"ב כאשר הביא הגאון רי"א דמודינא בספרו מדבר יהודה בהספדו.

ב) הוא הגאון הנקרא בשם החול מוה"ר ליב סרואל ז"ל שהיה מבית דינו של הגאון בן ציון צרפתי מוויניציה ומובא ג"כ בספר משבית מלחמות ובנחלת יעקב הנ"ל ובהלבוש סוף חלק אבן העזר. — והרב הזה האריך ימים כי בנחלת יעקב סמ"א חותם שם שנת שע"ב וזה יעיד על אמונתו של לוצאטי הצעיר במצאו מצבת זה הרב וכתוב שם כי נפטר שנת שע"ז. עיין תוג"י צד 218 ולוחות אבנים (בערלינר) צד 16. והיה כהרב הזה שלשה בנים גדולים בתורה אשר שנים מהם מתו בחייו בשנת שס"ו שע"ד והאחד בשמו ר' נחמיה המהולל מהרב שי"ק בדרוש ז', מת בשנת ת"ט. עיין לוחות אבנים הנ"ל.

כי אמנם ספר הכוזרי הוא הספר האחד מספרות העברית-הערבית השוה באמת לכל בני ישראל, יהיו מאיזה מעמד שיהיו, לא יהלוך בגדולות, לא יעמוק בהפילוסופיה כהרמב"ם והרבנו בחיי, אבל שקול הוא כנגד כלם, כי הוא אישכיל שהכל בו, כל תמצית מבחר הדעות בחקר אלהי בדת ובמוסר, הוא מדריך נאמן ומירה דרך האושר הזמני והנצחי לכל עם ישראל, ומכל דבריו נשקף אך לב טהור, נפש קדושה, אהבה כללית לכל הנברא בצלם וחבה עצומה ומיוחדת להלאים שנולד על ברכיו ולכל קדשיו עמו, ולמי יאות לפרש ספר כזה המלא על כל גדותיו בכל ענפי החכמה העבריה כמו (ג): „חכמת הככבים והעבור, קורות העתים, יד דקדוק, (ה) חכמת הקבלה, (ו) הלכה, (ז) פילוסופיה, (ח) אם לא לאיש כהמוסקאטו אשר גם הוא היה אוצר בלום ושקעה נפשו בכל הלמודים האלה? וכן את מצות המלכים האלה שמר ר' יהודה והתחיל לעסוק בפירושו הנחמד בשנת של"ג כאשר מבורר יוצא מדבריו אלה: „יום הולדת ספר הכוזרי לפי הנראה קרוב לשנת ד"א ותת"ק לב"ע, עמדנו ע"ז מתשובת החבר לשאלת הכוזרי כמה אתם מונים היום ד"א ות"ק, ור"י הלוי אמר בראשיתו וזכרתי מה ששמעתיו כבר מטענות החבר אשר היה אצל הכוזר הנכנס בדת יהודים היום כארבע מאות שנה וכו' והרי כי מאז חובר ועד עתה כתל"ג שנים וסימן ולבושי כתל"ג חזור, ע"כ שם בפתיחתו. כמה שנים עבר במלאכתו זו לא נדע ברור, אבל זאת נדע אל נכון, כי הרבה עמל ויגע בכל אחרית ימי חייו לשכלל ולתקן את הבנין הזה ולישר כל הדוריו ולא נחשבה מלאכתו לגמורה בעיניו להוציאה לאור, רק הניח לבניו אחריו לזכות את הרבים ולהוציא לאור מחדש את ספר הכוזרי משלם עם הפירוש „קול יהודה" מאביהם ועל גביו כתוב כדברים האלה: „ספר הכוזרי יסדו החכם החבר ר' יצחק הסנגרי ז"ל אשר קדש שם שמים בוכוחו הישר חברו בלשון ערבי החכם הגדול רי"ה הספרדי..... היום הזה אלקים ראינו עולים בפה קדוש הוא כמוה"ר יהודה מוסקאטו זצוק"ל אשר ביאר את דבריהם כאשר עיניך לנוכה יביטו נדפס בשנת אשמח"ה ע"י זואן דיגארה בוויניציאה". וקיימו בזה מצות אביהם ז"ל (ט) להסיר מכשול הדפוסים הראשונים שכתבו בפתיחת השער דברים מוכיחים, כי ר' יהודה הספרדי ז"ל הוא אשר קדש שם שמים בוכוחו הישר הזה, משנה הוא בל"ס אם אין בידך הרחיקהו, כי לרי"ה ז"ל יוחס החבור ור"י הסנגרי הוא אשר יאמר עליו כי הוא זה אשר קדש שם שמים בוכוחו ע"כ. והדעה הזו כי רי"ה בעצמו חבר את החבור על יסודו של הר"י סנגרי ז"ל כנגד דעת הקדמונים אז ומכללם בעל האמונות האומר (שער ב' פ"ד): „והחכם רי"ה הפייטן הספרדי מצא אותם וחבר ספר מהם בלשון ערב כאשר היו", דברים המוכיחים כונתו שלא רי"ה בעצמו חברים רק לקח את כל מהרב הסנגרי; הדעה ההיא

(ג) ב' כ'.

(ד) ג' ס"ה.

(ה) ב' ס"ז.

(ו) ד' כ"ה.

(ז) ד' ל"א.

(ח) ה' י' י"ב י"ד כ'.

(ט) פתיחת המוסקאטו ז"ל עיי"ש ד"ה החבר.

יכפל וישלש בספרו פעמים רבות כמו דבריו בהחבור בעצמו C: "כי כבר הראית לדעת שעם היות מאורע הכוזרי בעצמו אמתי שכבר יצא אל המציאות כמו שהודענו בפתיחתו הן חבור הספר הזה היה ע"י רבי יהודה הלוי, ועבד הלוי עבודתו סדור הרברים ושם דרך אראנו ראוי ונאות לקשר ולהברר שני הענינים בחכמה בתבונה ובדעת ובכ"ז לא הטאתי בשפתי לבער הקדש מבית בעליהם גם כי נתתיו ללוי כי הללו מטהרים ענין הספורים בפ"ע וזה מטהר שלמות סדורם אלו ואלו דברי אלקים חיים", דברים הנוטים לדעת החכם האדומי שהיה בזמנו האומר (א): "ותדע שעם היות שזה ר' יהודה הנזכר מיהם בראשית דבריו כלם לחבר שזכר א"ס כי הוא היה הממציא ומחדש את הכל בחכמתו כי רבה, אבל על דרך הישרידים אפלטון וטוליאן ודומיהם השמים בקצת המצאותיהם דבר דיואוג'י בפי סקראט וקאטוני מן הנודעים בדורותיו ראויים אליו, יחס גם הוא את קדושו אל חכם קדמון שאירע לו כעין המעשה ההיא", ואין חלוק ביניהם רק מה שהאמין המוסקאטו כי המאורע היה באמת ולא במשל, וכבר העלו האחרונים הלכה כדעת המאמינים בשנים נתנלה בזמננו האחרון (ב) אמתת מציאות מלכים כוזרים יהודים, והרב ר' שלמה שמעיה בן נסים יצחק ספורנו, אחד מרבני וויניציה (*) בזמן רי"א דמודינא, הגיה את הפירוש והסיר ממנו את חרולי הטעות ועוד הוסיף בסופו שיר קצר ונכבד, בו יספר תהלת המחבר וגדולתו, וכ"ז עדים מוכיחים המה, שנחיי המחבר לא נחשב עוד פירושיו לו למלאכה שלמה וחנונה לצאת אורה, ובפרט רפי מצב דעתו הפרטית בענין הפירוש הנזכר לאמר (ג): "הזהר בדבריו כי לשונו עט סופר מהיר בלתי שפך טפת דיו לאין צורך עד שיאמר טפה זו מה תחא עליה, רק היא מבחין בין טפה לטפה כיתרון בעל הלשון לבלתי היות מלה כפולה בלשון וכו' דהכי קיימא ליה הלך אחרי הפחות שבלשונות להתחכם לו פן ירבה ונוסף נמצא דברו נעשה חולין, זכרון לבני ישראל שיחמירו על עצמם שאפילו רואים בו טפת דיו כחרדל ישבו עליה שבעה נקיים בדעת צלולה נכונה ומיושבת וכל היר המרבה לבדוק הרי זה משבחת" ע"כ, ואזהרתו זו הוא שומר ביותר, לא יניח אות ותיבה אחת בהספר שלא יפ"ש אותם ולא יט"ף עליהם מלים, וביותר עשה לו שם גדול בבירורו הנוסחאות השונות שעלו למכביר בהספר הזה, כי כתבי-יד (***) רבים מהעתקת אבן תיבון ישנם בעולם ולפעמים לא רחוקות לא יתאימו בד בבד, וגם בהעתקת ר' יהודה בן קרדניאל מצא לו עוזר וסומך, כאשר נראה במאמר ב' סנ"ז בנרסו שם אתם היום "במנוחה" גדולה, וזו הנירסא איננה

(י) מאמר ראשון סק"י.

(יא) אמרי בינה פ"א.

(יב) עיין במבוא של החכם גאלדמאנן בהוצאתו להכוזרי.

(*) הרב רי"א דמודינא יביאהו בספרו "חיי יהודה" ויש תשובה ממנו ב"נחלת יעקב" הנ"ל סל"ג חתומה בשנת שנ"כ, וחבר פירוש על תהלים, משלי, איוב, דניאל, חמש מגילות וכו' ונשארו בכ"י (תוגד"י צד 341) ומצבתו נמצאת בס' "לחות אבנים" (בערלינר) סכ"ו ועיין גם באו"נ ח"ג 146—142.

(ג) בפתיחתו שם.

(***) וכי כתבי יד רבים היו נגד עיניו, נודע מדבריו בפרק שמנים לשני באמרו:

כמו שנשמטה מכמה נוסחאות כת"י היושבת ממולי.

נמצאת רק בהעתקת בן קרדניאל, כאשר מביאה הרב בעל מאור עינים יד, ובכל הספרים האחרים היה כתוב "במבוכה" תחת "במנוחה", אולם טעה בזה הרב בחשבו טו את ההעתקה הזו לישנה וראשונה מן העתקת אבן תיבון, כי אמנם לא כן הדבר. החכם בן קרדניאל העתיק את הכוזרי בערך 1200 באשר מצינו טו אותו נוסע לארץ ישראל בשנת 1211, והחכם אבן תיבון עשה את העתקתו בשנת 1167—1170 יו. והנה בעיקר פירושו לא נחפזין לשקר בנפשו ולכסות על כל פשעיו, כי באמת יתר מדאי דקדק ולחץ עצמו לפשר כל מלה ומלה, כאלו באו הדברים ממקורם העצמי ולא הורקו מכלי אל כלי, ובתפשו בהחלטתו שהחליט פעמים רבות יח' שלשון אבן תיבון מוקלע אל כונת המועתק ולא יחטיא המטרה, שכה את אשר הודה גם הוא בעצמו יט בדברי הח' א"ע "כי ספר מתורגם קשה לפרשו, ותארך לפעמים בנפש הקורא לראות איך יעמול בכל כחו כ) לברר מדוע תפש החבר או הכוזרי במדה זו ולא במלה אחרת, לאשר סוף כל סוף העתקה אך העתקה היא ואין אתנו יודע תמונת המלה בתוארה הראשונה, וכאשר אמנם הגדיל לעשות בפנה זו החוקר המנוח דר. מונק ז"ל להראות שגנת המעתיקים בספר "מורה נבוכים" שהוציא לאור במקורו הערבי וגם בספר הכוזרי כא) במקומות אחדים אבל באם לא נאבה לקפח את שכרו, עלינו להודות, כי המלאכה נקיה ותמה היא, ורק בעזרתה ובאמצעותה נפתח לנו השער להבין דברי הספר הכוזרי החתום, והפירוש הזה היה נהיה ליסוד מוסר לכל הפירושים שקמו אחריו עד היום הזה. הן אמנם לפעמים באותו להגדיל מעלת הספר בחר לו דרך פלפולי ועזב את הישרה כמו למשל הקירתו כב) מפני מה שאל הכוזר את היהודי על אמונתו ואת החכמים האחרים שאל רק על מעשיהם וחכמתם, לפי שאת החכם יאבה להאריך את וכוהו ולכן יפרט ויחדר הדבור על כל פרט ופרט, משא"כ בהחכמים האחרים יתפוש לשון קלילא, וטעם זה קלוש הוא מעט ונראה כנטיית הדין מצד המחבר לחברו הנכבד, בעוד אשר הדבר פשוט, מפני כי באמונת היהודים כלולים כבר גם שתייהם, החכמה והמעשה, היהודי לא ישפיק בעיון לבד כמו הפילוסוף, או במעשה לבד כהישמעאל, רק "עיון ומעשה" שניהם יתלכדו ולא יתפרדו באמונתו, וא"כ שאלתו על האמונה תצרף גם שאלתו על החכמה והמעשה או פירושו למשל על מאמר הכוזרי כג) רואה אני דבריך היהודי טוב מפתחתו שר"ל "יותר מפתחתו",

יד) אמרי בינה סל"ו ועי"ש הערת החכם ר' דוד קאסעל ז"ל.

טו) פתיחת המוסקאטו ס"ו.

טז) צונץ במבואו למסעות ר' בנימין מטולידא II. 256.

יז) הקדמת הח' קאסול להכוזרי עי"ש.

יח) בפתחתו וגם במאמר ג' ס' ס"ה.

יט) שם.

כ) המעמיק בפירושו ימצא כמעט בכל דף ודף ביאורים ופירושים כאלה למכביר. כא) Notice zur Saadia Gaon p. 19 וכן הח' הירשפֿעלד הו"ל הספר משלם לייפציג תרמ"ז בשתי הלשונות, ערבי ולח"ק, והראה החלופים הרבים, ועיין גם בהמוסקאטו מאמר ב' סע"ח שגורס הנוסחא: והועילה זאת המעלה "אל" תחת "ר"ל", ויעיר קאסול עליו כי בנוסח הערבי כתוב "ר"ל" עי"ש.

כב) מאמר א' ס"ה.

כג) שם סי"ד.

כי מאז התחיל לדבר התראה לו ככבוד לשון וכו' וזהו התחכמות יתרה במקום אשר הדבר פשוט, כי הכוזרי נותן לו הודאה אשר תיכף בפתיחתו נראים לו דבריו ויבקש אותו שיוסף לדבר אתו; וכן הריצותו לבאר השלשה כחות בדברי החבר כד) כה "אלהי, שכלי וטבעי", שמרמו על החכמה האלקות המצטרפת עמה הגלגלית והטבעית ומתאמין שם לבאר גם הכתוב "הכמה תבונה רוחב לב" לא תעלה יפה, כי כונת החבר היא פשוטה, בכה טבעי כונתו על הכנת טבעו ושלמות בנין גופו, כאשר יאמר גם במקום אחר כה): "השכל צופה למי שנשלמו טבעיו", ורצונו להמאמר הידוע, נפש גדולה בגוף בריא", ו"כה שכלי" הוא רכוש הרוחני הנקנה לאדם באשר הוא אדם, ו"כה אלהי" היא הנבואה העולה למעלה מכה אנוש אנוש — או פירושו על מאמר החבר כו) "וזכר טובתו עליו", כי העובד ד' לכן יחשוק בחיים, מפני כי יוכל לזכור בחייו חסדי ד' משא"כ אחר המות, לא שאול תודך. ולפי פירוש זה לא נבין הראיות שמביא החבר לדבריו מפסוקי התורה את מספר ימין אמלא והארכת ימים, המורים כי הקב"ה הושב לו זאת לשכר, ויותאם ביותר פירושו של בעל הנצה, כי מוסב על הקב"ה שהוא זוכר זאת לטובה שיעשה לצדיקים מה שיתקיימו ימיהם ואיך יבעטו בטובתו זו? ויתיישבו לפי"ז הראיות האלה שמביא מהכתובים — או פירושו כו) במאמר החבר לולא הם היינו "מסתפקים" שנובע מהמלה בילדי נכרים, "ישפיקו", הנראה ללא צורך, כי "מסתפקים" נוכל להוציא מן ספק, וכונת החבר, כי לולא האבות אז היינו בספק כהפלוסופים בעצמם, ולזה נוטים דברי החבר בכמה מקומות כמו: א', י"ג, ס"ה, ס"ז, ד', י"ג, ה', י"ד — ובפרט פירושו כה) על מאמר החבר באותו ללעוג לתעלולי הקראים איך יעקמו הכתובים ולא יבינו את התורה כראוי ויאמר: "הלא כתב עליהם כי היא חכמתכם ובינתכם ומי שרוצה להכזיב הפסוק הזה יראה ענין הקראים ומי שהוא רוצה להאמין בו יראה חכמת המשנה והגמ'", אשר הדבר הפשוט כי רצונו לומר באם יהיה כדעת הקראים שאין בהבנת התורה רק הפישט או החכמה מאין תמצא? (עי' באו"נ שם) והמוסקאטו מאן בהפירוש הישר הזה רק יאמר: "כלומר כמו שא"א להכחיש הפסוק לעוצם פרסומו, כן א"א לבן דעת שיראה ויקבל ענין הקראים המרהיקים אמתת הקבלה", דברים מיותרים ואי-מובנים כלל — ועוד פירושים רבים כאלה הנובעים ממקור התפלפלות יתרה; אבל מועטים המה מאד לעמת ההערות היקרות שנמצאו בו בכל צעד וצעד והמיוסדות על מוסדי ההגיון והשכל הישר כמו לדוגמא: הערתו כט) על לשון החבר "איננו לשונו ולא לבו ולא מחו", שלשון לב ומח, ג' תיבות אלה מרמזות על דבור, השכלה והנהגה, נכבדה ואמתיה היא עם כל הריצותה, לאשר באמת הלשון, הלב והראש הם כלי-רכוש של המחשבה, הדבור והרצון, שכלולים בהם ג' הנהגות הנ"ל, ועיין בדברי

כד) מאמר ב' ס' ס"ו.

כה) שם י"ד.

כו) מאמר ג' א'.

כז) מאמר ג' י"ז.

כח) מאמר ג' סל"ט.

כט) מאמר א' פ"ט.

החבר מאמר ה'. י"ב — או טעמו עלי הקדימת החבר ל' עונש מרים בצרעת לפני עונש נדב ואביהו אם כי הטאה היה זמן רב אח"כ, מפני שרצה לכלול את עונש נדב ואביהו עם עונש עוזא ובית שמש שחטאם היה בשוה. הטעם הזה עם כל פלפולו שם, נעים וישר הוא לכל מבין, ולפעמים יעיר אותנו על כונת החבר בדבר אשר לולא הערתו היינו יכולים לטעות על נקלה, כמו לא: "הערתו על ארץ הודו שיזכיר החבר כי איננה הארץ" "שבא" אשר מלכתה באה אליו לשמוע חכמתו, רק היא ארץ צין, אשר היא המדינה היותר מפורסמת בקצה מזרח מבמערב שבא"י, וראיתו היא מכרחת מאד, כי החבר בעצמו זכר בראשון סימן כ' שלשה הארצות, שבא, הודו וכור, א"כ שבא לא הודו והודו לא כור; או נירסתו לב) הנכונה מאד בדברי החבר: והתכונה השלישית "מבלי הטעמים", אשר מכל הנוסחאות השונות רק גרסתו מאירה עינים והיא "מעלת הטעמים" ומתאמת גם בדברי החבר באותה פסקא באמרו "מעלת הנקוד"; וטעמו החרוץ על מה שמביא לג) החבר רק הארבעה נקודות: קמין, פתח, צירה, סגול, לבה, הוא עמוק ונכון מאד וראוי להפליא, וכן כמה וכמה פירושים אמתיים ונכונים שיאירו עיני המבין, נוכל לחשוב ולהוציא כמה מהפירוש הזה, לולא כי נחשוב לתפל להרבות דברים בספר כזה שנתקבל כבר בישראל לראש וראשון בין מפרשי הכוזרי, וצר לנו רק על השלשלאות וזקי הזקוק (צענזור) שבם היו ידיו אסורות והזקק לעקם הכתובים מפני חמת הנוצרים השליטים בארצו בעת ההיא, כמו: עזבו תיכף בראשיתו את החכם הנוצרי מבין המתוכחים, ובכל המקומות הרומזים עליהם, כאשר לר) תחת "וזולתכם" גורם "פרס וישמעאל", במקום "אומה מן האומות" לה) "פרס וישמעאל", על אנשי המדינה" לו) יפרש "רמז לקראים", והדבר שם מוכרח כי על הנוצרים יסובו, וביותר נכבד לנו הפירוש הזה לא מפני עצמותו בלבד, כי אם מהענינים הנטפלים אליו והערותיו הצדדים בכל עת מצוא, כמו לו: טעמו הפשוט על השם "מינים", על כי אינם מסכימים לדעת אחת, ויקרה להם זה מצד היותם בלתי מסכימים על הקבלה, אלא כל אחד מהם בונה במה לעצמו עד היותו כמין אחד בפ"ע ואלה המה הקראים, הצדוקים וכמהם" (*). ועל דברי החכם הישמעאלי "ולא כפרשה אחת מפרשיותיו" יעיר לה): "מפני כי הק לישמעאלי שלא לחקור על דתו, כמש"כ הרי"א בישעיהו"; וטעמו על אריכות לשונו של החבר לט) מפני "להורות נתן

ל) מאמר ב' נ"ח.

לא) שם ס"ו.

לב) שם.

לג) מאמר ג', ל"א בסוף.

לד) שם ח'.

לה) שם ט.

לו) שם כא.

לז) מאמר א' א'.

(* וכן טעמו על המלה אפיקורם (מאמר ה' ס"ד) כי נובעת היא מן התרגום מלפני אדון כל הארץ — מן קדם קירוס, ופתרונו: אפיק קורס, מוצא מעליו עול אדנות על בלי היותו מאמין בסבה ראשונה פועלת.

לה) שם ה'.

לט) שם מ"ג.

שהרוצה לשקר איננו מאריך בפרטי הנאים כמוש"כ הרא"ש בתשובותיו כלל ק"ז ס"ו באמרו שהשקר צריך קצור כי אין לו מעמד רגלים ואם זויה גדול וארוך בקל יפול". ועל דברי החבר (מ) במעלת א"י במי שהיה יכול לדור בה ולא דר בה שאסור לשאת אותו אליה לאחר מותו, יעיר בצדק: "וע"ז סמכו הטעם למה שנהגנו להניח עפר מא"י על המתים", ועל התנועות היהודים בשעת קריאתם מא (מא) בספר מביא דברי האפודי "מפני שהיו רבים על ספר אחר והיה זה אמתי בזמנים ההם שהיו העוסקים בתורה לאלפים ולרכבות עד שבעלי המלאכה בעתות הפנאי לא היה להם עסק בזולתה, אבל עתה שרבו הספרים על הסופרים ובעלי המלאכות בעתות הפנאי ילכו אחרי ההבל ויהבלו לשחוק בקוביא, בטלה סבה זו אבל נשאר המסובב להרגל ומנהג הקדמונים". ונעים לנו מאד לראותו גם פה מתאמץ לפאר את פירושו באגדות שונות מחכמי האומות ולהמשיכם לדברי חז"ל, כמו שמביא (מב) סיעה על דברי חז"ל והחבר בנחיצת המועדים ויום הכפורים, מאנשי רומי ששלחו ליון מימי קדם לדרוש מהם הקי הרפואה וישיבו אותם בקוצר מלים כזה: פעם אחת ביום, פ"א בשבוע, פ"א בחדש ופ"א בשנה, ופתרנו: פעם ביום המאכל, פעם בשבוע המשגל, פעם בחדש הקיא, פעם בשנה ההרקה". בעלי הצ"ל שמביא החבר (מג) הם לדעתו כת הפילוסופים המכונים אקדמיצי, והוא שם נגזר מן אקדמיה, שהיה מקום בית מדרשו של אפלטון בינות עצי יער וחורש מצל ומביא בשם חכם אחד שכתב באגרותיו: "לא אל ארץ זבת חלב ודבש נשא אפלטון את נפשו עם היות לו עושר ונכסים מנהלת אבותיו, רק את הכל נתן מתנה לאחיו ולא השאיר לעצמו זולתי נחלת שדה וכרם קרובה לעיר אתינו, ששם היה יושב בשבת תחכמוני, כאשר עשו בני קני חותן משה שעלו מעיר התמרים מדשנה של יריחו כדחז"ל, והלכו ללמוד תורה במדבר יהודה וכו'", וכמוהם ספורים למאות, המושכים לב הקורא ביפי זהרם ובנועם משלם לדברי חז"ל. — ובדרך כלל נוכל לאמר, כי גם המחבר בעצמו ברוב הזהרותיו ודקדוקיו לפרש כל הגה ומלה בספר הכוזרי, לא היתה סוף מחשבתו רק לעשות את הפירוש לחבור בפני עצמו, ובכונה ימשיך בכל פעם ענינים גדולים ועמוקים שאינם תלויים רק בשערה בעלמא בדברי הכוזרי או החבר, למען ירחיב הדבור בהם ויורה דעתו כמו כפי ידו הגדולה, ואשר על כן לא יפלא בעינינו בראותנו בקיאותו הנפורה בכל ספרות העברית והחזונית, שמקשט בהן את פירושו, באשר אמנם לא הפירוש העיקר אצלו, רק החבור בעצמו, ולא יפלא בעינינו איפה אשר מפרש כלאחר יד גם כתובים ומאמרים רבים בדברי חז"ל, אשר נראים שלא במקומם, כמו מד (הכתוב במשלי כ"ז: דלף טורד ביום סגריר וכו') במאמר הש"ס שמאל דוחה וימין מקרבת, או מה (הפירוש בישעיהו (כ"ז) עפ"י המיטהאלאניע ופירושו מו) באגדתא חד מאתינס וכו' וכמוהם למאות.

- (מ) מאמר ב' כ"ב.
 (מא) שם ט"פ.
 (מב) מאמר ג' ה'.
 (מג) מאמר ה' סי' ד.
 (מד) מאמר ג' ס"ה.
 (מה) מאמר ד' סכ"ז.
 (מו) מאמר ב' סל"ב.

כי אמנם, כאמור, לא רק לפרש יצא, רק לעשות את הספר שזה לכל נפש, לקרות בו גם בלעדי הכוזרי בעצמו. וכאשר נהג בספרו "נפוצות" לשכלל וליפות את מליצתו בכל מיני פאר והדר, כן עשה בחבורו זה; לא הניח ענין אחד אשר לא הטיף בו מליצתו השנונה והחדודה. על פירוש הקדמונים בהכתוב שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו שלא תעשו למפרע, יוסיף במליצתו מזו: "למען אשר לא יקרב איש זר לאכול מן הקדשים בעיון בלתי אם הורגל עצמו באכילת הולין בטהרה עם נטילת ידים בהלק המעשים", ודבריו על הספר מח) של רבנו זרחיה הלוי, המלאים מראשם ועד סופם במליצות נשגבות ונאומים נעימים; וכן בכל מקום ומקום יראו פיהי המליצה העבריה בכל יפעת הודה וקדמות נעוניה. ובפרט על "הדקדוק וטיב הלשון" ישים עיני-בחינתו ביותר בחבורו זה, כמו שמתפלא מט) על הראב"ד והר"י קארו ז"ל בפרשם דברי הרמב"ם בהלכות תשובה "ושונים כל שנתם בהבל" מלשון שיר ושגיון, ושניהם הרחיקו מכונת האמת, כי היא מלשון מתעסק, מן שיח ושיג לו, כדברי ר"י בן קריש ששמע מאלדד הדני שאמר, יש לי שגיה בענין, כלומר יש לי עסק", ופירושו נ) על דברי החבר, וכל אשר "ישנו" מן הלשון" כי היא מלשון השנות החלום לא מישן נושן, כי א"כ היה ראוי יושנו, כמו מן נודע יודעו, כמשפט הנפעל מנחי פ"; וכן דבריו נא) על המלה "המשכנה" שבדברי החבר, כי כל המשכון בכללו נקרא משכנה כדרך שנקרא "בנינה" בנין כל המקדש בכללו, כאשר קראו כן הרד"ק בסוף פירושו לירמיהו באמרו: "ובספר מלכים בבנינה פירשנו הענין ועד"ו מצאנו מערבה בה"א הנקבה למען ידעו ממזרח שמש וממערבה (ישעי' מ"ה), מערבה לג'הון". (דה"ב ל"ג.) מכל אלה הדברים והמראות הבהרות יוצא לנו סימן מובהק, שרוח ה"נפוצות" שורר גם בה"קול יהודה" ואב אחד לשניהם, וכמו בהראשון כן בהאחרון טבוע חותם תכנית הפרטי של המוסקאטו ז"ל בכל מעלותיו והפרוותיו. ובכן אך בתמהון לבב נשקף על החכם דר. כרמולי איך הרהיב בנפשו עוז לגזור אומר נב), "כי המוסקאטו כתב רוב פירושו מלה במלה מפירוש אחד קדמון לפניו ולא חשש להזכירו, אם כי כמעט את **הכל** לקח ממנו!" מדת-דין קשה מאד מתח החכם הזה על מחברנו הנכבד! וגם אחרי אשר החכם שד"ל ז"ל תבע עלבוננו נג) מאתו ודרש ממנו להראותו למצער עלה אחד מהכתב יד שהיה בידו להוכיח אשמת המוסקאטו, לא המתיק מררותיו ולא נח מזעפו, רק שב אל מקומו לחזק את דבריו עוד הפעם נד) ולהעיד עד מפי עד, כי ראה גם בחוזרי מעובן החכם היידענהיים ז"ל שהעיר בצדו ג"כ בדברים האלה, ואך בטענות והצטדקאות קלושות יחפה על עון הרב ז"ל לאמר: "כי נדפס הפירוש "קול יהודה" אחרי מותו ולוא הוציאו בעצמו

מז) מאמר א' ס"א.

מח) מאמר שני ס"כ.

מט) מאמר ג' א'.

נ) שם.

נא) שם נ"ג.

נב) איזראעליטישע אַננאַלען 1839 צד 101.

נג) שם 1840 צד 25.

נד) שם צד 117.

או בטח לא כחד להודות גם הוא, אשר רוב ועיקר פירושו העתיק במלואו מהקודם לפניו". ואנחנו להגל המלאכה אשר לפנינו וכפי הכרתנו כבר בהליכות נפש הרב הזכה, נאמר להחכם כרמולי: עדותך לא נאמנה וחשוד אתה בעינינו! ונתחלף אולי הפירוש הזה עם הפירוש של נתנאל בן נחמי כספי מפרופנצאלי שנתחבר בשנת קפ"ה (1422) ואשר כבר דבר ממנו החכם קאסול בפתיחתו להכוזרי, שלא השלים את מלאכתו, ובלתי ספק לא היה מצוי בעולם ולא היה נגד עיני המוסקאטו (*). ז"ל, כי איך נשים תהלה בנפש ישרה כמוה ולהחזיקו לגונב דעת הבריות ובפרט אנשים גדולים וחשובים כשלשה הנאונים הנוראים, אשר יזכירם בפתיחתו ואשר בקשו מאתו לפרש להם זה הספר, והוא בענותותו "חדר חרדה גדולה" וקרא על עצמו (נ): "חדל להיות ליהודה אורה כאנשים המשכילים בהבנת דברי הספר הזה ההתום! מה זאת עשה האלהים לי להעיר את רוחכם הטחורה לבקש ממני גדולות ונצורות כאלה? מאין לי קמה סלת ללוש ולעשות עונות?" ומה לו להחרדה ההיא? האם לא היה יכול לענותם, כי יביטו בהפירוש מוידאל פרוינצאלי שהי' נגד עיניו לפי דעת כרמולי? וגם על הנאונים הנ"ל תפול השאלה, למה להם לנוע מעיר מגורם ווינציא לעיר מנטובה, לבקש תורה מר' יהודה ולהאיצו לפרש את ספר הכוזרי, אם כבר כמאה וחמשים שנה לפניו נמצא "מפורש" בעולם אשר פירש וביאר את הכוזרי באופן היותר שלם ומותאם להקול יהודה, אשר לפי"ד כרמולי לקח כמעט כלה ממנו? ולכן אין זאת כי אם אחת משתים אלה: או כי הפירוש לא היה ולא נברא, ולא היישינן לעדותו של החכם כרמולי בדבר שהוא יחיד בו; או כי כונתו על הפירוש הנזכר לעיל, שנתחבר בשנת קפ"ה ואשר לא נשלם כראוי — ולא היה נגד עיני הנאונים הנ"ל, כאמור. והדבר הזה הוא משפט צדק מאד, עד שנראה לשפת יתר לדבר עוד בו ולהוכיח את אמתתו, לולא כי ללמד יצא, אשר לא טוב יעשו המבקרים בעמנו להפש מומי זולתם ולבדוק בחורין ובסדקין אחרי מעשה כל סופר ומחבר, אם לא קדמו כבר אחד מהקדמונים ברעיון מליצה או פירוש אחר; ואוי לו להמחבר, אם המצא ימצא תחת ידו אחת מכל אלה, או אחת דתו להמיתו מיתה רוחנית, לשלול ממנו כל יפי-כה וכל מעלה נכונה ולכנותו בשם הנאה "גונב ומגנב דבריהם" (פלאניאט בלע"ז)! ואיך נואלו שופטי תהו כאלה! הטרם ידעו כי רוח הוא באנוש ונשמת שדי תבינהו ותאלפהו חכמה להשיג לפעמים בעצמו מה שהשיג עוד חכם אחר לפניו? הן אמנם רבים הם המגנבים דברים ממחברים זרים, ישימו בכליהם ממיטב רעיהם; אבל חלילה לנו למרוד ולשרוד כבוד בגלל זה גם מאצילי הרוח הנודעים בקרבנו לאנשי מופת בתורתם וחכמתם! הן באמונת רוחו של החכם בן מנחם ז"ל לא יפון שום איש! אם כי באמונת דעותיו האלהיות ירביון הדעות, זה יעשהו לאיש אלקים קדוש, וזה לחנף וצבוע ישימהו; אבל לאיש מורם מעם "פילוסוף מקורי", הוגה דעות נאצלות, יחשב כעת בעיני כד בן אדם, ועכ"ז לפעמים לא מועטות נמצא אותו

(*) אמרי בינה סל"ו מביא אמנם המחבר כי ראה את פי' הכספי, אבל מזה לא נוכל עוד להחליט, כי גם המוסקאטו ראה אותו.
(נח) שם בפתיחתו.

מביא דברי זולתו בשם עצמו מבלי להזכיר את המקור הראשון — כל דבריו בספרו ירושלים נז) בענין עשרת הדברות לקוחים המה מספר "עקידת יצחק" שער ארבעים וחמשה, וטעמו על הדבור הראשון שאמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ולא אמר אנכי ד' אלהיך מחיוב המציאות", נובע מהכחורי מאמר ראשון סכ"ה, וכן טעמו נז) על הענל שעשו בני ישראל במדבר, "כי בקשו רק עצם אלקי אשר ילך לפניהם תחת משה", יסודו בהכחורי שם סצ"ב—צו, ויותר עוד מוצאת יפרש את הכתוב בזכריהו צום הרביעי וצום החמישי וכו' יהיו לכם לשישון כלומר טוב לי, יהי' לבית יהודה לשישון ולשמחה הצומות האלה רק האמת והשלום אהבו, ואשר החכם בן זאב נח) יהלל את הפירוש הזה בשמו, והדברים ממקורם יצאו מרבני הרמב"ם ז"ל ברביעי משמנה פרקיו, והפליאה רק על החכמים המפורסמים ממין זה האחרון, שלא ידעו או לא רצו להשיב התהלה למי שיאות לו! כאשר גם חכם אחר המעתיק של שמנה פרקי הרמב"ם ז"ל בהניעו להמאמר של "הטא מי מריבה", לא יכול להתאפק ולהעיר בצדו בפום ממלל רברבן דעת הרמבמ"ן בזה, בבטחונו "כי יהי חביב לכל משכיל לדעת בענין זה את דעתו ואופן דבריו המסולאים" ולא ידע או עשה עצמו כאלו לא ידע, כי הדעה הזו בכל אספקלריותה המאירה תפשה כבר מקום בספר העקרים בפכ"ב ממאמר הרביעי, וגדולה מזה מצינו עוד באיש אשר באמונתו ובישרת לבנו לא יספוק כל ישר חושב, ואהוב ונכבד הוא בעיני כל בני דור האחרון לתום-דרך וסופר מקוריי נט) "אשר כל נהרות פירסו מהעדן הרוחני יצאו", ה"ה העמקן הנפלא ר' נחמן הכהן קראכמאל ז"ל, יפרש בספרו העמוק ס) את הכתוב (בשמואל ב') כי אם ד' יגפני, או יומו יבא ומ"ת, או במלחמה ירד ונספ"ה, על שלשה מיני המיתות, השנהית, הטבעית והמקרית, וכבר קדמו בזה החבר סימן כ' ממאמר השלישי באותן הדברים ממש, וחלילה לנו לחשוד אותו בהעטפת טליתו של אחרים; והתימה לנו רק על בנו החכם ר' אברהם, אשר בספרו "פירושים והארות", לאבות (פ"ג מ"ו) מביא בשם אביו הפירוש הזה ולא יזכור את מקורו העצמי? ולוא רצינו אז יכולנו להביא עוד דוגמאות רבות לאלפים ולמאות איך שני נביאים מתנבאים בסגנון אחר, אבל גם זה המעט לא הבאנו רק מפני התורה היוצאת לנו מזה, כי לא נהיה נבהל להשיב ולשפוט מחר על אדם גדול ויקר לעשותו למלחך פינכא ולמתעשר ואין כל, כאשר עשה הח' כרמולי בהרב מוסקאטו ז"ל; כי אמנם מלאכה זו לא תצלח לעולם, וכל היך מבין יבין על נקלה, כי רק מעט בעל "הנפוצות" יצאו דברי "הקול יהודה", ואם גם נתן אמון לו שהפירוש הישן היה נגד עיני המוסקאטו ז"ל, רק אולת ורעות רוח לאמר עליו, כי כל מה שכתב כתב מאתו! הפירוש "קול יהודה", עשיר הוא בענינים צדדיים ורחבים כמוהם, אשר הפירוש לעצמו כלום נחשב לעמתם, הספר הזה מלא הוא בספרים עברים וחזונים שאין כמוהו בכל

נו) שם צד 54 העתקת שוחר טוב לישראל.

נז) שם צד 74.

נח) אוצה"ש ערך צום.

נט) דברי החכם צונץ בהקדמתו למונה"ז.

ס) מונה"ז שער יוד.

שוק הסופרים, לא הניח אף מחבר אחד עד ימיו שלא יזכרהו לברכה בספרו זה. פעם אחת קרה לו שזכרנו מעל בו ולא זכר את שם בעליו על מאמר אחד, או הודה ולא בוש לומר סא) : „ותמונה לנגד עיני כי כיו"ב ראיתי להראב"ע, אך אעמוד ולא אכיר מראהו כי לא ידעתי מקורו איו". עדות נאמנה על ישות לבו השחור מלהנות מישל אחרים! ולא רק מספרים נדפסים אצר את חמרי בנינו, כי אם גם מכתבי ידות שונות. כמו בענין הקראים שמביא סב) בשם ספר שבלי לקט כתיבת יד „שמנהג הקראים להתענות בתשיעי לבר", וספר „הנוח" של המדקדק הנדול ר' יהודה חיוג היה ת"י בכ"י, והביא דבריו להישותם את דברי החבר בלשונו הזהב : „יבואו ויגידו צדקתו דברי החבר רבי יהודה בן דוד סג) המכונה חיוג בספרו „הנוח" הוא החכם הזה ראש המדקדקים בכל מקום ובהראב"ע היה לו דין קדימה לכל דבר שבקדושה, הוא הנותן כתר מלכות בראשו ובראש ספרו הנזכר והספר הזה ליהודה חיוג אשר ידיו רב לו בלשון ערב, אל עמו יביאנו הראב"ע המתרגמו בלשון ק' והלא הוא כמוס עמדי בכתיבת יד" סד). ומפני כל אלה המעלות והיתרונות בדין הוא שזכה ה"קול יהודה" להחשב בין המחברים שלאחריו לספר *) הקובע ברכה לעצמו ולקרותו בשם, כמו יראינו בהספר „כסאות לבית דוד" נדפס פ"א בוורונא שנת „אתה" מזכירו כמעט בכל עלה ועלה ולפעמים גם בחבה יתרה, כמו סה) „בספר היקר קול יהודה של החכם מוסקאטו זצוק"ל. בעל המחבר של הספר הזה הוא הרב ר' יהודה עשאל סז) בכמה"ר אלעזר ממשפחת „מה טיב" לקח ממיטב מליצתו של המוסקאטו ז"ל ושם בילקוטנו שם, כאשר יראה ויבין כל מבין, ולולא דמסתפינא סז) מחמתו הייתי אומר, כי רבו ככלו רק משנתו של ר' יהודה הראשון הוא, ואין להשיני רק זכות הקצור וההתכוצות שבקרבו. — גם החכם-צבי החי קרוב לאותו זמן לא בייש את עצמו ללמד זכות על רב אחד, ר' דוד גישו *) ז"ל, שדרש בפומבי, כי האלקים והטבע הוא אחד, אשר משך אליו בעבור זאת ערעורין רבים — מפני שמצא בן סובר את הר"י מוסקאטו בספרו „קול יהודה" סח).

סא) מאמר ג' נ"ג.

סב) מאמר ג' ל"ח.

סג) החכם הזה ר"י ב"ר דוד חיוג מפ"ס ובשמו הערבי „יחיי אבו זכריה יהודה פאסי" היה אבי חכמת הדקדוק, מיסדה ומכוננה בתחלת המאה התשיעית לחמישי. מארץ מולדתו פ"ס בא לקורדבה ושם למד חכמת הדקדוק לר"ש הנגיד. הוא היה הראשון אשר העמיד יסוד שרשי הלשון על שלש אותיות וחדש כללי האותיות הנחות וחבר ע"ז ספרו „הנוח" אשר העתיקו אותו שני הרבנים ר"מ בן גיקטיליא והראב"ע ז"ל. ושתי העתקות אלה נדפסו ע"י החכם דוקעס בשנת 1844 והתימה על החכם הזה שלא ידע כי היה העתקת הראב"ע בכ"י אצל המוסקאטו.

סד) מאמר שני סע"ח ועיין גם בספר אמונת חכמים פרק כ"ו.

*) וחכם אחד ר' שמשון כהן מודין חשב לו לתיעלת לעשות מפתח להס' קול יהודה או"ג ה"ג 167.

סה) סוף שער י"ב ובכ"מ.

סז) הרב הזה חי בסוף מאה הרביעית והיה אחד מרבני פירארא ויש ממנו פסקים בדיני או"ה בכ"י ועיין בספר זצ"ל צד 123.

סז) עיין בס' הנ"ל שמביא מעשה נורא איך נענש אדם גדול אחד אשר העיז בנפשו ללעוג על הספר „כסאות לבית דוד".

*) הוא בעל המחבר ספר „כוזרי שני" וימטה דין.

סה) תשובות חכם צבי סימן י"ח.

והנה נחשוב כבר לדי השקפתנו זו על הספר „קול יהודה“, רק דרכנו בספר „נפוצות“ נאחו גם פה ונספר בקצרה תולדות החכמים שאינם בני ברית המובאים בספר זה נוספים לאלה הנזכרים בנפוצות יהודה; וגם פה רק אותן החכמים שלא יכירם עוד הקורא העברי נציגם לפניו; אבל אלה הקדמונים שדברו מהם כבר חכמי ישראל הגדולים ויזכירם בספריהם, רק למותר יהיו דברינו עליהם, ואלה המה: בן סינא (ט), בירוס הכלדי (ע), אריסטיאה היוני (עא), אובסיביאו (עב), טולימיאו (עג), יוליאן פירמיאני (עד), פיקודומינו (עה), יוסיפו מילוטו (עו), אבינצר (עז). ובוה נחתום זה הפרק שהוא האחרון לבקרת ספריו הנדפסים, כי הספר אשר חבר על „שיר השירים“ ומביאו שלש פעמים (עה) בספריו הנדפסים, טרם עוד ראה אור עולם, ומהמעט אשר ירמו הרב עליו נוכל להתאונן בצדק על האי שופרא דבלי באבק כותלי-הביבליאטהעקין ולא זכינו להנות מאורו ונוכל רק לשער התאמת ספר-שירי כזה כשירי שלמה, לרוח הפיוטי של הרב המוסקאטו ז"ל ומה נהדר

(ט) מאמר א' ל"א: „הרוצה לעמוד על עקרי הדברים ילך לו אל קריאת ס' בן סינא“ ונקרא בשם Avicenna פילוסוף ערבי ורופא מפורסם, נולד שנת תש"מ לאלף החמישי 980 למספרם בעיר Afschema ומת תשצ"ז 1037. שיטתו ברפואה ובפרט ספרו הגדול Kanuu היו שנות מאות רבות הראשונים במדרגה.

(ע) „וכמאמר בירוס הכלדי בקריעת י"ס פי רשע מחתה לו, כי הם אמנם דברי עקש ופתלתל מאפקורסים האומרים לאל סור ממנו“ (מאמר א' ס"ד). החכם הזה בשמו Bernasus היה כומר בבלי בזמן אלכסנדר מוקדון בשנות 260—325 לפני סה"נ וכתב בל' יון קורות עם בבל.

(עא) מאמר ב' ב' כ': „ותלמי מלך יון גם הוא עשה לבית תפארתנו את כל הכבוד הזה המסופר בחבור אריסטיאה היוני“, הוא הח' Aristia שווי לפי המקובל בימי תלמי המלך כנ' מאות לפני סה"נ וכתב בספרו זה מאורע של ההעתקה הידועה בצבעים שונים. אבל המאוחרים יעוררו עליו ספקות גדולות ועל ספורו. עיין הערת הח' קאסול על מאמר הדרת זקנים של הח' מאור עינים.

(עב) מאמר ב' ב' סוף ס"ו. שמו האמתי Eusebius נולד בעיר Cäsarea בשנת 270 למספרם ונעשה שם להגמון בשנת 314 ומת 340, חבר ספרים רבים כמו ספר הכנה ודה"י ועוד ומוכא פעמים רבות גם בס' מאור עינים.

(עג) מאמר ג' מ"ט: „והמה בכתובים בספר האלמאגיסטא לטולומיאן“ והוא בתקונו Ptolmäus תוכן וחוקר גדול באלכסנדריה בחצי הראשונה של מאה השניה לסה"נ, וספרו אשר כתב בחכמת הכוכבים נעתק בשנת 827 ללשון ערבי ונקרא בשם Almagest.

(עד) מאמר ד' כ"ה: „כאשר עיניך תחזינה בס' יוליאן פירמיאני“ Pirminius הגמון וקדוש אצל הנוצרים ומת ברייכנויא ג' נאָוועמבער 753.

(עה) מאמר ד' שם: „וב"ז תמצא רשום בספר הטיאוריקא שחבר הפיקולומינו“ Picolomini היה שרש פורה משפחה מיוחסה שבאיטליא בשמו: Aeneas Sylvi Picolomini ונעשה במשך הזמן לאפיפיור, נולד 19. אקטובר 1405 מת 14. אויגוסט 1464, ונודע נ"כ ככותב דה"י ולמשורר גדול.

(עו) מאמר ד' כ"ט: „ומכללם יוסיפו מוליטו בספר האיפי מירידי“ הוא J. Moletius מעיר מיסוניא היה מורה בחכמות הלמדיות בעיר פאדווא וכתב ס' Ephemerides ר"ל לוחות תנועות הכוכבים, בימי האפיפיור גריגור הי"ג בשנת 1583.

(עז) מאמר ה' י"ח: „וכבר הכה אבנצר אלפראבי על קרקד זאת ההקדמה“ הוא הפילוסוף הידוע „אלפראבי“ אשר כתב עליו הח' שטיינשניידער ספר מיוחד ונדפס בשנת 1869. הקדמתו לס' תגמולי הנפש לר"ה האיטליני.

(עח) נפוצית יהודה דרוש מ"ט ובקול יהודה מאמר ג' פי"ו.

היה המראה הגדול הזה, אבל חבל על דאבדין; ונחשוב רק לנכון עוד להעתיק פה דברי המגיה הנ"ל שנדפסו רק בההוצאה הראשונה המוסיפים הלל ושבה במעלת החבור קול יהודה ואלה תמצית דבריו: "מי הקים כל אפסי ארץ לראות מראות אלקים בדברי הספר החתום הזה אשר לא היה נתפס במחשבה זולתי לשנים גדולים בראש אמיר קול לו בביאורו קול אליו מאת האלקים אשר ענהו בקול אמרת אלקי לגלות אוצרות קודש ומטמוני מסתרים, מה שמו ומה שם בניו המפוארים יצ"ו כי תדע מה למעלה ומה למטה על פיו ועל ידם? זה הדור בלבושו לבוש מלכות, צופה ברוב כחו, מה לפניו ומה לאחור, אריא דבי עלאי כמו"ה יהודה מוסקאטו וצוק"ל, אשר שם בארץ משפט הדרשות בס' נפוצות יהודה, ולביאורו זה רבים ייחלו, שפתי חכם פזרו דעת ומלאו פני תבל תבונה, ובהקבץ אחים יחדיו ר' אלחנן ור' יצחק יצ"ו בני הרב המחבר ז"ל ונמלכים לעבוד את ד' ולעשות נחת רוח לנישמת אביהם שבשמים וכו' צאנה וראנה בנות השכל שערים המצוינים בהליכות עולם במלך השלם המחבר הזה, בעטרה שעטרה לו אמו תורת אמת הנוטפת מבין שפתות הגאון המבאר אשר לא הניח דבר קטן ודבר גדול אשר לא עמד עליו בעיונו הזך ויעש לו מטעמים כאשר אהב, אחו בסנסניו ויבדל ויחבר ויבאר המלות הדרושים והוכוחים ויוציא כלי למעשהו, כן ירב שם מהללים ותשתפך נפשו מול החבור הזה ואנחנו רק נעני אבתריה: אמנם הגדיל לעשות מאד! ואחרי אשר ציירנו אותו כפי כחנו לפי חלק הדרשני והפרשני שבקרבו; ננסה בפרק הבא לתת דמות מצד הפיטני שבו, ולהראות כי כנחו בהדרוש והבאור, כחו גם ביסוד ומליצה גבוה, ונוכל להעמידו בשורה ראשונה את משוררי דורו, לפי מצב החכמה ההיא בימים ההם.

פרק ו.

ארץ איטליא המסגלת מני אז להיות — אם גם שניה במעלה — אָחות לארץ ספרד בהגברת כל ענפי החכמות והפילוסופיה. זכתה גם להיות בת-גילה ולעמוד בצדה בפרק השיר והמליצה, כל רבניה וחכמיה הגדולים אהבו תמיד לשיר, ובכל עבודתם ופעולתם בשדה התלמוד והחקירה שעשו להם לעקה, לא שכחו בריתם את השפה הקדושה לתנות לה אהבים ולהראות כחם כי עז בה; עוד בימים קדמונים נראו מחברים שונים בקרבה שעשו אונים לשפת עבר והרבו לסלסל דבריהם בשוי החרוזים בסופי הדלתות, כמו ר' שבתאי דוליני (א) החי עוד בימי הגאונים, בהקדמתו לספרו "חכמוני", המלאה חרוזים שונים בהתימת שמו, שם אביו ושם עירו בראשיהם, דבר אשר רוח מליצה שירית נושב מתוכו, ואם כי גם אנחנו הננו מן הסוברים (ב) שההתחקות המאוחרת שנולדה בין סופרי ישראל להונות את משוררי הערב ולהשות כמוהם הדלתות והסופיות, לא הביאה טובה גדולה בחכמת הלשון, ואדרבא השחיתה עוד טוב טעמה ונועמה הטבעי; אבל בשום אופן לא נוכל להחליט (*) כי כל עיקר החרוז (ג) ממי הערבי מוצאו ויליד חוץ

(א) צונץ נד"פ צד 375 הערה ד'.

(ב) כוזרי מאמר ב' ע"ד והחכם בן זאב בתלמודו חלק ה' מאמר ה'.

(*) עיין דברי מהר"ם בן חביב בספרו דרכי נועם מובא בספר "רוח חדשה" מאת

אלחנן חי כהן תושב ריגיו יע"א.

(ג) עיין דעלוטש Zur Geschichte der jüdischen Poesie.

הוא מעקרו, באשר מצאנוהו אמנם גם בכתבי קדשנו כמו (ד): "מי יתן לי אבר כיונה, אעופה ואיכונה; אם ישך הנחש, בלי לחש, וכדומה דוגמאות רבות אישר לא נוכל לבטלם כלאחר יד ולומר: כי במקרה נפלו מפי אומרים! ועכ"פ נוכיח מזה, כי החרוז הוא אחד מיסודי המליצה והשיר עוד מימי פריחת הלשון, ומה נמרצה מליצתו השנונה של נושא הבורנה, הרב מוסקאטו, על דברי החבר (ה) בחרפת המשקל והחרוז לאמר: "עלובה עיסה שהנחתום מעיד עליה", באשר אמנם ר"י הלוי בעצמו הוא המורה דרך בשיריו הנשגבים והמיוסדים על אישיות התנועות והחרוז כי לא כהכזעקתו עליו כן היא! ולדעתנו, החרוז, אם גם לא מאבות השיר הנחו, עכ"פ הוא תולדתו, כלומר: ממנו נכיר הכשרון ורוח המליצי של כותבו. ובפנה זו לקחו האיטלינים חלק בראש בכל המיעדים, רבינו נתן בר' יחיאל מרומי לא יכול גם הוא לפטור את עצמו בכתובת ספרו הגדול הערוך המלא דבר רק בקישטו ראשיתו בשיר חרוזי, ואם כי שירו זה יגרם בהצין שנינו (ו) ומליצותיו קשות וחסרות כל רגש, הביב הוא לנו עכ"פ מצד המלאכה בעצמה, המראה נטית וחפין הגדולים גם בדור הקדום הזה לנהוג סלסול בשפת עבר ולשיר בה שירים. החפין הזה התנהל בין חכמי איטליה מדור לדור וכמעט כל הרבנים עד זמנו של המוסקאטו ז"ל עשו חובה לעצמם לפייט ולומר כל אחד כפי כחו — ואם כי חוג השקפתם היה צר, ודעת החן והנועם בהשירה לא השתלמה ביניהם כל צרכה; אך הנטיה לכל חן ויופי, רגש לב לכל נועם ונשגב שנשבעו עמוק עמוק בטבע בני האיטלינים, הן הנה שהעלו נצה למליצת ישרון שמה ותנין נין ותוציא פרחים, אם גם לא פרחי זמיר, פרחי ספרד הנעלים; עכ"פ פרחי בציה, אשר בכל אותות קרת החורף הנושאים עליהם, יקרים ונשגבים המה מצד עושר בעליהם בחכמת הלשון וחרוזיהם הנעימים אשר קול ערב יתנו. — הרב ר' משה פרוינצאלי רבו ובן דורו של המוסקאטו, איש כתב פסקים רבים על כל ד' חלקי הש"ע, מקצתם נדפסו ומקצתם עודם בכתובים אצל רבני מנטובה, ואשר היה (ו) כשולחני הזה שהכל מדיצין אליו אנרותיהם ותשובותיהן, גם הוא חרוז כללי הדקדוק על משקלי השיר ונדפסו במנטובה בשם קדמון; מבלעדי החרוזים עוד הרבו לעשות תחבולות שונות בשיריהם המראות כחם הרב בהשפה, להטותה לכל אשר יחפוצו המה, כמו למשל: הרוח אשר שרר בימי המוסקאטו לעשות כונים בדרך, "רצוא ושוב", כלומר לסדר המלות והבטוים באופן כזה שיהא נעוין סופו בתהלתו ויהי קרוא משני צדדיו מראשיתו ואחריתו, כן שר ר"ע מן האדומים את שירו (ה) על הדוכסית מסאבויה, המתחיל "קינה שאו עמים" והרוח הזה תקף עוד ביותר את הרב מוסקאטו והלך צעד הלאה לשלב גם האותיות ברצוא ושוב, גם בעת דרשו והשתעשו ברמזים וסודות כדרכו לא שכה לתכל את "נושאו" האהוב לו ולעשותו לשיר פשוט מרובע בהפוך אותיותיו למפרע, ומאת הכתוב "כל מחמצת

(ד) צונץ שם צד 342 הערה הביא הרבה חרוזים מכתבי קידש עיי"ש.

(ה) שם בכוזרי סוף סע"ח.

(ו) עיין תולדות ר"נ בה"ע מאז רפפורט, ובקורת עליה מאת חכם אחד בהכרמל

פין וס' דודו"ד ח"ד צד 308.

(ז) דברי הרב רמש"ג בתולדתו.

(ה) מאור עינים ומ"ל הוצאות קאסול צד 145.

לא תאכלו". יעשה שיר בדלה וסוגר באמרו ט: "כשנשלה ידנו לאחוז בונגם יהי בכפנו דלת וסוגר של טור אחד שלם מחובר ומסודר עפ"י ערכי בעלי השיר במתכונת שיר פשוט ומרובע ובה משפטו כ"ל מהמצ"ת ל"א תאכלו" ול"ך א"ת א"ל תצמ"ה מל"ך", ולפעמים נראה עושה על מתכונת "פנים ואחור", באופן שהאותיות משני עבריהם יציפו ויקיימו מאמר אחד ונוכל לקרותו משני עבריו. שירים ממין זה כתב הרבה, ובכ"י אלמאנצי י (היום בלונדון) נמצאו: תחנה בדרך Sonetto וששה טורים לה הנקראים פנים ואחור וזה האחרון: "הרוה ילבש חור ידיו וידורו, השב ליהודה". גם הלאה יהיה לנו מקום להראות שינונו בדרך הזה, אבל מתחלה נציג פה על הסדר את כל שיריו שיש תחת ידנו ממנו, מהם אשר כבר נדפסו ומהם אשר לא ראו אור עוד, וכאשר נשכיל ונתבונן היטב בהם, נוכח, כי בפנה זו השכיל ר' יהודה לעשות מכל רבני דורו, ואם גם כמוהם גם הוא הקפיד יתר מדאי לפאר את שיריו בחרוזים וצלצולים, אבל לא השחית בעבור זה זיו רוח הפאָעטי שהיא טבעיית להמשורר וראשית חובתו — ועל כלם שורת המליצה הישנה בכל תקפה ועוזה, ומלאים חוס צה ורגשות עדינות וטהורות המפכות מלב מליץ טהור שהוקדש מנעוריו להיות אחד מנבורי הלשון, ולא יעצוהו בדרכו פעולותיו האחרות הרבניות והסודיות ולעמוד לו לשטן. —

שירי בהספדו על הגאון ר' שמואל קזיס (נפ"י דרוש ל"ב) אשר דברנו ממנו בפרק ד' לעיל ביחוס משפחתו.

ספדו יא) הלילו ישירי לב,	הורידו פנחל דמעה
יום לתרועה יהיה לכם	לתקע שופר פגבעה
פתאום שוּדַר אהל יעקב	קרנו לארץ נגדעה
גלה פבוד אל הקב"ה	ארון יב) קדוש מלא דעה
ויהי בנסוע הארון	עלה לאלקים בתרועה.

קינה על מות הגאון בעל בית יוסף והש"ע יג).

ויהי בשנת של"ה כאשר נגדע הארז בלבנון הוא הגאון האדיר רבינו יד) יוסף בן רבינו אפרים קארו המהוקק הגדול ליהודים, היה אבל כבד לישראל ובכל

ט) נפ"י דרוש יוד.

י) כן כתב לי החכם הגדול דר. מוהר"א בערלינר והבטיח לי לחפש עבורי אחרי התחנה ההיא, אבל לדאבון לבי לא עלתה לו עד הנה. גם החכם הגדול המנוח ר' ד קויפמאָנן כתב לי, כי יש ת"י השירים האלה והבטיחני לשלחם אלי, אבל נתפס בעון הדור ונתבטלה הבטחתו.

יא) השיר הזה שר על משקל ח' תנועות בזילת וכן בסוגר, על הגאון הנ"ל בתוך הספדו שהספיד עליו בשנת של"ב, ואוצר רב מרעיונות נשגבים צפון בו. לעורר בקול יבבה ותרועה על גודל האבדה.

יב) בכונה כתב "קדוש" לא "קידש" כדרך הכתוב, מפני שהוכרח להשלים התנועות והם רק יתכנו בנפרד "ארון" לא בסמיכות "ארון" ו"קדש" לא יתאים רק בנסמך כמובן. יג) נדפסה באוצר נחמד ה"ג צד 167.

יד) תולדתו עיין בס' "מוצאי גילה" שפר ובספר של המשכיל ח"ד פריעדבערג נ"י אבל מנוקד שם בטעות השיר הנ"ל. ואני תקנתי אותו הכל על מקומו.

מקום שהגיעה השמיעה המעציבה הזאת נשאו קנה ונהי על מות לבן פורת יוסף הזה; חכמי איטליא היו המרגישים ביותר את העדרו מאתם. לאשר שמה לארץ איטליא שלח הרב קארו את רוב חבוריו להדפיס, כמו בשנת של"ג ששלח לוויניציא את ספרו כסף משנה, והרב ר"ע טו) מן האדומים הטריה והשתדל עבורו אצל העשירים להזיל זהב מכיסם להוצאתו וגם הגאון טו) ר' שמואל יודה קאצנעלענבויען מזכיר בהספרו עליו ג"כ אשר שלח אליו ה"ת להדפיס, ואין חדוש כי בארץ ההיא גדל השבר מאד וכל הרבנים שמה קשרו עליו מספר מה, אז התעורר גם המוסקאטו ז"ל ויקונן עליו קנה משברת לב ומרתחת דם כל קוראה, בת י"ח טורים בנויה על משקל ב"ת ויתר ב"ת ויתר בדלת, ב"ת ויתר ב"ת ויתר וג"ת בסוגה, וזהו תוארה:

הורד גאון יעקב ואדר היקר	שדר, ואיך לא אספדה אילילה?
הה! אעשה מספר וכבנות יענה	אבל בקול מר עד מאד אנדילה
כי קיל נהי נשמע, קצין עם נאסף	"יוסף" צבי עריו אבוי אוהילה
אימה גדולה וחשכה נפלה	על כל פני מזרח וכן הבהילה
כל שוכני תבל, לעת בו שלחה	יה, שסעה אותו ולא הבדילה
כי בלעה את כל גאות יעקב ועד	עפר פאר עמו אזי השפילה.

הורד....

תורת אלהים חי לחכמי עיר צפת, נפשו בטוב תלין, הלא הנחילה
שמה לאור מהשך וחק משפט קהל עדה בישראל כבר הגבילה
היה לראש משביר לכל עמו ומי מינו בתורת אל אמת נשפילה
הוא העריך "שלחן" ל"בית יוסף" ושם רמב"ם יח) לאור, בו נשמחה נבילה
הן סערת חימה לעם אל יצאה בו עץ פרי עושה פרי הפיקה.

הורד....

איך יעלה פורת עלי מבחר אנוש	לא שגכה חכמה ולא הצילה?
על-זה אני בוכה במספר מר ומ	עיני מקור דמעה בצר אזילה
לא אתנה פונת לאנחתי ואם	זאת תהיה לרי"ק יט) ולא אזעילה
אקרא בקול גדול לעזרר יללת	רועים ותמיד אחזור חלילה
איך אלשאל הורד פרוב ממשח אבוי! אוי! מה-נדבר-בו ומה נוחילה.	

הורד....

טו) מאור עינים פכ"ג.

טז) דרושות מהר"י מינץ דרוש יוד.

יז) רומז לשני ספריו הש"ע והב"י.

יח) הוא פירושו כסף משנה על הרמב"ם.

יט) כונתו ע"ש הנספד המרומז בתיבת "לרי"ק", רבינו יוסף קארו. הקנה ההיא נכבדה מאד הן מצד צורתה הנאווה, כאשר מצד תוכנה היקר, ובפרט הבית השלישי כלול בהדרו בשלל צבעים שונים ונוכל לדמותו לשירי ספרד היותר מבחרים, כאשר יודה כל קורא אשר יש לו לב רגש ומבין בשיר.

שירי סאבויה (כ).

בשנת של"ד (15 Sept. 1574) ביום ב' דר"ה מתה הדוכסית הנאורה אשת Emanuel Philibert דוכס סאבויה (כא) (Sovoja), היא הדוכסית מארגריטה אחות מלך צרפת קארל התשיעי, וספרו אותה קהל גדול מהמשוררים שנספחו אליהם גם רבים מחכמי היהודים. ואם אמנם אנחנו בני דור האחרון לא נדע מה טיבה של הדוכסית הלזו ובמה זכתה לכל הכבוד הזה להיות נספדה מגדולי הדור, ובכל חפושנו בקורות הזמן לא מצאנו לה זכות רק פעם אחת אשר יספר ממנה הסופר הנאמן בן הדור ההוא (כב) ר' יוסף הכהן: כי בעלות לרצון לפני בעלה, להדיח את היהודים מכל ארמת פיימוטי בשנת 1560 אז התנפלו לפני רגלה וביאו לפני מנחה, ותשא את פניהם בעת ההיא ותדבר על לבם ויאריכו להם הזמן, ומפני ההטבה הקטנה ההיא, עוד לא שותה לכל ההלולים והתשבחות שהרבו לה חכמי ישראל; אבל סומכין אנחנו על אי חנופתו של החכם האדומי ז"ל, אשר לא ירבה במהללים הנם, ואם הוא לא עצר בעדו מלקונן שלש כג) קינות נחמדות מלאות הגה והי על מות השרה ההיא, בטח מעשיה קרובה ופעלותיה הנידו תהלתה ולזאת גם הרב מוסקאטו בא בין המקוננים, ויקונן עליה ג"כ שלש קינות על שלשה אופנים, ולפני כל אחת ואחת יעבור במליצה פרויט להגיד תוכנה ומהותה העקרי, וכה מתחיל:

והביט אבן גדולה ויקרה סגולת מלכים על פי הבאר הלא היא מדאמה מרגריטה רבתי עם צרפת שרתי במדינת סאבויה, ונאספו שמה כל האדירים ללשונותם באותותם לגוייהם, וגללו את האבן מעל פי הבאר, ועלי מן הבאר ענו לה במחוקק במשענותם, אלה עמדו לברך בשיר קדש הילולים, ואלה עמדו על היללה, אשר שם סופדים יקוננו חסידה בראשים ביתה, אז התנשא לעמתם ויאמר, עתה משוררים השכילו הוסדו סופדי ארץ, עבדו עבודה זו ביראה וחילו ברעדה פן תאבדו דרך מהללה, והממעיט יחסיר ויספר אל חק:

א.

(כד) מה רָגְשׁוּ גוֹיִם בְּשָׁרִים חוֹלָלִים

הוֹדוּ לְבַת מֶלֶךְ וְעַל זֹאת קוֹנְנוּ —

(כ) השירים אשר יבואו תחת שם זה הניעו לידי מאת הרב החכם הגדול מוהר"א ד"ר בערלינר שליט"א אשר מצא אותם עוד לפני כ"ה שנים בהיותו בבית עקד הספרים במאילאנד. והגני נותן בזה תודתי לו לפני קהל ועדה בעד האוצר היקר הזה, שלא ראה עוד אור הדפוס, ואשר עד חדש הנהו להכחות ההלציים הנטועים בנפש המוסקאטו ז"ל לעשותו למשורר ופיטון.

(כא) (Savoyen) דוכסית במחוז איטליה הית מלכות סרדניה ונספחה אליה בשנת (1434) ארץ פיעמאנט ומשנת (1860) סרה למשמעת ארץ צרפת.

(כב) עמק הבכא הוצאות פויסט צד 143 — ויש לחקור בשם הנסיכה ההיא, כי בדברי הימים הכוללים לא ימצא שמה, ישנן אמנם "מרנריטות" רבות כמו מרגריטה מפארמא, מרגריטה מנאווארא וכמוהן, אבל מרגאריטה מסבויה אשר יתאימו זמנה ומשפחתה לאותה הנזכרת, בכל אלה לא מצאתי — ואולי בדה"י האיטלינים נמצאה ושם מקומה.

(כג) מאור עינים הוצאת קאסול שתי קנות בלשון עברי ואחת בלשון ארמי.

(כד) השיר הזה בנוי על ב"ת ויתר ב"ת ויתר ב"ת ויתר ונקרא (Sonetto) שיר

מִקְדָּשׁ פָּאָר לְשִׁמָּה יִרְיָהֶם בּוֹנְנוֹ
עִם קוֹל הַמּוֹן שִׁירִים תְּהַלּוֹת בּוֹלְלִים.

אֶבֶן גְּדוֹלָה עַד מָאָד הֵם גּוֹלְלִים
רַבַּת בְּנֵי צָרַפֶּת, וְלוֹ הַתְּבוֹנְנוֹ
יִתֵּר שְׂאֵת וְעוֹז אֲשֶׁר שָׁם קִנְנוֹ
תִּשְׁקֶה לָפָה יָד, פֶּן יִהְיוּ בְּמַחְלָלִים.

הֵן כָּל יֶקֶר חֲכָמָה וַיִּתְּרוֹן מַעֲלָה
מוֹקֵטֶר לְשֵׁם קְדֻשָּׁה וּמִגֵּשׁ לָהּ הַלּוֹם
מִר מִדְּלִי הָיוּ כְּאֵין נִחְשָׁבוּ;
כִּי בֶן לְמוֹל עֶרְכָּה וְרַב טוֹב פִּעֲלָה
רוֹב מִהֲלֵל יִמְעַט בְּסִפּוֹר יִהְלּוֹם כֵּה)
שְׁחִי בְנוֹת הַשִּׁיר וְרוּמָם יִשְׁכּוּ.

וַיְהִי כִּרְאוּתוֹ כִּי קִרְיַת הַלֵּלָה לֹא תוֹשֵׁלֶם זוֹלָתִי בַשִּׁיר עֲלִיּוֹן מַעִין דּוֹגְמָא
שֶׁל מַעֲלָה, נִשָּׂא תִשׁוּקֶת נַפְשׁוֹ וַיֹּאמֶר:

ב.

מִי יַעֲלֶה אֶבְרָה בְּנֶשֶׁר אוֹ כָּעֵב	קָל חַיִּשׁ יַעֲזֹפֶה עַל פְּנֵי שָׁמַיִם
רֶנֶת בְּנֵי אֱלִים שְׁרָפִים עוֹמְדִים	יִקַּח וַיָּבֵא לִי לְאוֹר עֵינַיִם.
גוֹלָת זֶהֱב אוֹפִיר בְּבוֹדָה בַּת מֶלֶךְ	כִּים אֶעֱרוֹךְ אֶל בֵּית יְרוּשָׁלַיִם
אוֹ אֶבְרָה טַעֲמָה לְחֻכְמֵי יוֹעֲצִים	בְּבִתָּב אֶמֶת רָשׁוּם וּבְשִׁפְתָיִם
רוּחִי וְנִשְׁמָתִי לְמוֹל זֹאת אֶאֱסוֹף	אֲשָׁא לְבָבִי נָא אֵלַי כְּפִים
יִגִּיד לְכָל יָבֵא גְבוּרֹת פִּעֲלָה	בָּהּ יִחְסֶה אֲבִיּוֹן קֶצֶר יָדִים
טַעֲמוֹ רָאוּ כִּי טוֹב וְכִי נָעִים שְׁמָה כֹז	גוֹשׁוֹ הַלּוֹם הַשְׁתַּחֲוּוֹ אִפְּסִים
אֶבֶן יִקְרָה מִפְּנִינִים הִיתָה	בָּרָה וּמִזְהִירָה כְּצִהָרִים.

עוֹדְנוּ מַדְבֵּר, וְהִנֵּה יָד שְׁלוּחָה וְתִנֵּעַ עַד פִּיּוֹ הַחֲרוֹן הָלוֹ אִשָּׁר לֹא יָדַע אִישׁ
אֶת גְּבוּרָתוֹ; עֲלִיוֹנִים רוּאִים אוֹתוֹ כִּלְפֵי מִטָּה, תַּחְתּוֹנִים רוּאִים אוֹתוֹ כִּלְפֵי מַעֲלָה,
כִּי נִהַפְּכוּ עֲלָיו אוֹתִיוֹתָיו בְּרִצּוֹא וְשׁוֹב מִסּוֹף אַחֲרִית דְּבַר עַד רִאשִׁיתוֹ. וְהַכֵּלֶל הָעוֹלָה

זֶהֱב מִפְּנֵי כִי טוֹרִיו כַּמִּסְפָּר זֶהֱב יָד עֵיין בְּסִפּר שְׁרִשׁוֹת גְּבֻלוֹת מֵאֵת הַח' שְׁלֹמָה דִּי
אוֹלִיּוֹרָה הַנִּדְפָס בְּאִמְשִׁמְרָם שְׁנַת תַּכ"ה דָּף ל"ט.

כֵּה) יִרְמֹז עַל שְׁמָה מִרְגִּיטָא אֲשֶׁר פִּירוּשׁוֹ מִרְגִּלִּית (Margalit), וְכֵן הָאֲדוּמִי בַשִּׁיר
יֹאמֶר עֲלֶיהָ: "וּכְמִרְגִּלִּית זוֹלָת תַּכְלִית עֶרֶךְ כְּשִׁמָּה הִיתָה אֵין רַב".

כֹז) הַשִּׁיר הַזֶּה בְּנוֹי עַל ב"ת וַיִּתֵּד ב"ת וַיִּתֵּד ב"ת וַיִּתֵּד ב"ת וַיִּתֵּד ב"ת
וַיִּתֵּד וּג' תְּנוּעוֹת בְּסוּגָר.

כֹז) עֵיין הָעֵרָה כ"ה לְעִיל.

ממנו, כי אחרי העירו קנה על הלכה סגולה זו המתוארת בתל עם שהכל מסתכלין בה, כי היא היתה צבי עדים ויקר תפארת כל הנשים ולב קהל עם צרפת ועקרת, אשר עלה כמו שרש פורה ממערב, הוא מחזו צרפת המערבי בערכנו, ולעת שאת שרש הזה ענף ועשה פרי למעלה, רמז על היותה כפורחת עלתה נצה והצמיחה צמח צדיק אדון קרלו בנה יר"ה, אז נתן כתר מלכות בראש תבל, ובה ידע והכיר מעלת תום לב וישרו, סוף דבר נשמע קולו, כי בבואו אל קדש ספור הלוליה יודע כמביא לים תשורת מים ללא הועיל, על כן בראשי ארבעה טוריו נרשמו אותיות מ"י ש"י ובאחרית כל אחד משלשת טוריו הראשונים אותיות י"ם, להורות כי אלה התוארים המה מי תשורת קדש אשר יוביל שי אל ים י"הודה מ'וסקאטו י"צ"ו מ'אוסיםא י'ושב מ'נטובה שדמות דיוקנו הקוקה באותיות י"ם י"ם י"ם, וכל ים לים יביע אומר ובה ידבר:

ג.

לְמוֹת תֵּל עִם יְפִי עֲרִי"ם	כח) מִי לֹא יִשְׁמִים לְבוֹ וְכָאֵב
צִרְפֶּת עָלָה שְׂרֵשׁ מִי"ם	יִקְרֶת כָּל בֵּת לֵב קָהֵל עִם
קָבֵל תֵּבֵל כְּתָר קִי"ם כט)	שְׂרֵשֶׁה לָעֵת פָּרֵץ מַעְלָה
אֶךְ יוֹבֵל מִים שִׁי אֵל יָם.	יָדַע יְפִי מַעְלַת תּוֹם לֵב

* * *

אלה שלשה השירים שלח לי הרב החכם הגדול החוקר הבלשן מו"ה אברהם דר. בערלינר יצ"ה, אבל בלתי מסודרים ומנוקדים באי ליד, ואנכי הגהתי ונקדתי אותם כמשפט, ואדמה, כי הקוראים המשכילים יכירו לו תודתם בעבורם, כי אמנם סגולה יקרה צפון במו ומראים על גודל נפשו הזכה והפיוטית; וההבדל אשר בין השירים האלה לשירי הרב בעל "מאור עינים" על ענין זה המוזכרים לעיל, ההבדל הזה יצדיק רק משפטי שגורתי בראש זה הפרק, כי גבה ר' יהודה מכל חכמי דורו בחכמת השיר. כי מי בר' עזריה חכם בכל החכמות? ועכ"ז עומד הוא בכמה מעלות למטה ממנו בחכמה זו.

שנת ש"ן, שנה שמת בה הרב מוסקאטו ז"ל, היתה שנה של בצורת ליושבי מנטיבה, כי עצר ד' את השמים ולא היה מטר על פני האדמה, אז פנו בעת צרתם זו אל רבם וקדושם הרב ר"י מוסקאטו הנ"ל והוא תקן להם לצורך שעה תפלה על עצירת גשמים, מלאה השתפכות הנפש, וזה תוארה ל):

כח) שיר פשוט על משקל ח' תנועות בדלת וכן בסוגר, ונקרא פנים ואחור משני צדדיו.

כט) רומז על בן הנסיכה הזו הוא האדון "קרלו" המובא בפתיחתו וכינתו במאמרו "כתר קים" להורות, כי האדון הזה נתעטר בכתר גדול לקרותו בשם "גדול" כי הוא המתואר בקורות העתים: «Karl Emanuel der Grosse» ובעמק הבכה דף 174 יספר, כי המלך תחת אביו בשנת 1580 בעודנו נער בן שמנה עשרה שנה ומת בשנת 1630. — ל) מזכירה בעל אוה"ח החכם רח"מ בערכו ונדפסה בספר "אילת השחר" שסדר הרב מרדכי ירא קובץ סליחות לכל השנה לחברת "שומרים לבקר" בשנה שע"ב בדף קע"ד ע"ב. ועיין צונץ סינאג. פאעזיע צד 414.

כאיל תערוג על אפיקי מים כן נפשי תערוג אליך אלהים : אלהים אלי
אתה אשחרך : צמאה לך נפשי : כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים :
עושה גדולות ואין חקר נפלאות עד אין מספר : הנותן מטר על פני ארץ
ושולה מים על פני חצות : לשום שפלים למרום וקודרים ישגבו ישע :
מצלאין אנחנא ותבעין רחמי מן קדם אלהא מרי שמיא וארעא עם ספר
אורייתא הדין דכתיבין ביה תלת עשר מכילין דרחמי בכתוב : ד' ד' אל רחום
וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופושע וחטאה
ונקה, האל העונה את יראיו לעתות בצרה : המנהג עולמו בחסד ובריותיו
ברחמים : הוא יתמלי רחמין טבין וקריבין עלנא מבקשי פניו המיחלים לחסדו
אשר נגדו כל תאותנו, ואנחתנו ממנו לא נסתרה : יהי רצון מלפניך ד'
אלהינו ואלהי אבותינו שתפתח לנו את ארובות השמים ותריק לנו ברכה,
וצדקה תביע ותשפיע שפע שבע רצון להשביע נפש שוקקה, ונפש רעבה
תמלא טוב, תצו שחקים ממעל, ודלתי שמים תפתח, גשם נדבות תניף אלהים
נחלתך ונלאה אתה כיננת כדבר שנאמר : יפתח ד' לך את אוצרו הטוב את
השמים לתת מטר ארצך בעתו, ולברך את כל מעשה ידיך, ותקוים בנו מקרא
דכתיב : כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו
טלם, טוב ומטיב לכל, הבט נא משמים וראה כי הנה חרבו פני האדמה
כי נעצרו השמים ויבשו, אכלה נבלה הארץ, אבל תירוש אמללה גפן נאנחו
כל שמחי לב, הפלה חסדיך מושיע חוסים, כי הנה אביוני עמך יהמיון
בשפכם כמים לבם נכח פני ד', כלם אליך ישברון, לתת אכלם בעתו, תתן
להם ילקוטון תפתח ירך ישבעון טוב, אתה הוא מלכנו מקדם, פועל ישועות
בקרב הארץ, משים מדבר לאנס מים, וארץ ציה למוצאי מים, קומה עזרתה
לנו ופדנו למען חסדך, היה נא כטל לישראל, כי טל אורות טלך, ועמך
מקור חיים באורך נראה אור אמן.

בוה אחשוב לסיים את זה הפרק כפי שעה, כי לדאבון לבי לא יכלתי
להפיק זממי, לאסוף כל שיריו ופיוטיו במקום הזה, מפני חוסר ספרים וכ"י הנצרכים
לי ואשר אקוה להוציאם אור — אם אשיגם — במקום אחר, והנני בפרק הבא
לדבר מיחוסו של המוסקאטו לחברו ר"ע מן האדומים בדבר הריב והמלחמה
שהתלקחה אז בין הרבנים אדות ספרו "מאור עינים" ובפרטיות מאמרו, "אמרי בינה".
ולאשר הריב הזה הלכה עמוקה היא בספרות ישראל שלא נתבררה עוד כל צרכה,
קבעתי לו מדור בפני עצמו, בו נביא חמר חדש ודאטען נכבדים לענין זה, אשר
נקוה, כי יהיו לתועלת לכל הענין בכלל ולעבודתנו זו בפרט.

פרק ז.

בשעת חירום כזו שהיתה מהומה ומבוכה לכל הגולה שבארצות איברופה,
וההזיה והאמונה הנפרזה פרשו מטות כנפיהן לתפוש גם באנשים של צורה
כהמוסקאטו וחבריו, רק כעל "יוצא מן הכלל" נוכל להביט על איש כר"ע מן
האדומים ודעותיו התוריות; בעצם הזמן הזה שחלמו גדולי ישראל חלומות בהקיץ
להחזיר עטרת הסמיכה ליושנה, והקבלה שמה מושבה על גפי מרומי קרת, בעצם

הזמן הזה חרף בנפשו עוז איש כר' עזריה, לעשות עצמו בן חורין ולכתוב בספרו דברים הפשים כאלה, אשר גם היום, אחרי שלש מאות שנה, עודם מסכנים המה בעיני חלק גדול מישראל. מאהבתו את האמת ומדבקה בה בכל לבבו ונפשו, לא ירא מכערער ספק ולחתור תחת החשבון הרגיל מבריאת העולם והשבון שני הבתים המקובל מרבתינו ז"ל זה אלפי שנים, וכתב לתכלית זה מאמרים שלמים וגדולים לחזק כל השערותיו וספקותיו, לשלול מרבתינו ידיעת החשבון האמתי. לא שת לבו להמאורע אשר קרה א) לפניו לחכם אחד ר"ש סרסה שמו המכונה אבן סנה, אשר בעבור לגלגו בשעת סדור קדושין בקריאת הכתובה "בכך וכך ימים לחדש פלוני" באמרו: "כשם שאין מספר לשערותי כן אין מנין נכון לבריאת העולם", גער בו הרב ואמר: מדוע לא יבער הסנה? ודנוהו אז לשריפה; לא שת לבו לזאת, כי הוא רק אל ב) "השרידים שאינם מן ההווים שוכבים ואסטניסים מלבלוע כל אשר יתן על פיהם ולא תנוה נפשם באמונות הרחוקות" שם פניו, ולא "אל כל פתי וצבוע אשר אין לו מקצוע רק תנוי בנויקין להתגדל או לקרדום", אבל גם מן השרידים ההם לא מצא קורת רוח כאות נפשו, כי התנגדות ואי סבלנות גדולה פרצה אז גם במחנה השרידים לעמת ר"ע וספרו, ונראתה בקום ועשה ובשב וא"ה; רבים החרימוהו בפרסום כמוהרי"ק ובה"ג, אחרים הדפיסו סתירות נגדו ורבים נהגו בו סלסול, לקחת מאתו ולהכחיד זכרו ולהעלים שמו G. עוד בטרם צאת ספרו מכור הדפוס, רק בהשמע בין החיים שמע חדושיו, כבר נתגלע הריב בכל עצם תקפו, ורבני דורו מערי איטליא יצאו חוצין נגדו, לאסור את הלמוד בספר לכל איש עד שיגיע לכ"ה שנים, מעין אותו החרם שעשה הרשב"א וסיעתו ז"ל בתחלת האלף השישי ללמוד הפילוסופיא וספר "מורה נבוכים". והנה הראשון לכותבי תולדתו של ר"ע, החכם צונץ ז"ל, הביא בשם חכם אחד מהנובר המעיד, כי מצא כתוב בספר "מאור עינים" ישן, אשר רק רבני מנטובה אסרו על בני קהלתם, כבלתי יגש איש, טרם יהיה בן כ"ה שנים, לקרוא בספר "מאור עינים"; אבל המגלה עמוקות מני השך, התייר הגדול בהכמת ישראל המנוח מו"ה דוד קויפמאן ז"ל כבר הראה לדעת במאמרו הנכבד במ"ע הצרפתי Revue de Etudes Juives בחוברת יולי-ספטמבער, כי לא רק במנטובה, רק בכל ארץ איטליא ובפרט מעיר וויניציה ההבערה ללהב יצאה, לבער אחרי הספר הזה ולאסרו באיסור גמור גם בבל יראה ובל ימצא בבית איש יהודי, עדי יהיה לו היתר לזה מבי דינא רבה שבמקומו ד). והאיסור הזה כה עמד בתקפו, עד שגם הרבה שנים אחר מות הרב, והוא בשנת שע"ט, כאשר הפין רב אחד ממשפחת האדומים להגות בספר "מאור עינים", הוכרח לקחת לו היתר מרבני עירו פירארה, מקום משכנו של הרב ז"ל שנים רבות ה), וכה דברי הרבנים האלה ו): "להעמדת וקיום תקנת

א) קורות היהודים בספרד צד 139 ודודו"ד ח"ה צד 235 הערה 8.

ב) לשון ר' עזריה ב"מאור עינים" תחלת פרק אמרי בינה ובסופו ובפ"ב ומ'.

ג) עיין על כל זאת בתולדתו מצונץ בכ"ח הו"ז ובדברי קאסול להוצאת מאור עינים ווילנא, ועל כלם בדברי הגאון רמ"ש בהוספותיו לספר קריה נאמנה מאת רש"י פיין.

ד) עיין שם מן צד 78—87.

ה) צונץ בתולדתו שם ובמאור עינים מאמר קול אלהים.

ו) הבאתי כל הפסק הזה במלואו ממ"ע הצרפתי הנ"ל צד 87 מפני חשיבותו

ויקרתו בעיני המבינים.

קדמונינו גאוני עולם נוחי נפש, אשר בשנת ה' של"ד הסכימו ותקנו, שלא יוכל מי שיהיה מכלל קהל עדה ועדה מהם להחזיק ברישותו ולא להנות בחבור אשר חבר והדפוס ר' עזריה מן האדומים ז"ל וזה שמו אשר קראו "מאור עינים" וחלקיו קול אלהים הדר וקנים אמרי בינה. כ"א אחרי שכל יהיד ויהיד מהם ישיג רשות בכתב התום מחכמי עירו, וזה בחומר עובר על דברי חכמים, הנה אנחנו ח"מ מעתה ומעכשיו כפי כחנו בתקנה הנ"ל נותנים רשות גמורה ומוחלטת לכמ"ר שמואל מהאדומים יצ"ו להחזיק בביתו וברישותו החבור הנ"ל ולהנות בו מבלי שום השיש היותו עובר על תקנת חכמים, וד' יפתח לבנו ליראתו ויאיר עינינו במאור תורתו אכ"ר פה פירא' ז. נו"ב שע"ט. ועל החתים שלשה הרבנים דשם. — מכל אלה נראה איך גדל הריב אז במחנה ישראל בדבר הספר, ורק מאי ידיעתם של כותבי תולדתו של ר"ע העלימו עין ממנו בפרק זה וזנכבר מאד ליודעי העתים, ומקום הניחו להחכם המנוח קויפמאנן הנ"ל להתגדר בם, כאשר גם ז' הדפוסו אחרי מותו במ"ע הצרפתי הנ"ל המשכים ומלאים לתולדות הרב הזה. והנה אנו אין לנו רמלאכתנו שום נפקותא בזה, רק לעמוד על אופיו של נושא תולדתנו, ר' יהודה מוסקאטו ז"ל, ולבוא עד נכבי תהום עשתנותיו, לדעת תמצית דעתו בזה; אם להחשיבו למריבי כהן ולמתנגדי ר"ע, הנחשב לאחד ממוקיריו; או כי עמד לימינו להצילו מהמת עכשיו, אלה המה משטיניו מהרימו המרובים אז בזמנו. והנה מוזאת אשר נראה לעינינו מפי ספריו נכיר רק, כי לא היה מרודפיו, אבל לא כי היה גם ממצדיקי דבריו, כי אם אמנם לא השך המוסקאטו מלהביא את ספרו של ר"ע שתי פעמים בספרו "קול יהודה"; אבל אף פעם אחת לא יזכרו לטובה ולהביא אליו סעד ותמך ממנו כדרכו בכל הספרים, ואדרבא בכל שתי הפעמים מביאו רק לסתירה ולא לבנין. ומסגנון לשונו העקוין, אשר ישמש בו בכל עת הזכרתו, מסגנון הזה לבד יכיר כל קורא בין השורות, כי בלבו על הספר הזה ועל מחברו כמו: תפישתו עליו ח' עלי פליאתו על הכוזרי ט' יען מביא כי הנבואה התמידה עם אנשי בית שני מ' שנה וכו' ואחרי הארבעים היו המון החכמים הנקראים אנשי כנה"ג, ואחריהם דור שמעון הצדיק, דברים המרחיקים את שמעון הצדיק מסוף הארבעים לתחלת הבית, וזה נגד דעת חז"ל בכמה מקומות, כי שמעון הצדיק היה משירי כנה"ג וכן היה בימי אלכסנדרוס! ולמען הצל את רי"ה משגנה כוז תולה העון בהמעתיק, כי לא שמר אמונים בכונתו זאת, וכן יתאונן עליו, כי לא הסביר לנו הדברים באופן שיוכלו להשמע לטבעו הישר של ר"י הלוי, הנודע כי זך ובר לקחה, וע"ז תפשו ר' יהודה אחרי אשר יפרש ז"ל בקושי את דברי החבר: "ואחרי הארבעים שנה היה המון החכמים ואחריהם שמעון הצדיק", כי כונתו בזה לא אחרי ממש, רק שנשאר אחריהם, ויאמר: ובכן בטלה תרעומת מוה"ר עזריה יצ"ו שכתב פל"ו מאמרי בינה וכו', ולפי דעתו שם נעשה החבר בזה כחולק על קבלת חז"ל, ולמען הציל אותו הטיל מום החשד במעתיק בן תיבון לפנינו לבלתי שומרו אמונים וכו', ובא אל החשד הזה מאשר מצאו במהדרת וכו', ואולם תפישה

ז) שנת 1899 חוברת יולי-ספטמבר.

ח) מאמר ג' ס"ה דף קפ"ז.

ט) אמרי בינה פל"ו.

מכל אלה לא מצאתי למעתיק הנזכר מלבד מה שהראתיך הדברים שמהם
כגת' נתן לפנינו כי לא חטא החבר בשפתיו על הדרך שבארנו הלא אין
זה מן המקומות הקשים אשר יקרה בהם השגה למעתיקים; וכן הולך ומבאר
שם כי המעתיק הזה איננו ר"מ אבן תיבון רק המעתיק הנכבד ר"י אבן תיבון
ויצדיקו שם בדברים מהיכמים אשר בכל נעימותם וצדקותם, במדה מרובה תרעומותו
של ר"ע במקומו עומדת, כי נוה לנו לומר, שהמעתיק — יהיה מי שיהיה —
טעה בכונת המחבר מלפרש פי' רחוק כזה, כי "אחריהם" כונתו כי היה אתם ונשאר
אחריהם ועוד לשמוח עליו כחפצו, ואיה מקום ההתבטלות שגזר עליו? וכן בפעם
השנית שם יאמר י: ומכאן תשובה למה שכתב ר"ע יצ"ו באמרי בינה על צדקו
נפש הביתוסים לנקותם מפשע הצדוקים בהכחשת השארת הנפש וגמולה אחרי
המות, וכל שופט בצדק יראה כי גם התשובה ההיא איננה גדולה כ"כ, כי היליה
דיליה הוא רק מפני דמצינו באבות דר"ג שכולל שתי הכתות, הצדוקים וביתוסים
ביחד, אשר בפרו בתה"מ, והנה משם הראיה איננה כ"כ חזקה, כי הספור ההוא
שם הוא כלו מליצה אנדית, כאשר יחזה המבין בה, בספרה איך היו מלעיגים על
הפרושים ואמרו שהם מצערים עצמם בעולם הזה ובעולם הבא אין להם כלום וגם
ההלעגה הזו לא תשים ההגדה רק בפי הצדוקים, וכנגד זה מצינו בכל הש"ס רק
הצדוקים מתוכחים בענין התחיה כמו יא: אמריתו דשכבי חיי וכו' וכדומה דברים
מלעיגים על אמונת עוה"ב ותה"מ, ויוכל א"כ היות כדברי ר"ע אשר רק תחלת
ההפרדה היתה ביחד אבל אח"כ הלכו כל אחת בשטה אחרת, והנה אנו אין לנו
תכלית אחרת מכל דברינו אלה רק להוציא לצדק משפטנו, כי מתוך מה שהביא
המוסקאטו את האדומי בספרו לא נוכל עוד ללמוד כי היה אחד ממכבדיו ובפרט
ממחזיקיו; ורק לתמהון לבי היתה עלי מסקנת החכמים ובראשם החכם צונץ
בתולדתו יב, בהוציאם ראיה מזה ממה שהביאו, כי היה מאנשי בריתו, כי זה
לדעתי מעשה להטים, כי לא ההובאה העיקר בכנון זה, רק אופן ההובאה, אם
לבנות או לסתור, — וממה שהביא ר"ע את ר' יהודה בספרו, בודאי לא נוכל
לדין ולומר, כי היה מההולכים בשטתו ומהסובלים דבריו, כי בכל פעם שמביאו יג
יביאו רק להורות ממנו מה, ולא לסייע או להעזר ממנו, רק בפעם אחת משכה
את עצמו, כי ר' יהודה מוסקאטו הלל את דבריו; אבל שם רק על פירוש אחד
בכתוב יסובו דבריו ולא על דעותיו החפשיזות בענין השכון היצירה והבתים או על
אגדות התלמוד, אשר רק על זה אנו דנין מהתהות המחלוקת והריב בימיו, —
והנה המגלה טמירין החכם המנוח ר"ד קויפמאנץ במ"ע הצרפתי הנ"ל יערוך שם
מערכה ממתנגדי ר"ע ז"ל וכמעט יאיר עינינו בהמכתבים והחרימות שהדפיס שם
מרבני דורו, אשר בתוכם יביא גם מכתב מר"י מוסקאטו ז"ל; ולאשר יקרים וחביבים
הם דבריו ומביאים תועלת לא מעט להחזק קדמוניות בנדרון הריב הזה בכלל
וחות דעתו של המוסקאטו בפרט, הנני בזה להעתיק פה את דבריו אלו משפת

י) באותו סמן דף קפ"ח.

יא) סנהדרין צ', סוכה מ"ח, שבת קנ"ב.

יב) כ"ח ה"ה.

יג) מאור עינים הוצאת קסול צד 105, 428, 454.

צרפתית יד) ללשונו הקדושה, למען יתענונו בם המשכילים מבני עמנו שאינם מבינים בשפה אחרת רק בשפת קדש ואשר רבים עוד כיום במחננו — וזת"ד : בתולדות החכם ר"ע מן האדומים, מיסד בקורת ימי העברים, הסר עוד פרק נכבד והוא : אופן התקבלות ספרו "מאור עינים" אצל בני אמונתו יושבי איטליא. בשנת 1841, כאשר כתב החכם צונץ את תולדות המהבר הנ"ל טו), לא היה ביכולתו מפני חסרון המקורים הנצרכים, למלאות אחרי הפרק הזה ; גם היום לא נזכה עוד לראות רק פרורים טו) פרורים בדבר הריבות והמהלוקות שהיו לו להחכם האדומי בדבר ספרו זה — בכל זאת נוכל להחליט לדבר ברור, כי לא ממנוטובה — עיר מגורו של ר"ע בעת הדפסת ספרו — יצאה ההתנגדות הגדולה, רק מערים אחרות שבאיטליא ובפרט מעיר וויניציא. — הרב ר' משה פראווינצאלי ז"ל, אשר נוכל לחשוב למתנגדו היותר גדול, באשר הישגותיו תפשו מקום בתוך הספר "מאור עינים" ; הרב הזה היה באמת רע אהוב ומכבד לר' עזריה. זה האחרון באותו לעשות לו דמות מההתקבלות, אשר תפגשנה הקירותיו בימים הבאים, חשב לו לנכון לשמוע בתהלה דעות רבני מנוטובה עליהן, ומפ"ו קרא לפני הרב ר"מ פראווינצאלי איזה מקומות בספרו בעודם בכתובים, אשר עליהם תסבנה הישגותיו. אולם ר"ע שאל גם עצת הרב הישני שבמנוטובה והוא הרב ר"י מוסקאטו, המפרש הראשון להכוזרי. מעיר מושבו פירארא שלח לו איזה דוגמאות מספרו, לשמוע חות דעתו עליהן, ותשובותיו עליהן נמצאות בספר התשובות של ר"מ פראווינצאלי יז). הוא שאל גם מאתו, להגיד לו דעתו בדבר פרק ל"ה מחלק השלישי בספרו, בו יחתור ויערער תחת החשבון המקובל של בריאת העולם וארך זמן קיומו של הבית הראשון ויראה לדעת, איך בהחשבונות ההם אין יסוד קים. — הרב מוסקאטו בראותו מראש הרעש והרעמים, אשר תחוללנה דעות כאלה, ישיב ויזכיר לרעהו איך החלטות והישערות כאלה מכשיות הנה ביותר להעיר ספק ויאוש בלב הקורא, מאשר להרגיע את הרוחות, אבל בכל זאת לא ירהיב בנפשו לדחוק את דעתו זו על ר' עזריה ולומר לו "קבל דעתי" ; רק אדרבא יניח לו חפש גמור לשמוע את

יד) אפריון נמטיה להבחור המשכיל היקר מו"ה שלום שעהנבלום מפה שעזר לי בזה.

טו) כרם חמד ה' צד 58—131, ז' 24—119. ר"מ שטרשון בהערותיו לספר קריה נאמנה צד 307 הערה 11.

טז) שזח"ה בס' תהלה למשה על שטיינשניידר.

יז) הרב רמ"ש גירונדו יאמר בזה"ל בערכו : "כתב השגות לספר מאור עינים ונדפסו מקצתן בסוף ספר הנ"ל ובשנם כי המחבר השיב עליהם עוד חזר הנאון משה לכתוב אל המחבר בתוקף גדול והנם חתומים באוצרות עם קובץ תשובות אחרות מהר"מ הנ"ל. ואולי על זאת ירמו גם החכם קויפמאנץ ויעיר גם פה, אשר מצא בכ"י מאת נכד הנאון ר"מ הנ"ל בזה"ל : "להעמיד העולם על מנינו לדרש ר"ע מהאדומים. הגהה : אמר הצעיר אליעזר פראווינצאלי יצ"ו הגם כי כבר בחבור החכם כבר נדפסה תשובה זו, ראיתי לחזור ולהדפיסה בזה, כדי שיראה המעיין כל מה שכ' גאון זקני וצוק"ל על ענין זה, ומה גם שיש בו תוספות דברים ותשובות אחרות שלא שזפתם עין הדפוס נגד מ"ש הח' הנז' בתשובה להשגה ההיא בסוף הספר מאור עינים הנז' ומה טוב ונעים שבתם יחד, יראה הקורא וישמח, ובסופם הדפסתי דברי החכם הכולל מורי ורבי וצוק"ל, כי כלם טובים ונחמדים מזהב נגד החכם ר"ע הנז' ודברי פי חכם מצאו חן ושכל טוב בעיני הנז' זקני הנ"ל."

עצתו או להשליכה אחרי גו' (יח). ברית האהבה, אשר כרת ר"ע את רבני איטליא ו"שתיקתם כהוראה", שהחזיקו בה לעמת ספרו, היו לו לתועלת. — הספר עוד היה תחת מכבש הרפוס וכבר יצא הקול, כי המחבר ילחום בו נגד אמות השבון בריאת העולם, וכי יערער על המקובל ויפיל ארצה אחד מעמודי היהדות הגדולים. הרבנים שבוויניציה, אשר בראשם עמד אז הרב ר' שמואל יהודה בן מאיר קאצינעלנבויגען, הם הם כנראה, שיצאה מאתם בראשונה התנועה הזו, העלולה להחשיך את שנות חיי ר"ע האחרונים. הכרתו הפנימית, כי הקים מצבת זכרון לתפארת היהדות ובעבור זה ל"עורר מדנים" ול"מכחיש באמונה" להתחשב, היה לו למוסר גדול ואכזרי! בטרם עוד ראו את הספר, דנוהו לחרמה. היראה מפני הסכנה שדמו למצא בו, הסבה מעשים כאלה, אשר יכלו לותר עליהם ולאשר אישו העצמי של ר"ע היה נקי בלי שמץ דופי מלהענישו בחרם, נסו למצער לעצור בעד הפצת ספרו, וכל איש החפץ לקרוא אותו, הכרח בתחלה לקחת רשיון מרבני עיר מושבו. — ביום ד' ניסן של"ד התמו רבני וויניציה ודיניהם פסק דין כזה, אשר בהסכמת כל יתר הקהלות נעשה לחק לכל ארץ איטליא, ביום י"ד ניסן נתנה פיסארו, ב"ח אנקונה, כ"ח קרימונה, ד' אייר פדובה, ג' וירונה, כ"ג רומא, ג' סיון פירארה וביום ה' בו סיינה, את הסכמתן לפסק דין הזה, גלוי-דעות כאלה התומות בשמות רבנים רבים, הדפיסו ביחד עלי גליון אחד, להפיצו בין היהודים, למען הזהר אותם מהסכנות הכרוכות בעקבי המאור עינים, לתורתנו המסורה. להגליון הזה, שהיה נעלם מאתנו עד כה, נתן מקום הלאה. הוא יכיל בקרבו מקורים נאמנים לתולדות הריב שנוולד לרגל הספר "מאור עינים" וביחוד עינים יקרים ביחוס הגדולים שכרבני איטליא בשנת של"ד. כן נודע מתוכו, אשר בן הרב ר' שמואל מפיסא, הרב ר' יחיאל נסים מפיסא, נתעלה בסוף ימיו לרב בפירארו וכי מת גם בשנה ההוא, באשר ר"ע במהדרותיו יזכיר את הכתבי-ידות והספרים שקנה מעזבון הרב הזה (יט), וכן אין לנו מקור יותר טוב ממנו, לדעת ולהכיר מתוכו את הרבנים שברומא בעת ההיא. הודות להגליון הזה נבין היטב לצייר לנו קלסתר פניו של הרב ר' אברהם מנחם כהן פורטו בעהמ"ח פי' "מנחה בלולה" על התורה שהעמיד במלחמה זו נגד ר"ע! נשיא עדתו, ר' שאול רפאל כרמי ואחיו, מסרו לו מכתב בקשה של רבני וויניציה, בו ידרשו מאתו, שיעמוד במערכת נגד הספר המחורף הזה. את הספר בעצמו לא קרא עוד, אבל בעוד היותו אורח במנטובה כבר שמע מהערעורים שערער בו ר"ע עלי השבון הבתים המקובל, ובכל זאת לא חפץ להתראות את מחבר דברי אפקורסת אלה. הוא מצא בספקות כאלה, לא רק ההיתר באמונת קדמות העולם, כי אם גם הריסה בכל מספרי חולדות היהודים והוצאת לעז על כל גטי וקדושי היהודים. ולאשר קראו אז בתורה פי' השעירים, איך אחד מהם עלה לעולה והשני לעזאזל, השתמש ר' מנחם במקרה זה — בדרשתו לאחר מות — לפתור אותו על הספר "מאור עינים" ולומר, כי חלק אחד ל"ד והחלק השני נועד לתכליות רעות ונמבזות. — בהמאמר "כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב", שהוא לנושא (מאטטא) לפני כל פרק ופרק שבמס' אבות, אשר

(יח) עיין להלן במכתבו אשר נעתיק בזה.
(יט) מאור עינים פ"ג צד 93 הוצאת קאסול.

יקראו בני ישראל בשבתות הקיץ. בהמאמר הזה ישרת הדורש בדבריו ויצייר בצבעים נוראים את הסכנה המרחפת מעל הספר הזה, החותר תחת יסודי היהדות ויחפש אחרי מימי המחבר, אשר לרפה-התכונה" ור"א-עומד בדעתו" יתארה. לא רצה אמנם להשתמש באמצעים יותר קשים, באשר הפיץ להכות עוד על חו"ד הגדולים שבמנטובה, וגם לא חשב לנחוץ להטיל חרם על בני עדתו, כי נכון לבו בטוח, אשר ישפיק להם גם דברתו, למנוע אותם מקריאה בספר ההוא, ועוד זאת, כי ירט אז הדרך לנגדו, לעזוב קרימונא ולנסוע לוירונה. — אחרי אשר כלה הרב "פורטו" את דרשתו ואחרי אשר קרא לפני שומעיו את פסק דינם של רבני וויניציא, ערך מכתב אל התלמודי והמקובל הגדול אז, ר' מנחם עזריה מפאנו. את המכתב הזה אדמה אנכי לגלותו מעל גליון אחד מבין אוצר-הכתבים שנשאר מעזבון הר' מרדכי מרטארה, ואם אמנם יחסר בו שם כותבו, בכל זאת בטיח אני, כי רק ר"מ הכהן הוא מחולל המכתב הזה, הוא יוצרו והוא מולידו; אגרת שניה מהרב הזה שהוציא לאור החכם שוה"ה הי"ו, יחזקני ויאמצני בהחלטה ההיא ותקיים דעתנו, כי רק מעטו של "פורטו" יצא גם המכתב הראשון — אבל המכתב השני הוא כעין "הזרה"! הרב ר"מ פרווינצאלי ור"י מוסקאטו, אשר לחות דעתם חכה אז, יצאו הוציץ והתיצבו בגלוי לצד ר"ע, אשר אמנם גם הוא חזר וותר מעט מהחלטותיו הראשונות לפרק העשרים מחלק הישרישי. מלבד זאת השיג ר"ע בנתיים מרבנים אחרים שבאיטליא דברי התחזקות והבטחות, ללחום את מלהמתו, ויהי בהודע לר' מנחם כל זאת, התעצב עלי מהירת חמתו בו ויגלה את דעתו בפירסום במכתבו השני, כי יתחרט על מעשהו בראשונה ויבטל את כל דבריו בדרשתו בדבר הגורלות וחזור מהם, מכל אשר דבר סרה על ר' עזריה.

ובכל זאת, הפסק-דין של קהלות איטליא — שלא ללמוד שום איש בהספר הזה, עדי יתיר לו הב"ד שבעירו — עוד עמד בתקפו ימים רבים. כתב-יד אחד, שאני נותן תודתי עבורו להח' מ. ג. יארע, יוכיח כזה. בכתב-יד הזה, אשר זמנו מושך והולך מיום שבעה נאָוועמבער (1619) שע"ט, ירשה הבד"צ מפירארו את ר' שמואל מהאדומים, לאסוף לביתו את הספר "מאור עינים" ולהגות בו כאות נפשו. כן הוכרח עוד בשנת שע"ט איש אחד מהאדומים לקחת לו רשיון, לאסוף לאוצר ספריו ספר כתב אחד אחוז ממשפחתו.

עד כה לא נגלה לנו עוד מכתב מקורי, להתודע ממנו על נכון את השנה שמת בה ר' עזריה, ולא זאת, כי גם מקום קבורת הרב עוד נעלם מאתנו. נפלא הוא הדבר, כי בהמקום האחד אשר נמצאהו רשום אצל עדה איטלינית, עומד הוא ביהד את בן אחיו של הרב ר' משה פרווינצאלי. כי באם נתן אמוץ להמכתבים של הח' שמואל פיטא דעללא פולטא, אז נמצא עוד בשנת תר"א (1841) חרות עלי כותלי ביהכ"נ אחד במנטובה זכרון מעשיהם הטובים של ר' אברהם פרווינצאלי ומשנהו ר"ע מן האדומים, ונוכל א"כ להוציא מזה, כי עיר מנטובה היא משכן גוית המחבר המפואר של הספר "מאור עינים" ע"כ. ראה קורא יקר! העתקתי לפניך את המאמר כלה של החכם קויפמאנן ז"ל, כי תורה שלמה מאתו תצא בדבר תולדות הריב הזה, וגם מפני כי אחשבהו לכדאי והגון להביאהו במחנה העברים לעשות בזה נחת רוח לנשמתו של אותו חכם, הנקטף מאתנו עודו באבו ואשר תבכה אותו חכמת ישראל עד יום האחרון.

והנה מהמאמר הזה מפורש יוצא, כי הת'צב ר' יהודה בצד ר"ע נגד מריביו ומחרימיו; אבל לדעתי נובל לחשבו רק ל"עומד בתוך", לאיש הבינים, אשר יקר בעיניו כבוד אישיותו של ר"ע, אבל לא להיות "סביר וקביל" לכל דבריו, כאשר נחזה מהמכתב אשר כתב לו בדבר השבון הבתים ואשר נעתיקהו בזה:

מהחכם כמו"ה ליאון מיסקאטו אל החכם מן האדומים בפירארה
על הדרוש הנ"ל כ).

מבין צדק ומשפט משרים כל מעגל טוב, עיניך, רוזני, ברכות בחשבון על שער בית רבים להגדיל תורה ולהאדיר תומכיה מאושרים יודעי בינה לעתים ראשיהם ראשי סנהדרין חכמנו ז"ל, אולם אני בעמדי על הפרק הנחמד למראה המובא אלי מענותך תרביני, מסתכל הייתי בבבואה כא) שלי כשהגעתי לאבני שיש טהור ואמרת "מים מים" כב) לכבות דולקת הספק אשר עוברת נגדם, כי רפאת אותו על נקלה באמריך אמור כוס ישועות אשא "תפשת מועט תפשת" כג) כי הלא זה אשר ישתה אדום בו, והוא נחש ינחש להטעימו על הנדון אין בו כדי שיעור במקום שתפול שם סתירה מבוארת, כאשר היה בשנות מלכי יהודה אצל שנות מלכי ישראל המתנשאים לעמתם, כי הנה זאת אשר ללוים כתוב א' אומר מבן כ"ה שנה ומעלה יבא לצבוא צבא, וכתוב א' אומר מבן שלשים שנה וכו', האף אומנם ילד תשובה לזה "תפשת מועט תפשת" והלא הכתוב העומד לנגדו צוח ככרוכיא בסתירה נגלית לעיני השמש וע"כ שמו בם דברי תירוצם בפ"ק דחולין כד) כ"ה לתלמוד ול' לעבודה ודורשי הפשט גם המה לקחו להם דרכי תשובה לזה מכל אשר בחרו, אמנם מקום הניחו להתגדר בו הכלל הנ"ל בדבר שמשמעו מועט ומרובה, ובתפישת המועט יסולק כל ספק, באמרנו שכך הי' המדה ונסו צללי הסתירה בכל מכל כל, ועפ"י הג' עדים הנקובים בפרק ההוא יקום דבר למסתכל במהותם, וגם אחרי כן אשר יוכאו בני האלהים במצרף הכחינה מדברי הימים למלכי האומות, והיא מעשה רשת נחושה פרושה על ההרים הגבוהים אשר לא מצא כ"ת חפצם להם כ"א ע"ד התנצלות החבר לדעת הפילוסוף כה) על פנת החרוש ונעשה כאומר: לו חכמינו ישכילו זאת יבינו לעוצם ראיותם ילדו על האמת ובדרכיהם יתהלכו, א"כ מה זה בידך מטה עוז אחות בזנבו כאשר דברת לאמר יגדל נא כה חז"ל במחלוקת ואח"כ סתם דהלכה כסתם כו), כי עתה שבנו אחור מן המונח ראשונה, וחנם מזורה הרשת הפרושה מבחינת הימים ליתר המלכיות, והי' היתה מאז דברריך חוקה מאד בעיני כל בעל כנף, והנפילים היו בארץ בימים ההם, ומי איפה הוא אשר הקימם אחרי כן מעפרם וע"י איזה שם עלו מן התהום כאשר שמת אותם

כ) מ"ע הצרפתי הנ"ל צד 81.

כא) נדרים ט' ב'.

כב) חגיגה י"ד ב'.

כג) מאור עינים פרק ל"ה, חגיגה י"ז א'.

כד) חולין דכ"ד א'.

כה) מאור עינים שם כוזרי ס"ה לראשון.

כו) מאור עינים שם.

על נט ה"סת"ם שאחר המחלוקת ואיך יראה אותו הנשוע וחי? זכור נא מי הוא נקי אמר בספר המורה פי"ו מהשני היות האדם אומר שעשה מופת על שאלה אחת בהטעות אינו מוחזק אצלי האמנת המבוקש ההוא אבל מחליש ומדריך לטעון עליו, כי כשתבאר הפסד הראיות ההם תחליש הנפש להאמין באשר נעשה עליו הראיה, והיות אשר אין מופת עליו נשאר עם היותו מבוקש לבד. או שיקובל בו אחד משני קצות הסותר יותר ראוי ע"כ ואחשבה לדעת זאת אם כי היה עמל בעיני, הלא ידון רוחי בשגם הוא בשר, כי היה ימיו של בית ראשון ת"י שנים כאשר גבלו הראשונים, וגם כי אלך בני צלמות ספורי זולתנו לא אירע דע בסתירת מנין רז"ל כ"א יערכו לפניהם שלחן זמן זמנם זמני מאורעותיהם, ויודו על כוונם עם זמן מלכי יהודה שהבינו מפשוטם רד"ק וזולתו מהמחזיקים בבריתו, כי מי יוכל לחוש חוץ ממנו במאורעות בני עמנו? והרי זאת מערכה על הדרוש כי אותה אנחנו מבקשים להישיר לפנינו דרך כוונתם ובכך הרשתות יהרסון הפח נשבר ואנחנו נמלטנו — ואשית לבי גם לזאת מי תופש אחרינו להכריח אותנו בתוספת הטי' שנים על הת"י אף לפי דעת חז"ל? כי אם היותם עודפים עם שנות הושע בן אלה, אולי יחסרון בשנות זולתו ממלכי ישראל בבליעת שניו של בן בשל אב על הדרך האמור במלכי יהודה וגורעין ומוסיפין ודורשין, ואנחנו קמנו ונתעורר על מנין הת"י שנים המקובל, אין פריץ ואין יוצאת ואין מבוכה בחשבנותנו, והנה שפתי לא אכלה; כי תצא האגרת הזאת למלחמה על פרקך במלחמת מצוה הכתוב מדבר, כי ע"כ פי פערתי ככסיל להביע אולת כי למצותיך יאבתי, ומעתה הן סודותי הללו נקנות לך במסירה, והיה אם לא הפצת בם ושלחתם לנפשם, או תקשור עליהם אבן והשלכתם אל תוך נהר כפ"ר ואמרת ככה תשקע בכל כזו כי שם בלל שפת יתר לשון רמיה, ולך אדוני חסד כי תנקני מעון האחור, כי אף אמנם שגיתי אתי לא תלין משונתי הואיל ולכונה טובה נתכונתי להביא הדברים אל בית מדרשו של הרב הגדול הרועה בשושנים כח) להודיעך קשט אמרי אמת, מפיו דעת ותבונה, והנה גם הוא שולח לאדוני בזאת המשומרת ובאה באגודה הלזו, זה יהי לי הנבול והיה תוצאותיו הימה הוא ים המלך מלכו של עולם, כי מימיו הרי קדם יצאו להשביע בטוב עדייך חיים עד העולם.

הבקי בפרק ל"ה של ספר "מאור עינים" הוא יבין פתשנן האגרת הזאת וישכיל ויבין איך בכל שורה ושורה צפונה סתירה הדורה לדברי האדומי, ותוכחת מגולה באהבה מסותרת ערוכה בכל ושמורה לאיש כגילו, שלח הרב מוסקאטו בזה לידידו ר"ע מן האדומים; וקים בזה הכלל הגדול שבתורת הבקורת, לבקר רק אחרי המעשה ולא אחרי העושה, והלואי שינהגו כן כל מבקרי זמננו ואז תסור הקנאה והשנאה ממחנה הסופרים ותרבה הדעת בישראל.

הנה השלמתי בזה את כל מה שבחוג ידיעתנו היה לדבר מאת מעשי המוסקאטו ז"ל, אבל בכל זאת לא אתפאר כי כליתי את המלאכה, באשר אדע

אמנם, כי הרבה הרבה עוד השארתי לאחר, כמו למשל לצייר את חלק הרבני שבקרבו ולהראות כחו הגדול בגפ"ת, כי איך אפשר שאיש כמהו אשר רוב עסקו היה הרבצת התורה בתלמידים בישיבתו הגדולה, לא יעזוב אחריו חרושי תורה גם במקצוע זה? וכאשר באמנה כתבו אלי החכמים בערלינר וקויפמאנן אשר בתוך ספר תשובה אחד יש תשובה מר"י מוסקאטו בענין הסרת הכובע בבתי תפלתם, וכרך התשובות הזה שנובע מהרב מורטארה היה בפאריס והגיע ליד החכם המנוח קויפמאנן ז"ל, אשר יום אחד טרם נסעו קארלסבאדה מקום לא שב ממנו עוד, כתב אלי בזה"ל: "אי"ה כשאשוב לביתי אנופף ידי על הר"י מוסקאטו ואראה את כחו בגפ"ת וכל מאמר ומאמר שאכתוב אשלח לך" (כט). אבל לדאבון לבי חביתי לשוא! כי לא השגתי עד הנה משאת נפשי, ובידעי, כי לא מבלתי רצון, רק מבלתי יכלת" הפסקתי ברבר זה והכל הולך אחר הרצון והמחשבה, ומחשבותי הלא היתה לטובה, אנמור בזה את חלק הספרתי ואשוב לדבר בפיק הבא מאחריתו של הרב הזה ומהאבל הכבד שהשאיר אחריו ככל ערי איטליא הקרובות והרחוקות.

פרק ח.

והוא אחרית דבר.

(א) בשנת חמשת אלפים ש"ן שבר גדול היה לכל כנסת ישראל שבאיטליא ובפרט ליושבי מנטובה, כי עלה הכורת וגרע בהרין אפו את הארז אשר בלבנון הוא מבהר בניה, הגאון החכם ר' יהודה מוסקאטו ז"ל, וכה גדל צערם, שלא הספיקו במה שהספידו אותו רבני עירו בשעת קבורתו, רק חמשה ימים אחרי כן שחל אז ביום הראשון לשבוע, קראו לאבל כבד וקשרו עליו מספר הרבנים הגאונים כמו"ה אברהם פרוינצאלי (ב), עזרא די פאנו (ג), רפאל צוידאלי (ד) ושמואל

(כט) המכתב הזה שלחתי לידי הפרופיסור בראנן בברעסלווא והבטח הבטיח לי, להשתדל עבורי להשיג את כל הנ"ל, אבל עד כה לא השגתי את מבוקשי.

(א) כן ראה כרמולי כתוב בסוף פי' קול יהודה פאריס כ"י, ועיין מה שהערותי אני בפרק ב' לעיל.

(ב) הוא בן ר' דוד פרוינצאלי, שקראו הרב בעל מאור עינים צד 498 "אוצר בלוס", והיה רבו של הרב ר' אברהם שער אריה, שמביאו בסוף ספרו שלטי הגבורים וקראו: "הגאון המופלא סוע"ה ר"מ המקובל הרופא הפילוסוף האלהי", ולפי דבריו האיר רבו זה עיניו בגמ' ולמדהו בהשתדלות רב את לשון הלאטיני ומלאכת הגיון, ויש הסכמתו על ספר ראשית חכמה, הנדפס בוויניציה שנ"ג, ועיין צונץ כ"ח ח"ה.

(ג) ר"ע מפאנו הוא רבו של הגאון הרמ"ע מפאנו בקבלה והזכירו לשבח בכל חבוריו ומובא גם בס' משבית מלחמות דענין מקוה ובשו"ת מהר"ם ריקאנטי כו' שהי' תחת רח"ן והרב בעל מאור עינים מביאו בספרו צד 259 שראה בין ספריו פי' לקה"ח דהרמב"ם ז"ל ועיין ממנו באריכות בכ"ח ח"ז מאת החכם צונץ בהספותיו לתולדות ר"ע מן האדומים.

(ד) הוא אחי הגאון הנורא ר' אביגדול צוידאלי, אשר הספידו ר"י אריה דמודינא בספרו "מדבר יהודה", והארכנו ממנו בפרק ה' לעיל, והיה גם אחד מהרבנים שהיו מפצירים בהרב מוסקאטו לעשות פירוש לספר הכוזרי.

בריטארי (ה) ז"ל, אבל ביותר יקונן עליו ראש רבני דורו, הוא הרב הנאון ר' שמואל יהודה קאצנעדענבוגען (ז"ל) שהיה רב הראשי בוויניציה, ויספר לדור את גודל האברה שגאבדה לו בזה"ל ז: "ע"כ ראוי לכל אדם להתחמם מאד בהספר אדם כשר ומה גם עתה כי נפקד ממנו איש רשום ישר וגדול בישראל האלוף המופלג כמו"ה יודא מוסקאטו ז"ל אשר נמצאו בו בשלמות כל התוארים הראויים להמצא בת"ח, וזה כי בת"ח שלם ראוי שימצא בו ארבעה תארים שנים להשלימו בינו לבין עצמו ושנים להשלימו בינו ובין זולתו וכו' ובכאן נכנסתי לספר בשבח הנפטר ולהורות כי ד' תוארים הללו נמצאו בו בשלמות, אשר ע"כ ראוי לנו להתחמם מאד בהספרו ולהוריד עליו דמעות ונפשפש במעשנו ונישוב אל ד' בכל לבבנו." דברים כאלה זיוצאים מפי גאון כמהו מספיקים להראות הביבותיה דמר אצל כל גאוני ארצו, וכאשר הרפ"ס הרב החכם הרופא הנשיא ומאד נעלה כמו"ה אברהם ב"ר דוד (ה) משער אריה אביר הרופאים ז"ל את ספרו "שלטי הגבורים"

(ה) הוא כנראה גיסו של המוסקאטו, המובא בראש ספר "נפוצות יהודה", אשר הקדיש לו מכתב מיוחד ויהללו פי שבע, כי למדו ביחד, והוא השיב לו בשיר מפואר מאד, בו ירבה במעקת הספר במליצה נשגבה.

(ו) תולדות הנאון הזה כתב הרב רמ"ש גירונדו בכ"ח ועתה נתגלה ביותר יחוסו ע"י הספר "דעת קדושים" שי"כ זה מחדש ע"י ה"ר פרידלאנד נ"י, אבל די לנו רק לראות מה שכותב עליו הרי"א די מודינא בספרו "מדבר יהודה" בהספרו עליו: כי כל שבע מדות שמנו חכמים בצדיקים נתקיימו בו; הנוי: כל יודעו ומכירו יודע כי היה תוארו ומראהו כמראה איש אלקים נורא מאד וכל מי שלא ראהו מימיו היה אומר כי הוא זה! וכן חושב והולך כל יתר המדות, כי היה בו גם זקנה, כי הגיע לבן שבעים ושש שנה ומת בשנת שני"י. ראה או"נ ח"ג 145 עיי"ש.

(ז) שנים עשר דרשות מוזר"י מינץ נ'.

(ח) הרב הזה נולד, כפי אשר יספר בעצמו, בשנת ש"ב בר"ח ניסן ואביו בחר למענו חכמים ונבונים ללמדו תורה, כמו ר"מ מפאדווא, ר' יוסף זרקא בתנ"ך ודקדוק, ואחריהם ר' יוסף פיגו הלכות הרמב"ם ומשנה ופי' התורה והנביאים, ואח"כ למד בבולגריא לפני הג' ר' יעקב מפאנו נמ' ופוסקים, ועל כי נגעה בהם יד ד' אז ומחמד עיניהם היה לשרפת אש, שב למנטובה ולמד אצל ר' יהודה פרובנצאלי, ואח"כ עמד לפני הנאון המקובל כמו"ה אברהם בן הנאון וראש לדרשני איטליא כמו"ה דוד פרובנצאלי, ורבו זה למדו כד הלקי התורה שבע"פ וגם לשון לאטיני ומלאכת הגיון והלך עמו ביחד לשמוע בכנסית הרופאים החכמה והפילוסופיא לאריסטטלוס. וביום ר"ח ניסן שנת שכ"ג בהיותו בן כ"א שנה נסמך לרופא ופילוסוף ובשנת שכ"ו קבלוהו רופאי הקלויגיא במנטובה ונתנו לו רשות לרפאות במנטובה וחוצה לה, ואחרי פטירת אביו מלא ר' אברהם את מקומו. ומרוב הטורח ברפואת היהודים, האדונים והשרים במנטובה וחוצה לה, עזב את העסק בתורה כראוי ומוטל עליו וחבר ספר בל' לאטיניא ובמצות הדוכס מנטובה חבר ספר בלשון לאטיניא אם יש לזהב מוצא ברפואה ונדפס בוויניציה 1584 ועסק בחבורו הנ"ל מן אחרי הפסח לשנת שס"ו עד הדש אלול שס"ז ונדפס בשנת שע"ב במנטובה וכאותה שנה ביום כ"ט תמוז מת והוא בן שבעים ואחת. חבורו הנ"ל הוא יקר במציאות, בו יראה את טיב הבנתו בעשר לשונות ומלא הוא בקיאות בספרי יהודים וא"י וגדולי חכמי העמים העתיקו ממנו הרבה, אבל לפעמים מאריך ביותר בענינים קלי הערך ומעריב תבן בבר, ולפעמים מחזיק גם בדעות שאין להם שחר, כמו הכחתו שהדפוס הוא מימים מקדם, לאשר אמר באיוב: מי יתן איפה ויכתבון מלי, מי יתן בספר ויוחקו. וכאשר ידבר מבגדי הכהנה לוקח הרבה מבעל מאור עינים בלי הזכרת שמו. עיין על כל אלה צונץ בכ"ח ח"ה או"נ ח"ג צד 141 תוגד"י בערכו וכנה"ג רש"י פ"ן, ועד כלם בסוף פ"ד מספרו שלטי הגבורים, שזכיתי גם אנכי לראותו בהביבליאטהעק המלכות של ברלין.

בשנת שב"ע בעיר מנטובה, לא יכל לעצור בעדו מלקרוא את הדברים האלה :
 "והנה צר לי מאד שלא יכלתי להזכיר לשבח שם אלופי ומלכי בשלטי הגנורים
 שלי באשר היה עם לבבי ולהעתיק כאן דבר מספירי ספורי הדרוש הראשון מספה
 "נפוצות יהודה" אשר בו דבר ברוח ד' בחכמה ובתבונה גמרצת הגאון המופלא
 וראש לכל חכמי ישראל שבדורו כמו"ה יהודה מוסקאטו ז"ל על
 משפטי הזמרה הזאת, להיותי חייב בכבודו כתלמיד החולק כבוד לרבו,
 הואיל כי בחייו הייתי מקביל פני מעל"ת תמיד בדברי תורה וחכמות רבות שהיו
 כמו פרפראות לתורה ולתעודה הנתונה לנו למורשה מסיני, אבל מה אעשה, אם
 מעלתו דבר על הזמרה על דרך בחינה אחת, ואני הרביתי בה שיחה בכחינה
 אחת, ע"כ אתם בני לתקון עותתי קראו במקומי בצמא את דבריו שם, והיתה
 מנוחתכם בספרו לכבוד נפשו, תהא נשמתו צרורה בצרור החיים, תחת כסא הכבוד
 את ד' אלקינו אמן." מדברים אלה נכר, איך עוד בחייו החשיבוהו לראש חכמי
 ישראל שבדורו, והרב ר' שלמה שמעיה ספורנו ט' שהגיה את הפירוש "קול
 יהודה" שר למענו שיר שכלו אומר כבוד לו ולזכרו, וזה תוארו :

(ע"מ יתד ותנועה יתד ותנועה בדלת וכן בסוגר.)

בְּנֵי אִישׁ תָּנוּ אֶת	לְבַבְכֶּם לְהִבִּין	דְּבַר שֵׁר וְגִדּוֹל	וּבַעַל בְּעִמּוֹ
נְעִימוֹת יְמִינוֹ	יְנוּפֶף בְּכוֹזָר	הַכִּינוּ חֶקְרוֹ	וְעָלָה בְּשָׁמּוֹ
וְכָל רֵז מְבָאָר	וְחוֹלֵק עָלֵי כָל	מִשְׁקַר וְחֹקֶר	וְצוֹלֵל בְּיָמּוֹ
וְהָיָה בְּפִי אִישׁ	דְּבַשׁ צוֹף לְמִתּוֹק	בְּקוֹל עֵיר וְקִדִּישׁ	וְצוֹפֶה מְרוֹמָיו
אֶרֶץ גֹּר יְהוּדָה	מְכַהֵן פֶּאֶר הוֹר	מְגַלֶּה שְׂכִיּוֹת	מְפַזֵּר בְּשָׁמּוֹ
וְאִישׁ בִּי נִשְׂאוֹ	לְקַבּוֹ בְּחֻמָּה	יִחַל לְפָרְיוֹ	וְיִרְוֶה בְּמִימּוֹ
וְיִתֵּן יָבוּלוֹ	וְצֹדֵק לְפָנָיו	יְהַלֵּךְ וַיֵּשֶׁם	לְדֶרֶךְ פְּעִמּוֹ.

וככה נתגדל שם ר' יהודה מוסקאטו בארץ איטליא, עד שגם הרב ר' אבי
 עד (י) שר שלום באזילה, שר המלחמה נגד כל שוסי הקבלה, אשר הרעיש בחמת
 כחו נגד "ספר האדום", אשר ילך אחרי אנשי אדום" גם הוא באותו לתת אמן
 לה"ר ר"מ די ליאן בדברי קדמות "הזהר" מביא גם ראי' מן המוסקאטו בזכרו
 בפירושו "קול יהודה" שיש ת"י ספר כתבו ר' יהודה חיוג ואמר עליו (א) : "האם

ט) תולדתו ספרנו לעיל בפרק ה' הערה י"ג.

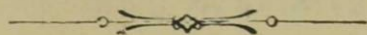
(י) הרב ר' אבי עד ז"ל היה מגדולי איטליא בימי מאה הזמזמית לאלף הששי,
 תלמידו של הרב מהר"י בריאל ור"מ זכות ובראש ספרו "אמונת חכמים" שחבר להחזיק
 עמודי הקבלה, יאמר על עצמו, כי למד בימי חרפו חכמת הטבע וחכמת הכוכבים שיצא
 לו שם בגלילותיו — ובאו תשובותיו בספר "פחד יצחק" ובשו"ת "דברי דוד מילדולה",
 והרב חננאל ניפו ראה ממנו בכ"י ספר על חכמת התכונה והי' ת"י גם אנרת כ"י, אשר
 העיד בו עד המליץ ר"מ חיים לוצאטי ז"ל, כי תהא בקנקנו ומצאו "חכם מקובל אמתי
 משה אמת ותורתו אמת, הוא היה אומר : כל החכמות למדתי בעשר שנים אך חכמות
 התלמוד נער הייתי וגם זקנתי ולא מצאתי כ"א שמץ מנהו". כן מביא בעל שה"ג בערכו,
 ותולדתו נמצאת כעת ברור היטב בספר "דעת קדושים" הג"ל.

(יא) אמונת חכמים ווארשא צד 188 בסופו.

נאמר שכל הקדושים הללו בדו הספרים האלה מדעתם כדי לגדל שמם? כן ראנוהו משובח ומפואר מכל רבני דורו גם מהמקובלים היותר קצוניים והעוינים את כל דעה חפשית בישראל כשר שלום זה, לאשר היה חכם המכיר את מקומו ויודע לכוון את שעתו הלא-מכשרת לרעיונים חפשים ומסכנים כאלה, שהפיץ בתכל רעהו ומיודעו ר"ע מן האדומים, ולכן זכה גם להעמיד תלמידים גדולי תורה שהפיצו תורתו ברבים, אשר איזה מהם עשו להם גם שם על פני הארץ כמו: ר' אברהם שער אריה הרופא בעל שלטי גבורים המוזכר לעיל, ושני בדומה לו ר' אליעזר פראבאנצאלי ז"ל (ב) נכד הגאון ר"מ פרוינצאלי ז"ל, והשלישי הוא ה"ר הנניה אליקום די ריאטו (ג) ב"ר עשאל רפאל מחכמי מנטובה ז"ל ועוד יתר תלמידים ובנים גדולים והגונים שלא זכינו לשמוע מהם כאשר גם לא נדע עד היום מקום קבורתו, כי עוד בשנת ש"י נתנה אם של דוכס במנטובה את קברות היהודים להכמרים למען הרחק את גבולם והוציאו ישני עפר ממשכבם, כאשר יספר הסופר יוסף הכהן בספרו "עמק הבבא" (ד) ולא שמענו כי הטיבו את דרכם אחרי כן, ונהפוך הוא עוד הרעו לעשות, כאשר יספר שם הלאה הסופר הנ"ל, אבל אם גם לא נראה מצבת קבורתו, הלא מצבת קדשו שהקים לו בחייו עומדת נגד עינו והיא ספריו היקרים, אשר למרות זקנת שלש מאות שנה המרחפת עליהם, לא יתעלם עלימו הקרה וקרמת ימי נעורי החכמה והלשון תשכון עליהם בכל הדרתה ויתענג עליהם כל איש צמא לדעת ולתורה, כי לשמו ולזכרו תאות כל נפש.

(ב) ראה פרק ז' הערה י"ז.

(ג) הרב הזה היה פיטן ומשורר גדול, חבר י"א ספרים ולא נודעו מהם רק שנים: "מנחת חנניא", פיוטים שונים; "מעורר ישנים", מזמורים ובקשות; נמצאו באוצ"ח בג' כרכים 472—474. ועוד נמצאה שם ממנו תפלה קצרה אדות הר' רפאל מודינא וה"ר אברהם יג"ל גאליקא משנת שע"ה ומת הרב בשנת שפ"ו (צונץ דו"פ כנה"ג צד 371).
(ד) הוצאת פויסט צד 125.

תקונים והערות.

- צד 3 תחת "גנוה" צ"ל "גנויה", תחת לידי חובה לא "באו" צ"ל י"ח לא "יצאו".
- 4 " תחת "הנפלאה" צ"ל "הנפלא" וכן כל האמור שם צ"ל בל' זכר, תחת "להתודע" צ"ל "והתודע".
- 5 " תחת "דולונא" צ"ל "דונולו" והוא הנקרא בשמו ר' שבתי בן אברהם, נולד בעיר Aversa בשנת 913 וחבר ג"כ פירוש על ספר יצירה ומספר שם בהקדמתו כי נשבה בין הנכרים בן עשר שנים ולמד כל החכמות והלשונות ומובא ברש"י עירובין דף ג"ו, בשם שבתי דטל'ו. ועיין צונץ על הדרשות 875 וכ"ח חלק ז' מכתב א'. שם, קריאת הר"ת מובא בס' הישר דף 74, וגם בס' הקבלה להראב"ד צד 41 יאמר: ארבעה חכמים גדולים היו הולכים ממדינת בארי. שם, תחת "מוצאו" צ"ל "מוצאם". שם, ביחוד בעל פלוגתיה של ר"ה הרב ר' זרחיה בן יצחק שאלתיאל חן היה פילוסוף ותוכן גדול, עיין או"נ ח"ב צד 238. שם, תחת "הרב" צ"ל "והרב".
- 8 " תחת "לסעיי" צ"ל "לסייע", תחת "הודעתי" צ"ל "הודעתו", תחת "לויי" צ"ל "לווי".
- 9 " בדבר חקירת השם "מוסקאטו" כתב לי הגאון מו"ה יוסף לעוונישטיין אבד"ק סעראצק, כי נובע ממה שאביו ר' יוסף היה חתן ר' אברהם זכותא בעל ספר היוחסין ולכן מתייחס על שמו מזכותא, כלומר ממשפחת Sacuta. והנה ההשערה מתקבלת ותוכל להתקיים גם לפי חשבון העתים, אבל שכח את המקור היכן ראה כזאת.
- 10 " תחת "הנרדפים" צ"ל "הנרפים".
- 19 " "נופק" צ"ל "נוקה".
- 20 " "דולונו" "דונולו", "מקיראן" "מקירוואן", "בירטל" "ביטרל".
- 27 " "שזורו" "שיוור".
- 29 " "קדומות" "קדימות".
- 34 " בהערה על השם סוסיפ"ו טעיתי, וכונתי על הספור ממלך קארינטה Sisyphus שמו, ולכובד עונו נענש לכלות כחו לריק.
- 40 " בדבר הבאת בעל נפו"י באפ"י עיין דרוש ב' ע"נ ס"ב דרוש י' סי"ז די"נ בע"נ ס"ד דט"ו ס"ז ושם יכנהו: "המליץ הנעים", דרוש מ"ד בסופו וכן בכמה מקומות, ולפעמים גם יעלים את שמו על פירושיו, כמו שעשה את הדרוש של הכוסקאטו על האנדתא חד מאתינוס, עיין בדרוש "נהר שלום" בע"נ אות ח'. וגם עם בעל "בינה לעתים" נהג הדרשן הזה לקחת לפעמים מאתו ולשים באמתחתו, כאשר יראה הרואה בע"נ סי"ב ובבל"ע דס"א עיי"ש. שם, תחת "שָׁב" צ"ל "שָׁב".
- 56 " תחת "של" צ"ל "של".